

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BELÇİKA'DA YAŞAYAN ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRK
GENÇLERİNDE KİMLİK VE DİN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beyza OĞUZ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ANKARA - 2022

T.C.
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BELÇİKA'DA YAŞAYAN ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRK
GENÇLERİNDE KİMLİK VE DİN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Beyza OĞUZ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Danışman:
Prof. Dr. Zekiye DEMİR

ANKARA - 2022

TEZ KABUL VE ONAY SAYFASI

Beyza OĞUZ tarafından hazırlanan “Belçika’da Yaşayan Üçüncü Nesil Türk Gençlerinde Kimlik ve Din” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvan Adı Soyadı	Kurum	İmza
Prof. Dr. Zekiye DEMİR Kabul ☒ Red	AYBÜ/İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ	
Prof. Dr. Özcan GÜNGÖR Kabul ☒ Red	AYBÜ/İSLAMİ İLİMLER FAKÜLTESİ	
Prof. Dr. Sıtkı YILDIZ Kabul ☒ Red	POLİS AKADEMİSİ	

Tez Savunma Tarihi: 29 / 08 / 2022

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı’nda Doktora/Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Ünvan Ad Soyad

.....

BEYAN

Bu tez çalışmasının kendi çalışmam olduğunu, tezin planlanmasından yazımına kadar bütün aşamalarda patent ve telif haklarını ihlal edici etik dışı davranışımın olmadığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, bu tezde kullanılmış olan tüm bilgi ve yorumlara kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

Beyza OĞUZ

29 / 08 / 2022

*Sınırsız rahmeti ve engin merhameti ile hayat veren, yaşatan, koruyan, rahmetine,
merhametine, lütfuna, ihsanına ve hayırlara mazhar eden, Rahmân ve Rahîm olan
Allah'ın izni ve yardımıyla, Allah'ın adıyla...*

TEŞEKKÜR

Yüksek lisansıma başladığımdan bu yana akademik olarak yol gösteren, sabrı ve anlayışıyla yanımda olup destek olan danışmanım Prof. Dr. Zekiye Demir'e,

Lisanstan bu yana akademik çalışmalarında destek olan,, moral ve mativasyonuyla yanımda olan Prof. Dr. Özcan Güngör'e,

Hayatım boyunca sevgiyle yanımda olan aileme,

Tezimin bitmesini sabırsızlıkla bekleyen arkadaşlarıma,

Veri toplama aşamasında anket sorularını cevaplayarak çalışmaya katılım gösteren herkese,

Aldığım kararlarımda ve akademik hayatımda beni hep destekleyen, benim için zorlu ve uzun bir süreç olan bu dönemde sevgisiyle, güven ve sabrıyla hep yanımda olan eşim Sinan OGUZ'a çok teşekkür ediyorum.

ÖZET

Belçika'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türk Gençlerinde Kimlik ve Din

Bu çalışmada çok-kültürlü bir ortam olan Belçika'da yaşayan, burada doğmuş, büyümüş ve yaşamını sürdüren, hem Türk kültür ve değerleriyle hem de Belçika kültürel ortamıyla bir arada bulunan ve bu toplumda azınlık olan üçüncü nesil Türk gençlerin din ve kimlik algılamalarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çerçevede 427 kişiden oluşan örneklem grubuna anket ve ölçek çalışması uygulanmıştır. Çalışmamızın sonuçlarında gençlerin çoğunun hem Türk kültür ve kimliğini hem de yaşanılan ülke kimliğini kapsayacak şekilde çok-kültürlü/ ulus-ötesi bir kimlik geliştirdikleri görülmüştür. Dini kimlik olarak ise çoğunluğunun Müslüman olduğu, dini aidiyet ve inançlarını önemli ölçüde korudukları görülmektedir. Dinin çoğu unsurunun korunmakla beraber inançsal aidiyet boyutuyla kıyaslandığında dinin yaşanılmasının daha düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Üçüncü nesil gençlerin hem etnik/milli kimlik boyutunda hem de dini kimlik boyutunda, kendi köken kimliklerini koruyup, ayrıca yaşanılan ülkeden kimi öğeler alarak ulus-ötesi bir etnik ve dini kimlik formu geliştirdikleri görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dini Kimlik, Ulusal Kimlik, Ulus-ötesi Kimlik, Çok Kültürlü Kimlik, Göç, Din Sosyolojisi.

ABSTRACT

Identity and Religion Among Third Generation Turkish Youth Living In Belgium

In this study, it is aimed to reveal the perceptions of religion and identity of the third generation Turkish youth who live in Belgium, which is a multicultural environment, who were born, raised and live here, who coexist with both Turkish culture and values and the Belgian cultural environment and who are a minority in this society. In this framework, a questionnaire and scale study was applied to a sample group of 427 people. The results of our study show that most of the young people have developed a multicultural/transnational identity that includes both Turkish culture and identity and the identity of the country of residence. In terms of religious identity, it is seen that the majority of them are Muslims, they preserve their religious belonging and beliefs to a significant extent, and although most elements of religion are preserved, the rate of living religion is lower compared to the dimension of religious belonging. In both the ethnic/national identity dimension and the religious identity dimension, it is seen that they have developed a transnational ethnic and religious identity form by preserving their own origin identity and taking some elements from the country of residence.

Keywords: Religious Identity, National Identity, Transnational Identity, Multicultural Identity, Migration, Sociology of Religion.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
İÇİNDEKİLER.....	iii
TABLO DİZİNİ.....	vi
1. GİRİŞ.....	1
1.1 Çalışmanın Konusu.....	3
1.2 Çalışmanın Amaç ve Önemi.....	6
1.3 Hipotezler.....	9
1.4 İlgili Literatür.....	11
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE.....	14
2.1 Kimlik.....	14
2.1.1 Sosyal Kimlik.....	18
2.1.2 Dini Kimlik.....	21
2.1.3 Ulus-ötesinde Kimlik.....	24
2.1.4 Göçmen Hayatında ve Kimliğinde Dinin Yeri.....	28
2.1.5 Kuşaklar Arası Kimlik Süreçleri ve Üçüncü Nesil.....	36
2.2 Göç Kavramına ve Süreçlerine Genel Bir Bakış.....	45
2.2.1 Türkiye’den Avrupa’ya Göç.....	48
2.2.2 Avrupa, Göç ve İslam.....	51
2.2.3. Avrupa’daki Türk Göçmenlerin Yaşadıkları Uyum Problemleri.....	53
2.3. Belçika ve Göç.....	65
2.3.1. Türkiye’den Belçika’ya Göç Süreci.....	67
2.3.2. Belçika’da Türkler.....	69
2.3.3. Sivil Toplum Kuruluşları/ Federasyon, Vakıf ve Dernekler.....	82
2.4. Belçika’da İslam.....	83
2.4.1. Belçika’da Müslümanların Teşkilatlanması ve İslam’ın Kurumsallaşması.....	85

2.4.2. Belçika’da Dini Temelli Dernek ve Vakıflar.....	88
2.2.5. Belçika İslâm Kültür Merkezi’nden Executief’in (EMB) Kuruluşuna.....	91
2.2.6. İslam Hakkında Tartışmalar ve Sorunlar.....	95
2.2.7. İslamofobi ve Müslümanların Maruz Kaldıkları Ayrımcılıklar.....	96
2.2.8 Belçika’da Din Eğitimi.....	99
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	103
3.1. Araştırmanın Modeli.....	103
3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi.....	103
3.3. Araştırmanın Sayıltıları ve Sınırlılıkları.....	104
3.4. Veri Toplama Süreci ve Araçları.....	105
3.5. Veri Toplama Araçlarının Geçerliliği ve Güvenirliği.....	106
4. BULGU VE YORUMLAR.....	112
4.1. Katılımcıların Olgusal Kimliği.....	112
4.1.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Dair Yüzde-Frekans Dağılımları.....	112
4.1.2. Kimlik Algılamaları ve Aidiyetlere İlişkin Bulgular.....	116
4.1.3. Ulus-Ötesi Alanda Deneyimler, Davranışlar ve Eğilimler.....	124
4.1.4. Dini Yaşam.....	139
4.2. Dini Tutum Ölçeğine Dair Bulgular.....	148
4.2.1. Dini Tutum Ölçeğinin İbadet boyutu bağlamında değerlendirmesi.....	156
4.2.2. Dinin Etki Boyutu ve Yasaklardan kaçınma.....	156
4.2.3. Sosyal kimlik formu olarak bir değerlendirme.....	157
4.3. Dini Algı ve Tutumlar İle Olgusal Kimlik Verilerinin İlişkisi.....	161
5. SONUÇ.....	180
KAYNAKÇA.....	190
EKLER.....	200
EK-1: Etik Kurulu Proje Onay Belgesi.....	200
EK-2: Türkçe Sosyo-Demografik Anket Formu: Türkçe.....	201
EK-3: Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Dini Kimlik Algılamaları Ölçeği.....	207
EK-4: Sosyo-Demografik Anket Formu: Flamanca.....	210

EK-5: Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Dini Kimlik Algılamaları Ölçeği: Flamanca...	216
EK-6: Sosyo-Demografik Anket Formu: Fransızca.....	220
EK-7: Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Dini Kimlik Algılamaları Ölçeği: Fransızca...	226

TABLO DİZİNİ

Tablo 1:	KMO ve Barlett testi sonuçları.....	107
Tablo 2:	Dini Tutum Ölçeği Faktör Analizi.....	109
Tablo 3:	Güvenirlilik Analizi.....	110
Tablo 4:	Verilerin Dağılımına İlişkin Normallik Testi.....	110
Tablo 5:	Katılımcıların Demografik Özellikleri.....	113
Tablo 6:	Katılımcıları Tanımlamaya Yönelik Bilgiler.....	115
Tablo 7:	Türk Kimliğine Mesafe Tablosu.....	116
Tablo 8:	Belçika Kimliğine Mesafe Tablosu.....	117
Tablo 9:	Dini Kimlik.....	117
Tablo 10:	Çoklu / Çok-kültürlü Kimlikler.....	119
Tablo 11:	Ait Hissedilen Ülke.....	121
Tablo 12:	Yaşamak İçin Tercih Edilen Ülke.....	122
Tablo 13:	Türkiye'ye Ziyaret Sıklığı.....	124
Tablo 14:	Karşılaşılan Problemler.....	125
Tablo 15:	İrkçilik, Yabancı Düşmanlığı veya Ötekileştirmeye Karşılaşma Durumu	128
Tablo 16:	Flamancaya Hakimiyet Durumu.....	130
Tablo 17:	Fransızcaya Hakimiyet Durumu.....	130
Tablo 18:	Türkçeye Hakimiyet Durumu.....	131
Tablo 19:	Türkçe Konuşulan Mekanlar/Ortamlar.....	132
Tablo 20:	Aile İçerisinde Konuşulan Dil.....	132
Tablo 21:	Arkadaş Çevresi.....	135
Tablo 22:	Yaşanılan Bölgedeki Türk Yoğunluğu.....	138
Tablo 23:	Dine Karşı Tutum.....	139
Tablo 24:	Dindarlık Durumu.....	140

Tablo 25:	Dine Önem Verme.....	140
Tablo 26:	Dini Eğitim Alma Durumları.....	141
Tablo 27:	Kur'an Okumayı Bilme Durumları.....	145
Tablo 28:	Evde Kur'an'ın Bulunma Durumu.....	145
Tablo 29:	Evde Dini-Kültürel Kitapların Bulunma Durumu.....	146
Tablo 30:	Dini Bir Gruba Aidiyet.....	146
Tablo 31:	Camiye Gitme Sıklığı.....	148
Tablo 32:	Dini Kimlik Algılamalarının Faktör Analizi	148
Tablo 33:	Ölçeğin Boyutlarının Ortalama ve Standart Sapması.....	150
Tablo 34:	Dini Tutum Ölçeğinin Maddelerinin Ortalama ve Standart Sapmaları.....	152
Tablo 35:	Cinsiyet değişkenine göre T-Testi Sonuçları.....	161
Tablo 36:	Yaş Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları	163
Tablo 37:	Eğitim Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları.....	164
Tablo 38:	Medeni Durum Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları.....	165
Tablo 39:	Yaşanılan Bölgeye Göre Anova Testi Sonuçları.....	166
Tablo 40:	Öznel Dindarlık Durumuna Göre Anova Testi Sonuçları.....	168
Tablo 41:	İrkçiliğe maruz kalıp kalmama durumuna göre T-Testi.....	170
Tablo 42:	Türkiye'ye gitme sıklığına göre Anova Testi.....	171
Tablo 43:	Aile İçerisinde Konuşulan Dile Göre Anova Testi.....	172
Tablo 44:	Arkadaş Çevresine Göre Anova Testi.....	173
Tablo 45:	Camiye Gitme Sıklığına Göre Anova Testi.....	175
Tablo 46:	Türk Mahallesinde Yaşama Durumuna Göre Anova Testi.....	177
Tablo 47:	Kimlik Algılamalarına İlişkin Anova Testi	178

1. GİRİŞ

Popüler bir terim olarak yirminci yüzyılda kullanılmaya başlanan kimlik, genel olarak bireylerin kendi benlik duygu ve algılarını, grup üyeliklerini, toplumsal rollerini, toplumdaki statülerini tanımlayan bir olgu olarak kullanılmaktadır. (Peek, 2016: 295).

Siyasi, dini, ailevi, mesleki, sosyal aidiyetleri belirten kimliğin, toplumsallaşma sürecinde ve sahip olunan rol ve statülerle şekillenerek oluştuğu varsayılmıştır (Marshall, 1999: 40). Dolayısıyla kimliklerimiz ait olduğumuz sosyal gruplar ve yaşadığımız toplumun kültürü tarafından şekillenir.

Bireylerin ve toplumların hayatındaki birçok değişime sebep olan göç olgusu ise, son dönemlerde çokkültürlülük, kültürlerarası iletişim, uyum, “öteki” olanla ilişkiler ve kimlik bağlamında tartışılan ve artan bir ilginin odağı olmaktadır (Yaylacı, 2014: 154). Göçle beraber küreselleşme, çokkültürlülük ve postmodernizm gibi süreçler de bireylerin ve toplulukların kimlik konusuna önem vermelerine ve dolayısıyla devletlerin, yöneticilerin ve araştırmacıların da bu süreçleri ilgi odağı haline getirmesine sebep olmuştur. Çünkü küreselleşen bir dünyada ve farklı etnik, dini, kültürel grupların birbirleriyle karşılaştıkları göç sürecinde kimlik konusu ve süreçleri ayrıca önem kazanmaktadır.

Kimlik algısı ve kimlik edinme süreçleri bireysel, toplumsal, kültürel ve ulusal bir süreç olma özelliği taşıdığından, bireyin ait olduğu, içinde bulunduğu ve yaşadığı yapılanmalar kimliğin inşa sürecinde önemli bir yere sahiptir. Göç olgusu bu inşa sürecine yeni bir boyut kazandırır. Çünkü göç, kimliğin inşasında rol alan toplumsal yapılanmaları önemli derecede etkiler (Yurdakul ve Çaha, 2018: 158). Göç, kültürel karşılaşmaları ortaya çıkaran etkenlerden biridir. Tek bir ülke ve toplum içerisinde yaşayan bireylerin kimlik inşası ve tanımlamaları daha kolayken göç sonucu farklı toplum ve kültürlerle karşılaşan ve bir arada yaşayan bireyler için bu tanımlama ve inşa süreçleri daha karmaşık hale gelmektedir (Güleç ve Sancak, 2009: 2854).

Göç ve kimlik çalışmaları, çeşitli Avrupa ülkeleri özelinde entegrasyon, uyum, çok-kültürlülük ve kimlik çerçevesinde birçok çalışmada ele alınmış, ancak Belçika

ekseninde bakıldığına Türklerin göç ettiği diğer Avrupa ülkelerine kıyasla çalışmaların daha az olduğu görülmüştür. Bu açıdan Belçika ekseninde kimlik konusu araştırmaya değer görülmüştür.

Bir toplumdaki bütünleşme ve uyum süreçlerinde bazı olgular merkezi bir konuma sahiptir. Din de bunlardan biridir. Kimlik kazandırma başta olmak üzere birçok sosyo-kültürel unsur dinden etkilenir. Fenomonolojik olarak dinlerin insan kültür ve medeniyetlerindeki etkisi ve yeri göz ardı edilemez (Altıntaş, 2008: 91'den akt, Yavuz, 2013: 620). Kimlikler toplum ve kültüre göre şekillendiğinden ve toplum ve kültürün temel yapı taşlarından biri de din olduğundan dinden bağımsız kimlik tanımlamaları eksik olacaktır (Aslan, 2019: 1118).

Ayrımcılığın, ötekileştirmenin gün yüzüne çıktığı, çokkültürlülük ve entegrasyon gibi tartışmaların sürdüğü bir ortamda yeni kuşaklar, bütün bunların yanında uyum ve kimlik konusuyla karşı karşıyadırlar. Göç ve uyum çalışmalarında özellikle üçüncü kuşak kimlik ve aidiyet konusu bağlamında sıkça tartışılmaktadır. Bu yeni kuşakların ortamları okul, arkadaşlık, akran birliktelikleri, komşuluk gibi yoğun insan ilişkilerini içeren birbirinden farklı ortamlardır. Bu ortamlarda yeni nesil gençler iletişim yeterliliği ve bireysel başarı gibi süreçlerin de üstesinden gelmek durumundadırlar ve yaşamlarında pasif bir konumda olmayıp, kültürel tanınma ve tanımayı bir sorun olarak değerlendirmektedirler. Bütün bunlar üçüncü nesil gençlerin, yaşadıkları ülkedeki uyumlarının, köken bilinçlerinin, kimlik ve aidiyet algılarının şekillendiği ortamdır (Aslan, 2018: 2; Ermağan, 2013: 38; Sözen, 2002'den akt; Ermağan, 2013: 44).

Çalışmanın ilk bölümünde araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda kavramsal çerçeve ele alınmıştır. Kavramsal çerçeve oluşturulurken en genelden başlayarak, özele doğru kavramların açıklamaları yapılmış, konumuzu açıklamaya yönelik literatürde yer alan veriler derlenmiştir. Kimlik başlığı altında; kimlik, sosyal kimlik, dini kimlik kavramları sırasıyla ele alınmış, göçmen kimliği ve göçmen kimliğinde dinin yeri açıklanmış, konumuz doğrultusunda yeni nesillerin, özellikle üçüncü neslin kimlik ve din ilişkisine dair ilgili literatürdeki araştırmalardan açıklamalara yer verilmiştir.

Göç başlığı altında ise göç ve göç süreçlerine dair tanımlama ve açıklamalar yapılmış, Türkiye ve göç tarihi ele alınmış, daha sonra göçmenlerin entegrasyon durumlarına dair veriler derlenmiştir. Belçika ve Göç başlığında ise Türkiye'den Belçika'ya olan göç süreci ve ardından şu an Belçika'da yaşayan Türklerin gündelik sosyal yaşamına, entegre durumlarına ve dini hayatlarına dair yapılmış çalışmalardan derlenen verilerle bir kavramsal çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmamızın konusu itibariyle Belçika ve Belçika'da dinin/İslamın konumuna dair başlık oluşturulmuştur.

Son bölümde ise yapılan anketler sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiş ve yorumlanmıştır. 31.12.2021 - 31.02.2022 tarihleri arasında online olarak uygulanman anket ile katılımcıların sorulara yanıt vermesi sağlanmıştır. Veriler nicel araştırma analizine uygun bir şekilde SPSS programı kullanılarak araştırmanın konusu ve amacı doğrultusunda yorumlanmış ve hipotezler doğrultusunda açıklamalara yer verilmiştir.

1.1 Çalışmanın Konusu

Dinlerin, insanların hayatındaki en önemli fonksiyonlarının başında inananlarına bir kimlik vermesi ve bu kimliğin sürekliliğinin sağlanması için gerekli desteği sağlayarak etkilemesi ve yönlendirmesi gelmektedir. Din, bireylerin kendilerini tanımlama, insanlarla ilişkilerini düzenleme, dünyaya bakış açısı ve inananlarına zihniyet kazandırma gibi etkileriyle hayatlarında önemli rol oynar ve onlara bir aidiyet verir. Din bu süreçte kimlik teorilerinde görüldüğü gibi benzeşme ve farklılıklar üzerinden bir dini kimlik oluşturmaktadır. Sahip olduğu işlevlerle grup içerisinde benzerlikler, grup dışındakilerle ise farklılıklar oluşturarak sosyal kimlik için bir temel oluşturmakta ve bu kimliği sürdürmektedir. Bu süreçte birbiriyle sürekli ilişkili olan dini-sosyal kimlikler, mensuplarına yaşamı ve dünyayı algılayıp anlamlandırmalarını sağlayan çerçeveyi sunar. Bireyler dini yaşamasa bile o dini değerlere kendilerini ait hissederler ve kendilerini o dini değerler ve kimlikle tanımlarlar (Ayten, 2012: 107; Yapıcı and Özbolat, 2016: 48,49).

Göç çalışmalarına bakıldığı zaman uluslararası alanlardaki, kimlik inşa sürecinde ve oluşturulmuş olan kimliklerin muhafazasında, içinde bulunulan durumu anlamlandırmada, yaşanan sorunların çözümünde, karşılaşılan durumların kabul veya

red noktasında dinin önemli bir olgu olarak öne çıktığı görülmektedir. Din, yerleşilen bölgede göçmenler için kendi kimliklerini muhafaza ederek çoğunluk yerel toplumla ilişkiye girme ve karşılıklı sosyal etkileşim kurmada etnisiteye göre daha sabit, ayırıştırıcı ve önemli bir konumda olmaktadır (Güngör, 2012b: 123).

Göç ettikleri toplumda yeni bir yaşam ve farklı sosyo-kültürel değerler karşısında uyum güçlükleri, kültürel kimlik alanında yaşanan sorunlar, ayrıca dışlanma, önyargı, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirme yaşamaları bireylerin dinî yaşayışı, kültürü, değerleri, inançları, dinî tutum ve davranışları üzerinde de derin etkiler yaratmış, oldukça köklü değişim, dönüşüm, uyum, uyumsuzluk ve tepkilere yol açmıştır (Günay, 2003: 63). Yaşanan olumsuz koşullar sonucunda kimlik krizine ve kimlik arayışına sürüklenen bireyler, kendi öz kültürlerini ve kimliğini koruyabilmek için dine daha çok sarılarak ve dinde daha muhafazakar bir tavırla dini kimliklerle özdeşleşmektedirler (Eren, 2007: 284-285; Günay, 2003: 63). Bu durum sosyal kimliklerin ötekiyle karşılaştırmalı bir şekilde inşa olmasıyla açıklanabilir. Bir sosyal kimlik formu olan dini kimlikler, göçler sonucunda öteki olanla karşılaşmaktadırlar ve böylece aidiyetlerin daha çok önem kazandığı süreçlerde daha çok anlam kazanmaktadır. Bu doğrultuda din diğerlerine karşı kendilerini tanımlamalarının bir aracı haline gelmektedir.

Bugün Avrupa’da milyonlarla ifade edilen bir Türk nüfusu mevcuttur. Göçmen Türkler örnekleminde yapılan çalışmalarda görüldüğü üzere din, göçmenler açısından pek çok sosyo-kültürel unsurdan daha önemli bir yere sahiptir. Bununla beraber göçmenlerin kendi kültürel değerlerini ve kimliği korumada gösterdiği hassasiyet ve yaşadığı kültürden etkilenme boyutu kuşaklara göre farklılaşmaktadır. İlk giden göçmenler daha içe kapalı olarak yaşayarak, Türk kimliğine, dini değerlerine, geleneksel kültürüne sıkı sıkıya bağlı kalarak kültürel farklılıklarını korumuşlardır. Sonraki kuşaklarda ise bulundukları ülkelerin toplumsal, siyasal, ekonomik, kültürel ve demografik yaşamında yer alan aktif bireylerdir. Büyük bir çoğunluğu yaşadıkları bu ülkelerde doğmuş, büyümüş, Avrupa okullarında eğitim almış, bu ülkelerin vatandaşı olan, yaşanılan ülke dilini iyi bilen, baskın toplumla iletişim halinde olan ve arkadaş çevresinde bu kişilerin yer aldığı bireylerdir. Doğal olarak bu kuşaklar hem evde aile ve köken ülke toplumunun kültür ve değerleri hem de okulda ve sosyal yaşamda Avrupa toplumunun kültürel değerleriyle iç içe yaşamakta ve bu ikili ortamda sosyalleşerek

sosyo-kültürel kimliklerini oluşturmaktadırlar. Doğal olarak yeni kuşaklar ilk kuşaklardan farklı bir göçmen kökenli Türk toplumuyla karşı karşıya kaldığını göstermektedir (Kocabıyık, 2006: 41). Bu çok kültürlü, ikili ortam kimlik problemlerini doğuran etkidir. Göç ve uyum çalışmalarına (Armağan, 2013: 44; Başkurt, 2009: 87-88; Güngör, 2015: 215) bakıldığı zaman görülmektedir ki iki kültür arasında kalma sonraki kuşak bütün göçmenlerin yaşadıkları bir problem olarak ortaya çıkmakta, farklı ortamlarda bulunmalarından dolayı kimlik ve aidiyet problemleri en çok üçüncü kuşakta yaşanmakta ve bu doğrultuda kimlik konusunda en çok üçüncü kuşak tartışma konusu olmaktadır.

Çağımızda çocukların ve kimlik problemlerinin yoğun olarak görüldüğü yaş kategorilerinde yer alan gençlerin tek bir kültür, din, değer, dil ve aile içerisinde sosyalleşmeleri mümkün gözükmemektedir. Bu durum göçmen kökenli üçüncü kuşak çocuk ve gençlerde özellikle daha belirgindir (Güngör, 2012a: 91). Çünkü onlar ev, aile, etnik grup, dini grup arasında farklı bir sosyo-kültürel ortamda; okul, arkadaş, yaşanan ülkenin sosyal ortamında ise daha farklı bir sosyo-kültürde yaşamaktadırlar. Bu iki birbirinden farklı kültür arasında yaşama göçmen kökenli gençlerin kimlik oluşum ortamlarıdır. “Özellikle kültürel değerlere yansıyan ideolojik tutumlar (dini, siyasi görüşler), sosyal davranışlar (yabancı dil bilgisi, evlilik türleri, vs.) ve farklı kültür kalıpları (Batı, Türk) birbirleri ile kolayca bağdaştırılamamaktadır” (Aksoy, 2010: 24-25). Ulusötesi toplumlardaki yeni kuşakların çok-kültürlü bir hayatta asimile olmadan kendi kültürel değer ve kimlikleriyle var olabilmelerinde ve bunları sürdürmede dinin kültürel değerleri üretici ve koruyucu fonksiyonları vardır (Günay, 2012:415).

İnsanların hangi çevre ve toplumda ne zaman yaşadıkları kimlik algılarını etkileyeceğinden Belçika’da yaşayan gençlerin de kimlik ve din ilişkilerini yaşadıkları mekan, zaman ve şartlara göre değerlendirmek gerekmektedir. Belçika’da doğan ve büyüyen üçüncü kuşak Türk gençler ise, ilk kuşaklara göre Batı kültürüne daha yakın, daha farklı ve yeni bir topluluk olarak ortaya çıkmaktadır (Manço, 2000: 123). Bu çerçevede bu çalışmanın konusunu Belçika’da yaşayan üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin kimlik yapılarını ve bu kimliğin din ile ilişkisini araştırmak üzere kurguladık.

1.2 Çalışmanın Amaç ve Önemi

Bireyin kimlik oluşumunda çevresi, içinde bulunduğu toplum ve kültürü önemli ölçüde etkilidir. Göçün yer değiştirme sürecinin bir seviye daha ötesinde, Belçika'da doğup büyümüş, buradaki sosyal çevrede yaşamını sürdüren ancak Türk bir ailede ve Türk etnisitesiyle yetişmiş olan üçüncü nesil gençlerin, kimlik oluşumu ve bu oluşumda dinin etkisinin incelenmesi, analizlerinin yapılması ve anket sonucunda çalışmanın konusu olan üçüncü nesillerden birincil derece veri sağlayacak olması çalışmanın sosyal bilimler literatürüne katkısı açısından önemli görülmüştür. Pratikte ise ulaşım, seyahat ve göçün çok kolaylaştığı ve ivme kazandığı dünyamızda küreselleşmeyle beraber neredeyse bütün toplumlarda çok kültürlü ve çok dinli bir toplumsal gerçeklik var olmaya başlamıştır. Bu açıdan çok kültürlü bir ortamda kimlikleri şekillenen üçüncü nesil gençlerin kimlik analizlerinin, yaşadıkları sorunların ve toplumla bütünleşme seviyelerinin tespitinin yapılması Türkiye'deki gelecek nesillerin de ne şekilde bir kimlik problemiyle karşı karşıya kalacakları konusunda bir öngörü sağlayabilecektir.

Göç ve kimlik çalışmaları, çeşitli Avrupa ülkeleri, özellikle de en çok Türk göçünün yaşandığı Avrupa ülkesi olan Almanya özelinde entegrasyon, uyum, çok-kültürlülük ve kimlik çerçevesinde birçok çalışmada ele alınmış, ancak Belçika ekseninde bakıldığında Türklerin göç ettiği diğer Avrupa ülkelerine kıyasla çalışmaların daha az olduğu görülmüştür. Literatürde spesifik olarak Belçika'daki üçüncü kuşağın din ve kimlik konusuna yoğunlaşarak ele alan bir çalışma araştırmaya değer görülmüştür.

Diğer Avrupa ülkelerinde de olduğu gibi Türklerin Belçika'ya göçü, işgücü anlaşması çerçevesinde gerçekleşmiş ve bu dönemlerde göçün etkileri daha çok ekonomik boyutuyla ele alınmıştır. Daha sonraki süreçlerde aile birleşimleri ve ilk kuşakların çocuklarının Türkiye'den birisiyle evlenmeye başlamaları göç sürecinin seyrini değiştirmiştir. Türkler Belçika'ya kalıcı olarak yerleşmeye başlamışlar ve burada yaşamaya başlamalarıyla hayatlarındaki bir çok şey değişmiş, artık teşkilatlanma, dil sorunları, çocuklarının eğitimi, kimlik ve aidiyet problemleri gibi yeni süreçler başlamıştır. Bugün Belçika'da yaşayan Türk kökenliler bir azınlık olarak topluma, ülkeye, politikaya etki eden ve yaşanan ülkeden etkilenen bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün Belçika'da Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği verilerine

göre, kayıtlı 269 bin olmak üzere sayısı 300 bine yakın olduğu olduğu tahmin edilen Türk vatandaşı bulunmaktadır (TC Brüksel Büyükelçiliği, 2022).

Türklerin göç süreçleri ve aşamalarına genel olarak bakılacak olursa 1980'lere kadar olan süreç, işgücü anlaşmalarının imzalanması daha sonra feshedilmesi, yasal haklar, aile birleşimleri gibi daha çok göç etme eyleminin, yani yer değiştirmelerin gerçekleştiği dönemle şekillenir. 1980 sonrası ise eve dönüşün teşvik edildiği, getto yaşamı, göçmen çocuklarının eğitimi, teşkilatlanma ve örgütlenme gibi yerleşilmiş olan hayatla ilgili olan dönemdir. 1990 sonrasında günümüze kadar ise artık kimlik problemleri, yabancılar yasası, yabancı düşmanlığı, etnik ve dinsel örgütlenmelerin ve teşkilatlanmaların yaygınlaşması ve siyasal hak talepleri gibi konular gündemdedir. Ayrıca son dönem artık küreselleşmenin etkisiyle göç olgusunun ivme kazandığı bir dönemdir (Yavuz, 2013: 612-613).

Göç olgusunun ivme kazandığı ve göç konusunun kimlik, bütünleşme, çok-kültürlülük bağlamında ele alındığı günümüzde Belçika Türklerinin dini ve milli kimliklerinin belirlenmesi, birincil kaynaktan veri sağlanması sosyal bilimler literatürüne önemli katkı sunacaktır

Yurtdışında 6,5 milyonu aşan Türk vatandaşı yaşamaktadır ve bunların yaklaşık 5,5 milyonu Batı Avrupa ülkelerine yerleşmişlerdir. Göç, Türkiye'ye kesin dönüş yapan 3 milyon kişiyle beraber yaklaşık 9,5 milyon kişiden oluşan bir kitleyi ilgilendiren geniş kapsamlı bir olgudur (MFA, 2021).

Göç olgusu dünyadaki bütün ülkeleri ilgilendirdiği gibi Türkiye'yi de ilgilendirmektedir. Bu nedenle göç süreçleri, göçmenlerin sorunları, kimlikleri gibi konuların anlaşılması ve sorunların çözümleri için doğru ve objektif analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bir devletin geleceği ve yaşamı, sadece o devletin halkının belli bir mekandaki birlikteliğinden doğan bütünleşmesiyle değil, aynı zamanda o halkın diğer toplumlarla bütünleşmesi ve ilişkisi, ayrıca yaşadıkları yerde kendi aralarında ve ortak bir kültür etrafında bütünleşmesi ve milli kimliğe sahip olması, muhafaza etmesiyle de yakında ilgilidir. Bu sebeplerle Belçika'da yaşayan Türklerin kültürel bütünleşme düzeyi, sorunları ve kimlikleri sadece Belçika'da yaşayan Türkleri değil Türkiye'yi ve Belçika'yı da ilgilendiren bir konudur (Keser, 2010: 1). Bu çalışma gelecek nesillerin kimlik algılamalarının tespitiyle beraber Türkiye ve Belçika'nın ortak

ilgi alanının oluşturan Belçika Türklerinin yeni nesillerinin anlaşılmasına ve doğru adımların atılması için bir kaynak oluşmasına katkı sağlayacaktır.

Belçika'ya göç eden topluluklar arasında da kültür, inanç ve dil bakımından oldukça büyük farklılıklar vardır. İlk göçmenler genellikle Avrupa ülkelerinden ve Katolik-Hristiyandır; ancak daha sonraki göçler Avrupa dışından ve Müslümanlardandır. Bunlarla beraber, 1970'li yıllarda Belçika sömürgesinde olan veya etki alanında bulunan Kongo, Burundi, Ruanda gibi Afrika ülkelerinden göçmenler gelmeye başlamışlardır (Gelekçi, 2011: 128). Belçika nüfusunun yaklaşık % 6,3'lük kısmını Müslümanlar oluşturmaktadır (Tavukçuoğlu, 2018: 3). Dolayısıyla Belçika çok dinli toplum yapısına sahip olan bir ülkedir ve Belçika'ya yaşanan bu göçler sonucu toplumun etnik ve dini yapısı daha da çeşitlenmiştir.

Avrupa'nın dini kimliğine bakacak olursak baskın olarak Hristiyan kimliği ön plana çıkmaktadır. Ancak postmodern dönemle beraber Hristiyan kimliği yanında “Yeni Dini Hareketler” de ortaya çıkmıştır. Bunların dışında Arnavutluk, Bosna-Hersek gibi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Avrupa ülkeleri ve göçler sonucu Avrupa'ya yerleşen Müslüman azınlıklarla beraber Avrupa'da baskın dini kimlik görünümünden birisi de İslam'dır (Aygül, 2016: 217). 1950-1960'lı yıllarda Batı Avrupa'da sınırlı sayıda Türk ve Müslüman mevcutken (Yavuz, 2013: 622), bugün Avrupa'da 44 milyonu aşan bir Müslüman nüfusu söz konusudur (Asbü, 2021).

İslam, Avrupa yaşam tarzına bir tehdit olarak görülmekte ve bu şekilde anlatılmaktadır. Yabancı düşmanlığı, ırkçılık, şiddet, önyargı, hoşgörüsüzlük, önyargı, İslamofobi gibi eğilimlerin sebebi olarak da İslami radikalizm gösterilmektedir. Fakat tam tersi bir açıdan bakıldığında ırkçılık, asimilasyon, önyargı, dışlanma gibi yaşanan olumsuz deneyimler dine daha çok sarılmayı ve özellikle göçmenler için kültür, din, etnisite, gelenekler gibi onlardan alınamayacağını düşündükleri kimliğe dair ve geçmişe ilişkin, olarak üretilen söylem ve eğilimler çok önemli hale gelmektedir (Kaya, 2008: 139).

“Günümüzde Batı'da İslam ve Müslüman imajının abartılı tehdit söylemi ve İslam'ı şiddet, terör, öfke, cehalet, saldırganlık, rasyonel olmayan ve toleranssızlıkla özdeş bir şekilde sunma gayretleri yanında tarihi ve siyasi olayların çarpıtıldığı da görülmektedir” (Güngör, 2015: 224). Batı Avrupa ülkelerinde sorunlar ve İslam eşdeğer

görülmektedir. Bunun yanında Almanya, Fransa, Hollanda ve Belçika gibi göçün olumsuz algılandığı ülkelerde göçmen karşıtlığı sosyal olarak sıkça karşılığını bulmaktadır. Medya da göç ve göçün yıkıcı, olumsuz etkilerini sıkça vurgulamakta; göç ve göçmenler toplum kültürüne zarar veren, öteki olan yabancı din ve kültürleri getiren, kıt kaynakları kullanan ve işleri çalan bir düşman olarak gösterilmektedir (Kaya, 2008: 22-23). Göçmenlerin, dindarların ve İslam'ın damgalanması, sosyal kimlik teorisine göre göçmenlerin hem kendilerine hem de uyum süreçlerine etki yapmaktadır (Akıncı, 2014: 35).

Türklerin ve Avrupalıların kültür, din ve toplumunun birbirleri için öteki oluşu, ırkçılık, önyargı, İslam ve Müslümanların damgalanması, çokkültürlü bir toplum içerisinde ve ulusötesi bir alanda yaşanması üçüncü nesillerin kimlik oluşumlarına etki etmektedir. Bu doğrultuda çalışmamızın amacı;

“Çok kültürlü bir ortamda ve ulusötesi bir alanda kültürel bilinçleri şekillenen Belçika’da yaşayan üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin; Belçika’ya ve Türkiye’ye dair algılarını ve aidiyetlerini belirlemek, yaşadıkları çifte sosyalleşmenin sonuçlarını gözlemleyebilmek, ideal ile mümkün arasında içinde yaşadıkları toplumda pratik olarak ortaya koydukları gündelik kimlik dışavurumları, kimlik algıları ve bu kimliğin dini inanç ve tutumlarla ilişkisini ortaya koymak amaçlanmıştır.”

1.3 Hipotezler

H1: Üçüncü kuşak gençler kendilerini Türk kimliğine yakın görmektedirler.

H2: Üçüncü kuşak gençlerin Türk kimliğine oranla daha azı kendilerini Belçikalı olarak görmektedir.

H3: Üçüncü kuşak gençlerin tamamına yakını dini aidiyet olarak “Müslüman”dırlar.

H4: Üçüncü kuşak gençler en yüksek oranla kendilerini “Belçikalı Müslüman Türk” olarak tanımlamaktadırlar.

H5: Üçüncü kuşak gençler çoklu kimliklere sahiptirler.

H6: Üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu kendilerini hem Türkiye'ye hem de Belçika'ya ait hissetmektedirler.

H7: Üçüncü kuşak gençlerin arkadaş çevrelerinde Türkler de Belçikalılar da bulunmaktadır.

H8: Üçüncü kuşağın çoğunluğu öznel değerlendirmelerine göre kendilerini dindar olarak tanımlamaktadırlar

H9: Üçüncü kuşağın çoğunluğu dine önem vermektedir.

H10: Katılımcıların dini tutumları cinsiyete göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H11: Katılımcıların dini tutumları yaşa göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H12: Katılımcıların dini tutumları eğitim göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H13: Katılımcıların dini tutumları medeni duruma göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H14: Katılımcıların dini tutumları Belçika'da yaşadıkları bölgeye göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H15: Katılımcıların dini tutumları öznel dindarlık durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H16: Katılımcıların dini tutumları ırkçılığa maruz kalıp kalmama durumlarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H17: Katılımcıların dini tutumları Türkiye'ye gitme sıklığına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H18: Katılımcıların dini tutumları aile içerisinde konuşulan dile göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H19: Katılımcıların dini tutumları arkadaş çevresine göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H20: Katılımcıların dini tutumları camiye gitme sıklığına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H21: Katılımcıların dini tutumları Türk mahallesinde yaşama durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir.

H22: Katılımcıların dini tutumları kimlik tanımlamalarına göre anlamlı farklılık göstermektedir.

1.4 İlgili Literatür

Belçika örnekleminde farklı alanlarda ve farklı konular özelinde birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmamızın kavramsal çerçevesini oluştururken de bu kaynaklardan yararlanılmıştır. Ancak araştırma konumuz çerçevesinde Belçika Türklerini konu alan; uyum, aidiyet ve kimlik konuları bağlamında değerlendirebileceğimiz çalışmalara bakacak olursak Cahit Gelekçi ve Ali Köse'nin (2011) "Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler", Altay Manço'nun (2000) "Belçika'da Türklerin 40 Yılı (1960-2000): Sorunlar, Gelişmeler, Değişmeler", Altay Manço'nun (2000) "Sociographie de la population turque et d'origine turque : 40 ans de présence en Belgique (1960-2000)" ve (1998) "Valeurs et projets des jeunes issus l'immigration. L'exemple des Turcs en Belgique", Ural Manço'nun (2000) "Voix et voies musulmanes de Belgique", Altay Manço ve Ural Manço'nun (1992) "Turcs de Belgique. Identités et trajectoires d'une minorité", Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel'in (2008) "Belçika Türkleri Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?", Filiz Göktuna Yaylacı'nın "Belçika'da Yaşayan Türklerin Etnik Toplumsal İletişim Süreçlerine Katılımları: Emirdağ Ve Posof Kökenliler Örneği", Yakup Çoşt'u'nun "Göçmenlerin Kimlik Arayışı –Avrupalı Türkler Örneği" çalışmaları ve "Vehbi San'ın (2001) "Belçika Özelinde Batı Avrupa Türkleri Üzerine Sosyolojik Bir Deneme" yüksek lisans tezi değerlendirilebilir.

Gelekçi ve Ali Köse'nin (2011) "Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler" isimli kuramsal ve uygulamalı çalışması 1960'lı yıllardan yana Belçika'da yerleşik hale gelmiş olan Türk toplumunun günümüzdeki demografik, ekonomik ve sosyo-kültürel özellikleri, vatandaşlık durumları, eğitim durumları, karşılaştıkları sorunlar, Türkiye ile bağları ve kimlik algılamalarıyla ilgili saha araştırması bulgularını kapsamaktadır.

Altay Manço'nun (2000) "Belçika'da Türklerin 40 Yılı (1960-2000): Sorunlar, Gelişmeler, Değişmeler" isimli çalışması, Belçika Türkleri hakkında yazılmış olan

Altay Manço'nun (2000) "Sociographie de la population turque et d'origine turque : 40 ans de présence en Belgique (1960-2000)" ve gençleri ele alan çalışması (1998) "Valeurs et projets des jeunes issus l'immigration. L'exemple des Turcs en Belgique", Ural Manço'nun (2000) Türklerin dini aidiyetlerine vurgu yapan "Voix et voies musulmanes de Belgique", Altay Manço ve Ural Manço'nun (1992) "Turcs de Belgique. Identités et trajectoires d'une minorité" isimli dört çalışmanın sentezidir. Bu dört çalışmayla beraber toplam beş çalışmada Belçika'da bir azınlık olarak yaşayan Türklerin Belçika'ya göç süreçleri, demografik durumları, kültürel ve entegrasyonel yapısı, eğitim durumları, sosyo-ekonomik durumları, karşılaştıkları sorunlar ve geçen kırk yıllık süreçte kültürel, siyasi ve dini gelişmelerin boyutları ortaya konmaktadır.

Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel'in (2008) "Belçika Türkleri Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?" çalışmasında Belçika Türklerinin demografik durumları, göç süreçleri, entegrasyon durumları, entegrasyonlarına ilişkin bölgelerin yaklaşımları, Belçika ve Türkiye'ye dair algıları, Avrupalılık ve Avrupa Birliği kavramına yaklaşımları ele alınmıştır. Belçika Türklerinin dünyaları, yaşamları, algılamaları ve eğilimleri hakkında detaylı bir araştırma olarak konuya dair önemli veriler sunmaktadır.

Filiz Göktuna Yaylacı'nın "Belçika'da Yaşayan Türklerin Etnik Toplumsal İletişim Süreçlerine Katılımları: Emirdağ Ve Posof Kökenliler Örneği" isimli nitel ve nicel yöntemin bir arada kullanıldığı çalışmasında Belçika'da yaşayan Türklerin etnik toplumsal süreçleri incelenmektedir. Bu çalışmada Belçika Türkleri daha çok etnik kimlik üzerinden değerlendirilmiştir.

Yakup Çoştu'nun "Göçmenlerin Kimlik Arayışı –Avrupalı Türkler Örneği" çalışması Belçika Türkleri de içererek Belçika, Fransa, Almanya, İsveç, Danimarka gibi Avrupa ülkelerinde yaşayan göçmen kökenli Türklerin aidiyet ve kimlik tanımlamalarına dair bulgulara ilişkin makro-sosyolojik perspektifte hazırlanmış bir çalışmadır. Çalışmada Belçika Türklerine dair kullanılan veriler Kaya ve Kentel'in (2008) ve Gelenekçi ve Köse'nin (2011) çalışmalarındaki bulgulara dayanmaktadır.

Vehbi San'ın (2001) "Belçika Özelinde Batı Avrupa Türkleri Üzerine Sosyolojik Bir Deneme" isimli yüksek lisans tezi Belçika Türklerinin tarihi açıdan geçmişlerini,

entegrasyon durumlarını, sosyo-kültürel yapılarını inceleyerek diğer Avrupa ülkelerindeki Türk topluluklarına dair de genellemelere ulaşmıştır.

Göç sosyolojisi ve din sosyolojisi disiplini içerisinde yer alan bu çalışma, bahsedilen çalışmalar gibi Belçika Türklerinin demografik özellikleri, sosyo-kültürel durumları, eğitimleri, entegrasyon durumları, karşılaştıkları sorunlar gibi konulara değinmekle beraber bu konuları kimlik ve aidiyet çerçevesinde değerlendirme, özellikle bir kimlik ve din çalışması olması, spesifik olarak üçüncü nesli ele alıyor olması ve kimlik algılamalarının din ile ilişkisini inceliyor olmasıyla özgün bir araştırmadır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Kimlik

Kimlik terimi uzun bir tarihe sahiptir ancak popüler bir terim olarak yirminci yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Kimlik, genel olarak psikodinamik ve sosyolojik gelenekte tartışılan bir terim olmuştur (Marshall, 1999: 405). Kimlik, bireylerin kendi benlik duygu ve algılarını, grup üyeliklerini, yapısal pozisyonlarını (toplumsal rollerini), toplumdaki statülerini tanımlayan bir olgu olarak kullanılmaktadır. Kimlik bireylerin hem kendi subjektif algılamalarını ve kendilerini yansıtmalarını hem de diğer insanların birey hakkındaki dış tanımlamalarını içermektedir (Peek, 2016: 295).

Kimlik algısı bir boyutuyla bireyin içinde şekillenen bir olgudur. Yaş, cinsiyet, bedensel yapıdan statü, yargılar, inançlar, yaşananlara kadar bir çok faktörlerle yakından ilişkilidir (Budak, 2000: 451). Ancak bir diğer boyutuyla da bireyin dış dünyasıyla ilgilidir. Kimlik, birincil gruplarla oluşturulmaya başlanır ve ikincil gruplarla şekillenerek gelişir ve olgunlaşır (Yücekök, 1997: 73).

Psikodinamik yaklaşımlara göre, çocukluk döneminde birincil bakıcılarla (genellikle aile) ile kurulan özdeşimler kimlik gelişim sürecinin temelini oluşturur. Daha sonra ebeveyn, akran ve arkadaşlıklar, hayran olunan veya değersiz görülen kişiler ve diğer birçok insanla kurulan özdeşimler kimlik gelişim sürecine dahil olurlar. Çocukluk döneminin geride kaldığı ve yetişkinliğe ilk adımın atılmaya başlandığı ergenlik dönemi kimlik sorunlarının ve sorgulamanın, Erikson'un tanımıyla 'kimlik krizi'nin ortaya çıktığı dönemdir. Bu dönemde, edinilen çocukluk becerilerinin gelişmesi, bedensel değişimler ve cinselliğin farkına varılması ve ebeveynlere olan bağlılığın azalması gibi etkenlerle daha fazla bilişsel farkındalık oluşur (Weinreich 2005: 7-8).

Herkesin kendisinin neye benzediği, neleri iyi veya kötü yaptığı, ne düşündüğüne dair fikirlerini kapsayan kendine ait kişisel bir benlik algısı vardır. Ancak bireylerin, kendilerine dair bu algılamalarını oluşturan düşünceleri sadece kendi tecrübeleriyle elde edilmemektedir. Benlik hakkında çalışma yapan araştırmacılar,

kişilerin benlik algılarındaki en büyük etkinin başkalarıyla kurduğumuz etkileşimin türüne ve onların bizimle ilgili düşüncelerine ve beklentilerine dayandığını bulmuşlardır. Cooley, benlik kavramını ele alırken, kendimizi başka insanların gözünden gördüğümüzü kastederek “ayna benlik” kavramını geliştirmiştir (Hayes, 2011: 20-21). Erikson’un kimlik tanımlaması da şu anda kişinin ve başkalarının gözünde ne olduğunu ve geleceğe yönelik beklentilerini kapsamaktadır (Weinreich 2005: 7).

Kişisel ilişkilerimizin ve sosyal etkileşimimizin benlik oluşumumuza etki ettiği gibi; aynı zamanda bu kişisel ilişkilerimiz ve sosyal etkileşimimiz, ait olduğumuz sosyal gruplar ve kültür tarafından şekillenir. Her kültürün birey olmaya dair farklı öngörülleri vardır; ancak Batı toplumlarında daha az, kolektivitinin yoğun olduğu toplumlarda daha çok olmak üzere hemen hemen bütün toplumlar benlik açısından grup üyeliklerini ve toplumsal faktörleri önemli bulurlar. Genelde insanlar aile ve arkadaşlar gibi sosyal ağların içerisinde yaşarlar ve dini gruplar, yerel topluluklar, gönüllülük üzerine oluşturulan gruplar gibi bağlanabilecekleri topluluklar aralar. Bireyler olarak toplumun bir parçasıyız ve her birimiz birtakım sosyal ağların ve grupların içinde yaşarız. Farklı sosyal gruplara ve ağlara ait olmanın da kimliğin şekillenmesinin ve gelişiminin üzerinde etkisi vardır (Hayes, 2011: 26).

Kimlik, bireylerin sosyal bir çevrede kendini ifade etme, tanımlama ve konumlandırmasını içerir. Kimlik hem kişiler arası ve ait olunan gruplar arası ilişkide, başkalarıyla olan ortak özellikleriyle kendini benzer kılma hem de ayrıştırıcı özellikleriyle farklılaşma ve eşsizliğe vurgu yapar. Buna göre bireyin kimliği onun özelliklerini kapsar. Kişilerin, grupların, toplulukların veya ulusların kendilerini tanımlamaları ve ilişki ağları onların kimlikleriyle ilişkilidir (Aslan, 2019: 1114; Polat, 2016: 170). Siyasi, dini, ailevi, mesleki, sosyal aidiyetleri belirten kimliğin, toplumsallaşma sürecinde ve sahip olunan rol ve statülerle şekillenerek oluştuğu varsayılmıştır (Marshall, 1999: 40).

Sonuç olarak, kim olduğumuz ve kendimizi nasıl gördüğümüzün diğer insanlarla etkileşimimizle çok yakından ilgili olduğunu görebiliriz. Hayatımızın en başından itibaren sosyal etkileşim ağı içinde yaşadığımızdan, insanların tepkileri ve düşünceleri bizim için çok önem taşır ve hayatımızda seçeceğimiz davranış biçimini etkiler. Kültürel altyapımız ve aynı şekilde sosyal kimliklerimiz kendimizi nasıl

gördüğümüzü belirler (Hayes, 2018: 29-32). Tüm bunlardan hareketle kimlik algısı ve kimlik edinme süreçleri bireysel, toplumsal, kültürel ve ulusal bir süreç olma özelliği taşımaktadır.

Günümüzde yapılan çalışmalarda benlik, farklılaşmamış tek bir kendilik olarak tasavvur edilmemektedir. Benlik görece olarak farklı ve çeşitli kimliklerden oluşan bir repertuar olarak ele alınmaktadır. Arkadaşlıklar ve ailelerle olan yakın ilişkiler, meslek gruplarında oluşan ilişkiler ve roller, toplumsal statüler, ayrıca etnik, ırk, milliyet ve dini tanımlamalardan oluşan referanslar bu kimlikleri oluşturan toplumsal ilişkiler ağını sunar (Hogg, 2014: 139).

Bireylerin kendilerine ait tanımlamalarının içeriği sosyal, siyasal, uyruk, kültürel, dinsel veya etnik öğeler ile oluşabilir ve kişilerin kendilerini hangi öğelerle tanımlayacağı bulundukları ortam ve şartlara göre farklılık arzedeabilir. Çünkü her kimliğin zemin bulacağı bir mekan ve zaman söz konusudur. Dolayısıyla bu tanımlamalar bireyin ya da toplumun içinde bulunduğu şartlarla doğrudan ilgilidir (Polat, 2016: 169).

Benlik ve kimlik bir çok psikoloğa göre oldukça kişisel ve özel, insan bireyini özgün/benzersiz biçimde betimleyen bir şeydir. Bir birey kendisini tanımladığı zaman, kendisini diğer insanlardan farklı kılan şeyi anlatmış olmaktadır. Ancak tanımlarken kullandığı bazı ifadeler aynı zamanda başkalarını da anlatmaktadır. “Ben Türküm”, “Ben Belçikalıyım” veya “ Ben sosyal psikologum” gibi bir çok ifade aynı anda birçok kişiyi tanımlamaktadır. Dolayısıyla benlik “‘biz’e ait bir benlik” şeklinde ortak ya da kolektif de olabilmektedir (Hogg, 2014: 129).

Akademik literatürde farklı kimlik sınıflandırmaları mevcuttur; ancak en genel itibarıyla farklı benlikleri tanımlayan, kişisel kimlik/bireysel kimlik ve sosyal kimlik/kolektif kimlik olmak üzere iki geniş kimlik tasnifi ele alınmıştır (Hogg, 2014: 141; Yapıcı, 2006).

Kişisel/bireysel kimlik, bireylerin kendine özgü kişilik özellikleri ve kişisel ilişkileriyle tanımlanır (Akıncı, 2014: 50; Hogg, 2014: 139). Bireyin ait olduğu toplumunda kimlik edinmesi sürecinde, sosyal yapılar ve bu yapıların etkilerinin yanı sıra bireysel irade, özgürlük ve seçim mevcuttur. Kişisel kimlikte, sosyal olarak

şekillenmiş olsa da bireyi, diğerlerinden ayıran şahsi özellikleri vardır (Polat, 2016: 170). Kişinin biyolojik ve bedensel özelliklerini, psikolojik durumlarını, zihinsel kapasitelerini içeren bireysel kimlik, onun diğer bireylerden ayrı olan nitelikler bütünü, bir olma duygusunu içine alır (Yapıcı, 2003: 122). Buna göre kişisel kimlik; bireyi herkesten, ait olduğu toplumdan, gruptan, bütünden ayıran kendine özgü nitelikleridir (Yapıcı, 2006; Yapıcı and Özbolat, 2016: 41).

Sosyal kimlik/kolektif kimlik, “kişinin benlik algısının, bir sosyal gruba ya da topluluğa üyeliği ile oluşan bilgi birikimi, bu üyeliğe verdiği değer ve duygusal bağlılığıyla oluşan bir parçasıdır” (Tajfel 1981: 255’den akt; Akıncı, 2014: 50). Sosyal kimlik bireyin siyasal, dinsel, etnik, ekonomik, cinsel gibi birçok gruptaki üyelikleri; gruplar arasında farklılaşan, grup içinde aynılan davranışlar; gruplara verilen değer ve bağ ile ortaya çıkmaktadır. Bireyler sosyal kimliğini tanımlarken, aidiyet hissiyle bağlı olduğu gruplara atıf yaparak kendini ifade etmektedir (Yapıcı, 2006; Yapıcı and Özbolat, 2016: 41).

Kişisel kimlik, kişisel davranışlarla ve pozitif veya negatif nitelikteki kişiler arası yakın ilişkilerle ilgilidir (Hogg, 2014: 141). Kişisel kimlik, bireylerin rol arkadaşlarıyla ilişkilerine bağlı olarak kendilerini nasıl gördüklerine odaklanırken; sosyal kimlik, ait olunan kategorilere ya da grup kimliğine odaklanır. Başka bir deyişle, kişisel kimlik “beni/bana” odaklanırken, sosyal kimlik “bizi/bize” odaklanmaktadır (Greil and Davidman, 2016: 11).

Tajfel ve Turner hayatın içerisinde kişisel kimlik ve sosyal kimliğe dair davranışların birbirinden bağımsız olarak saf bir şekilde bulunamayacağını söylerler (Tajfel ve Turner, 1986: 34). Günlük yaşantımız içerisinde sosyal kimlik ve kişisel kimlik birbiriyle bağlantılı bir biçimde bulunurlar; ancak yine de davranışlarımız bu iki kimlikten birine daha yakın bir biçimde gerçekleşebilir. Söz gelimi, evli bir çift ev işlerini kimin yapacağı konusunda tartışırken kişisel kimlikleriyle davranış gösterirler, ancak taraflardan birinin söz konusu işin kadın işi yahut erkek işi olduğunu söylemesi (tartışma esnasında cinsiyete atıf yaparak bir şey söylemesi) üzerine tartışma bir anda cinsiyet kimliğiyle yani sosyal kimlikle ilişkili bir boyuta evrilebilir (Yapıcı and Özbolat, 2016: 45; Hayes, 2018: 29-32).

2.1.1 Sosyal Kimlik

Sosyal kimlik, ilk olarak Tajfel ve Turner tarafından, bireylerin kişisel kimliklerinin yanısıra, grup üyelikleri ile oluşan sosyal bir kimlikleri olduğunu ileri süren görüşlerinden ortaya çıkmıştır (Tajfel & Turner, 1986; Hogg, 2014: 139). Sosyal kimlik kuramı, formüle edilirken sosyal benlik ve gruplarası süreçlerle bağlantılı olarak bir sosyal psikoloji kavramı olarak tasarlanmıştır (Greil and Davidman, 2016: 12).

Sosyal kimlik kuramına göre bireylerin ait oldukları milliyet, ırk, din, siyasi görüş gibi kategoriler, bireylerin sosyal kimlik oluşumunu sağlayan önemli unsurlardır. Buna göre bireyin kendisiyle ilgili algılamaları ait olduğu sosyal kategorilerle ilgilidir. Bu kategoriler ve oluşturulan sosyal kimlik bireyin yaşadığı toplumda kendi yerini oluşturan ve tanımlayan bir yönelim sistemi sağlar (Turner, 1975: 7; Aslan, 2019: 1115).

Sosyal kimlik grup üyeliği, gruplararası ilişkiler ve grup halindeki insanlarla ilişkilendirilen davranışlarla ilgilidir (Hogg, 2014: 156). Sosyal kimlik, bireylerin kendi benlik algılarında çok önemli bir yere sahip olabilir. Örneğin, Citrin, Wong ve Duff (2001), Amerikalıların %46'sının Amerikalı olmayı (sosyal bir kimliktir bu) yaşamlarındaki en önemli şey olarak gördüklerini bulgulayan bir araştırmadan söz ederler (Hogg, 2014: 141).

Sosyolojik gelenek içerisinde kimlik kuramı, sembolik etkileşim/simgesel etkileşim ile bağlantılıdır. Sembolik etkileşimcilik George Herbert Mead ve Herbert Blumer tarafından sistemleştirilmiştir. Sembolik etkileşimciliğe göre bireyler, benliklerini nesneler, insanlar ve semboller aracılığıyla oluştururlar. Bireylerin, diğer insanlarla etkileşimi (bu etkileşim sembolleri/simgeleri içerir) sonucu bireyler içinde yaşadığı toplumu yansıtan bir benlik kavramı inşa eder, toplumsal yönünü oluşturur (Marshall, 1999: 405; Aslan, 2019: 1115; Giddens, 2012: 202; Hogg, 2014: 130; Greil and Davidman, 2016: 9).

Bireyler yaşadıkları toplum içerisinde aynı anda bir çok kategoriye iletişim halinde olduklarından yani bir çok kategoriye üye olduklarından, birbirlerinden farklılaşan ya da birbirini kapsayan çoklu kimlikler inşa etmektedirler (Ammerman, 2014: 307; Hall, 2014: 281; Marshall, 1999: 406; Yapıcı and Özbolat, 2016: 46). Minow da, bireylerin kadın ya da erkek, siyah ya da beyaz, İngiliz, Protestan, anne ya

da baba gibi aynı anda birçok şey olduklarını, dolayısıyla kimliklerinin “kesişimli (intersectional)” olduklarını söyler (Minow 1997:38 vd. Akt; Ammerman, 2014: 307).

Buna göre; yaşamımızda ve eylemlerimizde tek bir kimlik kategorisiyle fail olmayız. Geçmişimiz, her karşılaşma ve ilişkimiz, ait olduğumuz bütün küçük çaplı veya büyük gruplar, hepsi birbiriyle ilişkili bir biçimde birleşerek birey hayatında bir bütün oluşturur ve bir repertuar olarak yaşamımızda yer alarak bize bir kimlik sunar.

Çoklu kimliklerle ilgili çalışmalarda insanların farklı ortamlarda, farklı şart ve zamanlarda çoklu kimliklerinden birisini ya da bazılarını öne çıkardığı söylenmektedir. Buna göre, bulunulan ortama göre etkenlerin farklılaşması, kişilerin de sahip oldukları kimliklerden bazılarını ortama ve etkenlere uygun olarak öne çıkarmalarına ve kendilerini farklı şekillerde betimlemelerine sebep olmaktadır (Hogg: 2014: 133, 140; Polat, 2016: 171).

Çoklu aidiyetleri olan bireylerin, sosyal kimliklerine verdikleri değer de birbirlerine göre farklılaşabilir. İnsanların geçmişleri, yaşadıkları, yetiştikleri ve bulundukları ortam, düşünceleri, ideolojileri, sosyo-ekonomik durumları, statüleri vs. birbirinden farklı olduğundan bir sosyal kimliğe verilen değer kişilere göre değişmektedir. Buna göre birey, bazı kimliklerine diğer kimliklerine oranla daha fazla önem verebilir, aynı sosyal kimliğe verilen değer başka bir bireyde farklılaşabilir (Yapıcı and Özbolat, 2016: 47). Örneğin, Müslüman ve kolektivitinin yoğun olduğu bir ülkede ve dindar bir ailede yetişmiş, dini bir eğitim almış bir birey, sosyal kimlik olan dini kimliğine daha çok önem verirken; daha seküler bir ailede ve Batılı/ bireyselliğin daha ön plana çıktığı bir toplumda yetişmiş birey dini kimliğine daha az önem verebilir.

Peek (2016: 296), bireylerin benliğini oluşturan çoklu kimliklerinden birini daha önemli yapan faktörler ve süreçlerin farkında olanın, belirgin kimlik (identity salience) olduğu söyler. Buna göre "bireyler verili bir rol için daha kararlı hale geldikçe bu rol daha belirgin bir kimlik üstlenecektir" ve genellikle üst kimlik yani belirgin kimlik birçok durumda sahnelenecektir. Örneğin, Peek'in çalışmasında Amerika'daki Müslüman gençler, 11 Eylül olaylarından sonra yaşadıkları süreç sonucunda, olumlu anlamda öz algılamayı korumak ve genel yanılgıları düzeltmek amacıyla, Müslüman kimliklerine daha sıkı sarılmış ve daha önceden verili olan Müslüman kimlikleri belirgin kimlikleri haline gelmiştir.

Bireyler birden fazla kişisel ya da sosyal kimliğe sahip olsa da benliklerini, sürekli ve kesintisiz bir biyografiye sahip bütünlük içerisinde bir kişi olarak deneyimlerler. Benliğin parçalı/kesikli benlikler olarak algılanması bir sorundur. Parçalanmış kimliklere sahip olan bireylerin normal bir hayat yaşaması oldukça zordur. Bu sebeple bireyler, görece olarak ayrı ayrı benliklere sahip olsa da yaşamlarında düzenli bir tema ve temel bir otobiyografi sağlayıp bütünsel bir kişilik oluşturacak şekilde öz-kavramsal bütünlüğe ve tutarlılığa ihtiyaç duymaktadırlar (Hogg, 2014: 141, 416).

Yaşam içerisinde sosyal kimlikler, sosyal kategorizasyon (gruplama/sınıflama) ve sosyal kıyaslama süreçleriyle meydana gelmektedirler. Tajfel'e göre, sosyal kimlikler bir şeyleri farklı kategorilere ayırmaya ilişkin temel insani eğilimimizden kaynaklanır (Hayes, 2018).

Sosyal/kolektif kimliklerin meydana gelme süreçlerinde bir yandan grup içi özdeşleşmeler ve aynışmalar meydana gelirken, bir yandan da diğer sosyal gruplar ve kategorilerle farklılaşma meydana gelir. Bu kategorileştirme sürecinde "biz" ve "onlar" ayrımı gittikçe belirginleşir. "Biz"e ait ortak özellikler ve "ötekiler"den farklılaşan yönler zamanla davranışlarda somutlaşır (Macit, 2014: 345-346). Biz ve onlar ayrımı, aynı zamanda sempati, bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayrımı oluşturur (Bauman, 2009: 51). Özetle sosyal kimlikler "öteki" ile karşılaştırmalarla ortaya çıkar (Turner, 1975).

Sosyal kategorizasyon süreci, bir değerlendirme ve yargı içerdiğinden nötr değildir. Çünkü sosyal çevre anlamlandırılarak kategorilendirilir. Burada grubun inançlarını oluşturan değerler, ideolojiler, normlar, amaçlar ve beklentiler gibi unsurlar mevcuttur ve bunlar bireylerin ait olduğu ve olmadığı grupların arasındaki sınırları belirler (Yapıcı and Özbolat, 2016: 43). Sosyal kategorizasyon süreci bireyin kendini tanımlayacağı bir klavuz işlevi görmekte ve onun toplumdaki yerini belirlemektedir. Böylece, bireye kendisi, grup içindeki üyeleri ve “öteki”leri nasıl tanımlayacağını belirleyen bir sosyal kimlik vermektedir. Sosyal kategorizasyon ise grupların kendi sosyal kimliklerini olumlu anlamda farklılaştırma ve değerlendirme arzusu ile gerçekleştirdikleri sosyal kıyaslamalara bağlı olarak ortaya çıkmaktadır (Yapıcı and Özbolat, 2016: 43).

Sosyal kimliklerde gruplar arası statü ve prestij ilişkileri mevcuttur ve grupların toplumdaki yeri bu ilişkilere göre oluşur. Toplumsal yaşamda bazı gruplar daha yüksek statülü ve prestijlidir. Gruplar diğer gruplardan olumlu anlamda farklılaşmaya çalışırlar çünkü bir grubun olumlu ayırt edici özellikleri, üyelerine de olumlu sosyal kimlikler sağlar. Bireyler, kendilerine olumlu katkılar sağlayacak ve yüksek statülü, saygın sosyal gruplara dahil olmak isterler (Hogg, 2014: 417; Turner, 1975: 7; Hayes, 2018).

İnsanların ait oldukları sosyal gruplar, hem kimliklerini şekillendirdiğinden hem de özsaygıları için önemli olduğundan bireyler kendisinin ve sosyal grubunun saygınlığının ve prestijinin olmasını isterler. Be sebeple bireyler ve gruplar, sosyal kıyaslama sürecinde grubun olumlu farklılıklarını sürdürmek veya saygınlığını/prestijini korumak için çaba harcarlar (Hayes, 2018: 29-32; Hogg, 2014; Turner, 1975).

Sosyal kimlik, kişinin kim olduğuna dair bir tanımlama ve değerlendirmeye beraber bunun neyi gerektirdiğine ilişkin bir betimleme ve değerlendirmedir. Aynı sosyal grubun üyesi olmak, grubun davranışını ve dolayısıyla üyelerin davranışını betimleyen bir grup normu oluşturur ve bu norm zamanla içselleşir. Yani bir sosyal grubun üyesi olmak sadece kendini o sosyal gruba atıfla tanımlamak demek değildir, aynı zamanda bu tanımlamaya özgü tarzda düşünmek ve hareket etmek demektir (Hogg, 2014: 272, 415).

İnsanların ait oldukları sosyal gruplar, hem kimliklerini şekillendirdiğinden hem de özsaygıları için önemli olduğundan bireyler kendisinin ve sosyal grubunun saygınlığının ve prestijinin olmasını isterler. Be sebeple bireyler ve gruplar, sosyal kıyaslama sürecinde grubun olumlu farklılıklarını sürdürmek veya saygınlığını/prestijini korumak için çaba harcarlar (Hayes, 2018: 29-32; Hogg, 2014; Turner, 1975).

2.1.2 Dini Kimlik

İlk toplum yaşamlarından itibaren insanlar çeşitli şekillerde din ile ilişki kurmuşlar; bu durum dinin toplumsal yaşam içerisindeki etkinliklerde, yapılarda ve kültürün şekillenmesinde etkili olmasına sebep olmuştur. Din modern dönemlerde de toplumların kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarına etki etmeye devam etmiş ve toplumsal benlik içerisinde yer almıştır. Bu çerçevede, toplumlar din algılarını kendi

kültürel yapılarında şekillendirmiş ve kendine özgü bir benlik ve kimlik çerçevesi oluşturmuştur. Toplumsal kimliği belirleyen sosyo-kültürel yapıdaki hemen hemen bütün sosyal kurumlarda dinin etkinliği görülmektedir. Sonuç olarak da milli ayrımın en temel özelliklerinden biri olan kültürün şekillenmesinde dinin önemli bir yeri vardır. Bu durumda din, milli kimliğin oluşum ve milli birlikteliğin sağlanmasında da önemli bir unsur olarak ortaya çıkabilmektedir. Toplumsal yapıda ve bir milletin özgün kimliğinde önemli bir yer tutan toplumun edebiyat, mimari, sanat, felsefe, hukuk, değer, kültür ve boş zaman aktivitelerine kadar etki ederek din, toplumsal kimliğin oluşumunda ve gelişiminde yer almaya devam eder (Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006: 116,117). Bu özellikleriyle din, sosyo-kültürel yaşamdaki kişisel değerlerin temelinde yer alır. Bu açıdan da din, dini inançlar, normlar ve değerler ile kimlik kategorileri arasında önemli bir ilişki vardır. Din, toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde/oluşturulmasında ve korunmasında/devamlılığının sağlanmasında çok önemli role sahiptir (Aslan, 2019: 1118).

Din ve kimlik ilişkisine baktığımız zaman, bu olgularının her ikisi de "tanı(n)ma", "anlam(landırma)" ve "aidiyet" oluşturan bireysel ve sosyal ortak işlevlere sahiptir. Bu durum din-kimlik ilişkisinin konumunu belirler; böylece din, bireysel ve sosyal kimlik inşa sürecinin önemli bir faktörü olarak öne çıkar (Aslan, 2019: 1118). Dinlerin, insanların hayatındaki en önemli fonksiyonlarının başında inananlarına bir kimlik vermesi ve bu kimliğin sürekliliğinin sağlanması için gerekli desteği sağlayarak etkilemesi ve yönlendirmesi gelmektedir. Din sadece kutsalla ilişkili bir yapı değildir. Din, aynı zamanda mensuplarına günlük hayatlarında rehber ve dış dünyayı anlama ve anlamlandırma konusunda bir çerçeve verir; insanların hem varoluşsal sorunları ve sorularına, hem de günlük hayatlarında karşılaştıkları problemlerin çözümünde cevaplar sunar. Dinin bu işlevleri de aslında bir yönüyle kimlik ile ilişkilidir. Çünkü dinler mensuplarına spesifik bir kimlik kazandırır, bu kimliğin sürekliliğini sağlamak için inanç, ibadet ve ahlak esaslarından oluşan bir dünya görüşü verir. Kimlik yabancılık hissini kaldırır, kültür ile ilişkili bir biçimde insanlara bir bakış açısı sunarak neyi nasıl görmeleri gerektiği konusunda bir çerçeve verir. Böylece inananlarını bilişsel, duygusal ve davranışsal açıdan etkiler ve yönlendirir. Din bu süreçte tıpkı kimlik teorilerinde

görüldüğü gibi benzeşme ve farklılıklar üzerinden bir dini kimlik oluşturmaktadır. Sahip olduğu işlevlerle grup içerisinde benzerlikler, grup dışındakilerle ise farklılıklar oluşturarak sosyal kimlik için bir temel oluşturmakta ve bu kimliği sürdürmektedir. Bu süreçte birbiriyle sürekli ilişkili olan dini-sosyal kimlikler, mensuplarına yaşamı, dünyayı algılayıp anlamlandırmalarını sağlayan çerçeveyi sunar (Yapıcı and Özbolat, 2016: 48,49).

Spesifik bir dini kimliğin nasıl oluştuğuna dair yukarıda da üzerinde durulan izahlardan sonra önemli bir konu, var olan belirli kimliğin bireyler tarafından nasıl benimsendiğidir. İnsanlar zaten bir toplum içerisinde ve sosyal bir çevrede yaşamlarını sürdürdüklerinden içinde bulunduğu sosyo-kültürel yaşamda belli bir dine ve inanca inanan ya da inanmayan bir sosyalleşme süreciyle aidiyetlerini öğrenir ve oluştururlar. (Yapıcı ve Yıldırım, 2003: 126,129). İnsanlar, doğduğu andan itibaren aile yaşamından başlayarak toplum içerisinde ve sosyalleşme süreçleriyle beraber inancını, dinini, dinin öğretilerini ve dindarlığı öğrenir, dinsel tutum ve davranışlar edinir. Toplumsal bir olgu olarak din, sosyalleşmeyle öğrenilir ve yaşanan bir gerçeklik haline gelir. Yaşanılan bu dini sosyalleşme sürecinde birey yaşadığı toplumun dini kültürünü kazanır, bu kültürü kişiliğine ve kimliğine dahil eder. Buna göre bireyin dini kimliği kurulan ilişkiler, sosyal ağlar ve kişisel duygusal münasebetlerle alakalı olarak sosyalleşme sürecini yaşadığı toplumun dini kültürel yapısına paralel olarak şekillenir (Okumuş, 2014: 443). Sosyal kuramcıların sıklıkla üzerinde durduğu “biz” ve “onlar/öteki” üzerinden oluşturulan sosyal kategoriler yaşamda sıklıkla karşılığını bulur ve tecrübe edilerek bireyler tarafından ait oldukları ve olmadıkları gruplar edinilir. Yani bu durum sosyo-kültürel çevrede bulunan dini kimliklerin kabul edilme sürecidir (Yapıcı ve Yıldırım, 2003: 126,129).

Kimlik, bir toplum ve sosyalleşme süreci içerisinde oluştuğuna ve toplumun kültürünün önemli bir yapı taşı da din olduğuna göre, dini kimlik de bir sosyalleşme sonucunda oluşmaktadır. Yani dini sosyalleşme süreçlerinin doğası gereği bu sosyalleşmeye bağlı olarak bireyler dini kimlik edinirler. Dini sosyalleşme, “bireyin içinde yaşadığı toplumun dinî kültür unsurlarını, değerlerini, sembollerini ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dinî kişiliğin oluşması”

sürecidir (Güngör, 2012b: 119; Güngör, 2015: 220). Yani dini sosyalleşme, dini kimliği edinme sürecidir. Bu süreçte toplum, kültür, kişilik ve din etkileşim içerisinde, dini yönden sosyalleşme sürecini oluşturmaktadır (Güngör, 2015: 214). Buna göre kimlik ve kimlik gelişimimizin ayrılmaz bir parçasını da din oluşturmaktadır.

Din insan kimliğini ve kişiliğini etkileyen kültür, medeniyet ve ahlak kuralları gibi toplum değerlerinden biridir. Bununla beraber dindarlık, bireyin bütün tutumlarında etkili olan ana özellik, temel kimlik haline de gelebilir. Sahip olunan inançla bireyin dünya görüşleri ve tutumları bir bütünlük arz eder. Bu durumda dini inanç ve tutumlar bireyin bütün hayatına etki eder, günlük yaşamda karşılaştığı olayları buna göre algılar, anlamlandırır ve değerlendirir (Certel, 1998: 152). Bu durumda din birey hayatındaki birçok kimliği arasında baskın kimlik/belirgin kimlik rolü üstlenmiş olur.

2.1.3 Ulus-ötesinde Kimlik

Tek bir ülke ve toplum içerisinde yaşayan bireylerin kimlik inşası ve tanımlamaları daha kolayken göç sonucu farklı toplum ve kültürlerle karşılaşan bireyler için bu tanımlama ve inşa süreçleri daha karmaşık hale gelmektedir. Bireyler farklı bir toplum içerisinde yaşamaya başladıklarında yeni bir kimlik arayışına girmektedirler; bu arayış sürecinde kim olduklarını ve aidiyetlerini sorgulamaktadırlar (Güleç ve Sancak, 2009: 2854).

Bireyin ait olduğu, içinde bulunduğu ve yaşadığı yapılanmalar önceki başlıklarda üzerinde durulduğu üzere kimliğin inşa sürecinde önemli bir yere sahiptir. Göç olgusu bu inşa sürecine yeni bir boyut kazandırır. Çünkü göç, kimliğin inşasında rol alan toplumsal yapılanmaları önemli derecede etkiler (Yurdakul ve Çaha, 2018: 158). Bu doğrultuda kimlik, göçler sonucu oluşan ulus aşırı alanlarda daha karmaşık bir formda karşımıza çıkmaktadır. Göç eden bireyler ve topluluklar yeni yerleşilen yerdeki “öteki” ile karşılaşmakta, farklı yapıdaki topluluk ve kültürler bir araya gelmektedir. Bu durumda ulus aşırı toplumda oluşturulmuş yeni kimlik formları ve süreçleri görülmektedir. Bu kimliklerin analiz ve açıklamaları “diasporik kimlik”, “ulus-aşırı kimlik”, “melez/hibrit kimlik”, “tireli kimlik”, “çoklu kimlik”, “çok-kültürlü kimlik”

gibi kavramsallaştırmaları karşımıza çıkmaktadır. Konunun anlaşılması için farklı şekillerde tanımlamaları ve içerikleri olan bu kavramların, çalışmamızda hangi tanımlamalarla ve hangi kapsamda ele alınacağına da anlaşılması için aşağıda bu kavramlara değinilecektir.

Du Bois 1903'te 'Siyah Halkın Ruhü' isimli çalışmasında sosyolojik bir tespit olarak, Afro-Amerikalıları açıklamak üzere bir kavram olarak "çifte bilinç" kavramını ortaya koyar. Daha sonraları ise bu kavram sosyal bilimciler tarafından göçmenlerin içinde bulundukları durumlarını açıklamada kullandıkları kavramların oluşumuna katkı sağlamıştır. Çifte bilinç kavramı temelinde, Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk göçmenler, tek bilinç ve çifte bilinç kavramlarıyla açıklanabilir. Analiz için yapılan bu tasniflemede kuşaklar arası geçişler mümkündür. Yine de bir makro bakış açısı sunması açısından anlamlıdır. Buna göre Türk kültür ve değerleriyle kimliğini oluşturan ve yaşadıkları ülkede de bu kimliği koruyan genellikle ilk nesiller ve özellikle son nesiller de görülen kendilerini sadece yaşanılan ülkenin kültür, dil ve diniyle özdeşleşmiş, yaşanılan ülkeyle bütünleşmiş ve kendilerini yalnızca yaşanılan ülkenin temsiliyle 'Alman', 'Fransız', 'Belçikalı' olarak tanımlayan gruplar tek bilinçle tanımlanmaktadır. Genellikle ikinci ve üçüncü kuşak nesil göçmenlerin kimliklerinin açıklanmasında, hem aile ve anavatanından kaynaklı temsilleri barındıran, korunmaya çalışılan kimlik ile yaşanılan toplumun ve sosyal çevrenin etkileriyle kazanılan kimliğin karışımı öne çıkarılmaktadır. Bu nesil de çifte bilince sahip olan gruptur (Çoştı, 2016: 535-537). Bu kimliklerin analiz ve açıklamaları çifte kimlik, melez/hibrit kimlik, tireli kimlik, çok-kültürlü kimlik, çoklu kimlikler gibi kavramsallaştırmalarla yapılmaktadır (Çoştı, 2016: 536; Kaya ve Kentel, 2005; Kaya ve Kentel, 2008 vd.)

Diaspora kavramı üzerinde tartışılan ve farklı tanımlamaları yapılan bir kavramdır. Kaya çalışmasında (Kaya, 2000) diasporayı açıklarken geleneksel/klasik diaspora ve modern diaspora ayrımına gider. Buna göre zorunlu göç etmiş olan Musevi, Ermeni ve Grek (Yunan) diasporaları geleneksel diaspora grubunda iken, ekonomik işgücü olarak göç eden Türk toplulukları bu kavramla tanımlanamamaktadır. Bulundukları ülkeye tamamen yerleşmiş olan sosyal, ekonomik ve kültürel olarak bulundukları ülkelerde yer etmiş olan Türk kökenli göçmenler artık "geri dönüş miti"

taşıyan önceki kuşaklardan farklılaşmışlardır. Küreselleşmenin getirdiği ilişkiler, teknolojinin gelişmesiyle sağlanan ulaşım ve iletişim araçlarındaki gelişmelerle göçmenlerin ulusötesinde anavatanla iletişim kurabilmeleri diasporik bilincin oluşmasını sağlamaktadır. Modern diasporalar söz konusu olduğunda yapılan değerlendirmelere göre üç ana grup öne çıkmaktadır; birincisi modern diaspora denilince ulus-devlet sınırlarını aşmış göçmen topluluklar akla gelmeli, ikincisi ulus-ötesi ağların gelişmesiyle birlikte oluşan yeni bir kimlik ya da bilinç olarak tanımlanmaktadır, üçüncü olarak diasporalar yeni bir kültürel üretim ve anlatım şekli olarak tanımlanmaktadır.

“Klasik diasporaların en temel özelliği, toplumsal bir kategori olarak algılanmaları ve birlikte yaşadıkları toplum ile aralarında belirgin toplumsal ve kültürel sınırların olmasıdır. Klasik diaspora cemaatleri, genellikle, 'öteki' ile karışmamaya özen gösterirler. Öte yandan, modern diasporalar şeklinde tanımladığımız, kolonyalizm ve işçi göçü hareketlerinin ürünü olan oluşumlar ise, çoğunlukla toplumsal birer kategori olarak ele alınmazlar. Bu tasarımlar, daha çok diasporik kültürel kimliğe sahip ya da transnasyonal-diasporik kültürel oluşumu sağlayan topluluklar olarak ele alınırlar. Modern diaspora kavramı, günümüzde, göçmen, misafir işçi, sığınmacı, mülteci ve benzeri şekillerde yurtsuzlaşan grupları ifade etmek için kullanılır” (Kaya, 2000:56).

Ulus devletlerin egemenlik ve kontrollerinin azalması, sermayenin hızlı dolaşımı, gelişen teknolojiyle beraber oluşan hızlı iletişim ve ulaşım imkanlarının ortaya çıkmasıyla; kısacası küreselleşmeyle birlikte göçmenlerin anavatanlarıyla olan ilişkileri de değişmiştir. Göçmenlerin, göç ettikleri ülkede gittikçe asimile olacakları ve anavatanları ile olan ilişkilerinin her geçen gün zayıflayacağı düşünülürken, göçmenler küreselleşmenin getirdiği imkanlardan faydalanarak anavatanlarıyla sıkı ilişkiler kurabilmişlerdir. Göç etmek üzere terk edilen anavatan ile göç edilen ülke arasında devam eden ilgi, aktivite ve ilişkilerle birlikte uluslararası alanda meydana gelen bu etkileşimin sonucunda “ulusötecilik” (transnationalism) kavramı ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2014: 1696).

Ulusal kimliklerin aksine ulusaşırı/ulusötesi kimlik sınırları belirlenmiş, içerisinde yaşadıkları veya yaşamadıkları coğrafya veya ülkenin sınırlarının ötesinde topraktan bağımsız bir şekilde inşa olur. Ulusötesi/ulusaşırı kimlik uluslar dünyasında inşa olur. Bu kimliğin inşa sürecinde göç veren ülkenin ulusal sınırları ve “yabancılar”, “yabancı devletler” ve bu devletlerin ulusları arasında ikili bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda göçmenler yeni gelen yabancılar dünyasına zıtlık oluşturacak şekilde, ulusal sınırları olan bir topraktan gelmektedirler ve yeni kimliklerini oluştururken göç veren ülkenin ulusal sınırlarını da referans noktası olarak almaktadırlar. Ancak bunu yaparken öteki durumunda olan, yabancı olan kimlikleri, devletlerden ve ulusal toprakların sınırlarından bağımsız olarak kendi içlerinde benimsemektedirler; yani öteki, yabancı olan topraklarından bağımsız olarak kimliğin inşasında rol oynamaktadır. Kimliğin ulusaşırı olması da bu ilişkiden kaynaklanmaktadır. Bu ikili ilişkiden, iki kültürle alakalı ancak onlardan farklı yeni bir kimlik inşa süreci ortaya çıkmaktadır. Örnek olarak Türk göçmenlerin Avrupalı olması ancak Avrupalılardan farklı bir şekilde Avrupalı olması gibi (Yurdakul ve Çaha, 2018: 152).

Ulusaşırılık, göç veren ülke ve alan ülkenin arasında paylaşılan bir kolektif kimliğe işaret etmektedir. Göç eden bireyler ulus-devletlerin sınırları aşan bir şekilde yeni oluşturulan alanlarda ailevi, sosyal, ekonomik, dini ve siyasi bağlar oluşturabilmektedir. İki dil konuşan, iki kültüre sahip, ikili bir yaşam yaşayan bu toplulukların oluşumları ve kimlikleri sınırlanmış toprakların ötesinde bir kimliktir (Yurdakul ve Çaha, 2018: 150, 151).

Çok kültürlü bir ortamda biçimlenen kültürel kimlik, çok sayıda farklı kaynaktan beslenerek şekillenmektedir. Avrupa’daki Türk göçmen kültürü hem Türk ve Avrupa kültüründen hem de çeşitli ulusal kültürlerin etkileşimleriyle “bağdaştırmacı” yönüyle şekillenen “yeni bir kültür” olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni kültür, birçok araştırmacıya göre çok kültürlü ortamın bir ürünü olarak “ara-kültür” olarak da tanımlanmaktadır. Ara-kültür (enterkültür) kavramı, birçok farklı kültürün etkileşiminin ve birlikteliğinin bir türevini anlatmasıyla, azınlık kültürünü de kapsamaktadır. Bu yeni kültürün içeriği Türk göçmenlerin kültürel birikimleriyle ve

içinde bulundukları ortamın etkisiyle şekillenmektedir (Kula, 2006:13'dan akt; Yeşildağ, 2008: 26).

Yeni kuşakların kimlik inşa sürecinde içinde bulundukları toplum ve Türk kültürü arasındaki iletişimden doğan bir etkileşim vardır. Bu etkileşimle oluşan yeni kültür, iki kültürle ilişkili ancak iki kültürden de, iki kültürün toplamından da farklı bir kültür alanıdır. Bu doğrultuda melezlik kavramı karşımıza çıkmaktadır. Bu yeni melez kültürel oluşum melez kimliklerin inşa alanıdır (Aslan, 2019: 1117).

Görüldüğü üzere küreselleşmenin etkisiyle beraber göç, göçün etkisiyle oluşan topluluklar ve kimlikler ile ilgili tanımlamalar değişmektedir. Farklı terimlerle ifade edilse de kavramların içeriğine bakıldığında zaman ortak olarak üzerinde durulan nitelikler göre; yaşadıkları toplumun aktif bireyleri olan, bunu yaparken köken ülke ve kültür bağlarını da içererek yaşanan ülkenin toplumuyla iç içe bir toplumsal yapı ve kimlik inşa eden, iki dilli, iki kültürlü yeni bir alan ortaya çıkaran, iki kültürle de ilişkili ancak ikisinden de farklı bir kimlik geliştiren yeni nesiller artık uluslararası bir kimlik geliştirmişlerdir. Bu topluluklar artık eski “gurbetçi”, “göçmen”, klasik anlamdaki “diaspora” gibi kavramlarla tanımlanamamaktadır. Göçmenlerin yaşamlarında oluşturdukları bu yeni alanla ilgili tanımlamalarda ortaya çıkan ortak nitelikler doğrultusunda şu anki göçmen toplulukları için “modern diaspora”, “ulusötesi/uluslararası toplum/alan” kavramlarının; bu doğrultuda, ulusötesi/uluslararası kimlik, modern diasporik kimlik, melez/hibrit kimlik, çoklu/çok kültürlü kimlik kavramlarının kullanılması daha doğru gözükmektedir.

2.1.4 Göçmen Hayatında ve Kimliğinde Dinin Yeri

Göç, kültürel karşılaşmaları ortaya çıkaran etkenlerden biridir ve bu karşılaşmalar çeşitli boyutlarıyla farklı sonuçları ortaya çıkarabilir. Genel olarak kültür karşılaşmaları ve etkileşimleri sonucunda ortaya çıkan durumlara kültürleşme, kültürel entegrasyon, akültürasyon/kültürleşme, kültür iktibas, asimilasyon ve kültür şoku örnek verilebilir. Bu kültürel karşılaşmaların ortaya çıkardığı sonuçların, kabul veya red noktasında din, önemli bir konumdadır. Din, göçler sonucu yaşanan kültür şoku ve entegrasyon süreçlerinde insanların yaşanan ülkeye uyum sağlamalarında inanç, bilgi ve cemaat/sosyal ağlarıyla etkili olur. Aynı zamanda yaşanan uyumsuzluklar, çatışmalar,

şoklar, stresler, anomiler, ekonomik dengesizlikler, kimlik bunalımları ve sosyalleşme sorunları gibi durumlarla baş etmede ve onları çözmede çeşitli boyut, fonksiyon ve özelliğiyle önemli roller oynar. Dinin bütünleştirici ve birleştirici fonksiyonları ortaya çıkabilecek bölünmeleri, ayrılıkları ve çatışmaları çözebilecek bir etkidir (Okumuş, 2016: 283).

Din, bireylerin kendilerini tanımlama, dünyaya bakış açısı sunma ve insanlarla ilişkilerini düzenleme gibi etkileriyle hayatlarında önemli rol oynar ve onlara bir aidiyet verir. Din, farklı ülkelerde göçmen olarak yaşayan bireylerde yaşanan kimlik problemlerinin çözümünde ve kimliği korumada ayrıca önem taşır. Çünkü ait olma hissi, insan hayatında önemli psikolojik bir ihtiyaçtır. Yurt dışında yaşayan Türkler için de kimlik oluşturma ve kimliklerini koruma süreçlerinde din önemli bir konumda bulunmaktadır (Aslan, 2019: 1118; Demir, 2010: 83).

İrk, etnisite ve ulus gibi kişisel ve sosyal kimliğin diğer çeşitli formlarına karşı dini kimliğin belli bireyler ve topluluklar tarafından neden daha çok ön plana çıktığına dair çeşitli açıklamalar ve tartışmalar mevcuttur. Smith (1978:1175) bu durumu açıklarken göçün, genellikle bizzat teolojik hale getirilen bir tecrübe olduğunu, yani bir dine dönüş/dine yöneliş tecrübesi olduğunu ifade eder. Diasporada/ ulusötesi alanlarda din, göçmenler için, kendilerini tanımlama sürecinde ve grup aidiyetlerinde anavatanda olduğundan daha büyük bir öneme sahiptir; özellikle dini çoğunluğun bir parçası olunan yerden, dini bir azınlık olacakları yere göç edildiğinde göçmenlerin, dini kimliklerinde ve tutumlarında daha bilinçli olmalarına yol açar (Ebaugh, 2014: 335; Peek, 2016: 298). Çünkü göçmenler yeni bir yerde yaşamaya başlamaları sonucunda yabancılaşmaya ve bozulmaya karşı genellikle dine yönelerek tepki gösterirler; yaşanan uyum sorunlarını çözmede dini kurumlar inşa eder, anavantandakine benzer sosyal ve kültürel aktiviteleri yeniden kurarlar (Peek, 2016: 298).

Bu durum sosyal kimliklerin ötekiyle karşılaştırmalı bir şekilde inşa olmasıyla açıklanabilir. Bir sosyal kimlik formu olan dini kimlikler, göçler sonucunda öteki olanla karşılaşmaktadırlar ve böylece daha çok anlam kazanmaktadır. Böylece din yaşanan

yerde diğerlerine karşı kendilerini konumlandırıp, tanımlamalarının bir aracı haline gelmektedir.

Göç sürecinde dinin, kimlikler için neden önemli bir temel olduğuyula ilişkili bir diğer açıklama da dinin mensuplarına sunduğu fonksiyonlarıyla ilişkilidir. Dini kimliğe sahip olmak, manevi ihtiyaçların karşılanması yanında bir gruba ait olma, topluluk ağlarıyla güven ve destek hissi, eğitim kaynakları, ekonomik fırsatlar gibi psikolojik ve sosyal faydalar sağlar. Sağlanan bu pozitif yararlar dini bağlılığın artmasını sağlar (Peek, 2016: 298). Göçmenler yeni yerleştikleri bölgedeki dindaşlarıyla kurduğu sosyal ağlar sayesinde kültürel, politik, ekonomik ve sosyal kaynaklara ulaşabilmektedirler. Göçmelerin cemaatleri, yeni bir yerde yaşamaya başlama sırasında ihtiyaç duyulan ağları, güveni, bilgiyi ve hizmeti sağlayarak topluma uyum sağlamaya katkıda bulunur (Ebaugh, 2014: 337; Plüss, 2012: 301).

Üçüncü bir açıklama, dini aidiyet ve kimliğin bireyin sosyal izolasyondan kurtulmasına yardım ederek yaşanan kimlik gerginliklerini çözmesidir (Peek, 2016: 298). Göç süreçlerinde bireyler, baskın toplum tarafından ötekileştirilme ve dışlanma endişesi taşırlar. Bu durumlar bireylerin yalnızlık, yabancılaşma, kendini değersiz hissetme ve toplumsal içe kapanma ve baskın toplumdan kendini soyutlama gibi durumlar yaşamasına neden olabilmektedir (Çapçioğlu vd., 2018: 600).

Göç ettikleri toplumda yeni bir yaşam ve farklı sosyo-kültürel değerler karşısında uyum güçlükleri, kültürel kimlik alanında yaşanan sorunlar, ayrıca dışlanma, önyargı, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirme yaşamaları bireylerin dinî yaşayışı, kültürü, değerleri, inançları, dinî tutum ve davranışları üzerinde de derin etkiler yaratmış, oldukça köklü değişim, dönüşüm, uyum, uyumsuzluk ve tepkilere yol açmıştır (Günay, 2003: 63). Bu durum dinin olağan doğal işlevlerinin yanında bir “tampon mekanizma” olarak merkezi bir konumda olmasına sebep olmuştur. Yaşanan olumsuz koşullar sonucunda kimlik krizine ve kimlik arayışına sürüklenen bireyler, kendi öz kültürlerini ve kimliğini koruyabilmek için dine daha çok sarılarak ve dinde daha muhafazakar bir tavırla dini kimliklerle özdeşleşmektedirler (Eren, 2007: 284-285; Günay, 2003: 63).

Birlik olma duygusu, destek ve bütünleşme sağlayarak göçmen dini, mensuplar arasında dayanışmayı üreten kavramsal ve duygusal bir kaynak olmaktadır. Bu nedenle, dini olmaktan daha çok göç eden bireylerin kimliklerinin temel bileşenlerden biri haline gelmektedir. Din, göçmenler yeni çevreleri ile sınırlı bir bütünleşmeyi tecrübe ettiklerinde özellikle anlamlı hale gelmektedir. Böylece din, göç etmeden önce sahip olunan temel niteliklere dair kültürel bağdaşıklığı belirli bir ölçüde yeniden sağlayarak, göçmenlerin kendi kültürel özelliklerine karşı hissettikleri bağlılığı güçlendirmektedir. Dini bağlılığı güçlendirmek göçmenlere yabancılaşmanın, köksüzlüğün, ırkçılığın ve hayal kırıklığının etkilerini kısmi azaltabilen topraksız, hatta dokunulmazlığı olan kimlikler sağlamaktadır. Bu durum da göçmenlerin göç ile birlikte neden daha dine bağımlı kimlikleri güçlendirdiklerine dair gözlemleri açıklamaktadır (Plüss, 2012: 300-301).

Diğer bir açıklama da çok kültürlü toplumsal yapılarla ilişkilidir. Çok kültürlü ortamlarda din, bireysel ve sosyal farklılıkları ve kimlikleri korumada önemli rol oynarlar. Çok kültürlü bir yapı bireylerin ve sosyal grupların farklılıklarının açıkça ifade edilebilmesini, toplumsal yaşayışta bu farklılıklarla yer edinmelerini ifade eder. Bu durumda da göçmenler ayırıcı özellikleri üzerinde durmaya ve bu özelliklerinde daha bilinçli, değerlerini ve tutumlarını sürdürmek için daha azimli olmaya yönelirler (Peek, 2016: 299; Plüss, 2012: 305).

İnsanlar, göç ettikleri yeni topluma uyum sağlarken kültürel değişimler yaşamakta, dillerini unutabilmekte veya iki dille yeni bir kültürel kimlik edinme süreci yaşayabilmektedirler. Ancak bu değişim, yeniden oluşum süreçlerinde dinlerin kendi yapısı itibarıyla, bireylerin iki dini yaşama imkanı olmadığından din, kimlik ve kişilik süreçlerinde sürekli ve sabit olanı temsil etmektedir. Bu durumda yerleşilen bölgede göçmenler için kendi kimliklerini muhafaza ederek çoğunluk yerel toplumla ilişkiye girme ve karşılıklı sosyal etkileşim kurmada etnisiteye göre daha sabit, ayrıştırıcı ve önemli bir konumda olmaktadır (Güngör, 2012b: 123).

Velhasıl, çeşitli nedenlerden dolayı birçok göçmen ve göçmen kökenli birey için din, kendini oluşturan kimlikler repertuarı içerisinde önemli ve öne çıkan faktördür. Bu durumda birçok birey için dini kimlik “belirgin kimlik/baskın kimlik” olarak öne çıkmaktadır.

İslam inancının yaygın olduğu ülkelerde din ve dini kurumlar çoğu zaman devletin örgütlenmesi ve kontrolü altındadır, Ancak Avrupa’da yaşayan Müslüman topluluklar için devletin bu rolü tamamen üstlenmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla göç eden toplumlar toplumsal değer ve kültürlerini inşa edecek, koruyup devam ettirecek kendi sosyal, siyasi, dini, ailevi, medya ve eğitim alanlarını kendisi oluşturmak durumundadır (Güngör, 2012b: 123).

Göçmenler genellikle özellikle ilk göç ettikleri dönemde ortak dinsel ve etnik özellikler etrafında toplanarak kendi dini ve kültürel toplumlarını kurmaktadır. Dini organizasyonlar ve kurumlar çoğunlukla göçmenlerin yeni yerleşim yerlerinde oluşturdukları ilk birlikteliklerdir. Bu kurumlar, göçmenlere kültürel, ekonomik ve sosyal açıdan bütünlüğünün sembollerini ve desteğin çok çeşitli biçimlerini sağlayan ağlar olarak hizmet görürler. Dini kurumlar göçmenlerin yaşadıkları yeni ortama dair isteklerini ve ihtiyaçlarını açıkça ifade edebildikleri ve gerekli desteği bulabildikleri önemli kanallardır (Plüss, 2012: 299-300).

Dini kurumlar göçmenlerin yabancılaştırıcı ve farklı sosyo-kültürel yapıda olan yeni yerleşilen yerdeki toplumda değerlerini, geleneklerini ve adetlerini korumalarına ve yeniden üretmelerine katkıda bulunan sosyal ve fiziki mekanı, ayrıca sosyal ağları temin ederler. Din, kültürel değerler ve pratiklerle iç içe olduğundan göçmenlerin kendileri ve çocukları için yerli dili, etnik değerleri ve adetleri yaşatarak sonraki kuşaklara aktaracak mekanlar olarak, yerli kültürlerinin bazı boyutlarını yeniden üretme tarzı haline gelir. Bu dini kurumlar anavatanda olduğundan farklı yapı ve fonksiyonlar içermektedir. Bu farklılıklar yeni ülkelerinin ve çevrelerinin gerektirdiği şartlara ve ihtiyaçlara göre gerçekleşir. İbadet ve dini içerikli ritüellerin gerçekleştirildiği mekanlar olmakla birlikte dini kurumlar göçmenlerin ve çocuklarının sosyalleşebilecekleri, eğitim alabilecekleri, farklı aktiviteler gerçekleştirebilecekleri mekanlardır. Bu tarz mekanlar

göç edilen yerde anavatanda olduğundan daha önemli bir yere sahiptir. Çünkü anavatanda din genellikle çoğunluğun dinidir ve bu mekanların fonksiyonlarını ana toplum içerisinde karşılayabilecek imkanlar daha geniştir ve bazı durumlarda devlet desteklidir. Fakat azınlık dini durumunda olan yeni göç edilen yerde bu tarz dini kurumlar etniktaşlar arasında sosyalleşme mekanı ve imkanı sağlar, dini-etnik kimliği destekler ve muhafaza eder; ayrıca tıbbi ve hukuki yardım, bilgilendirme, acil hizmetler gibi seküler hizmetlerin verildiği yerler olabilir (Ebaugh, 2014: 335-341).

Din ve dinî kurumlar, göçmen ve göçmen kökenli Türklerin de kimliğini korumada en önemli etken olarak öne çıkmaktadır. Buna göre camiler, resmi ve baskın kültürel öğelerin çok fazla girmediği ortamlar olarak; kültürü, geleneği ve kimliği korumada çok büyük rol oynamaktadır (Güngör, 2012b: 123). Müslüman Türkler için cami, dini sosyalleşmenin gerçekleştiği mekanlar olarak sosyo-kültürel kimliklerini şekillendiren ve koruma işlevini yerine getiren önemli mekanlar olmuşlardır. Yurtdışındaki camiler Türkiye’de olduğunda farklı yapı ve fonksiyonlar içermektedir. Camiler din hizmetleri ve din eğitimi sunan, ibadet ve dini içerikli ritüellerin gerçekleştiği mekanlar olmakla beraber dini-etnik kimlik oluşturma aracı, kütüphane, öğrenci yurdu, spor kulübü, lokanta, kantin, hamam, berber gibi birçok üniteyi de kapsamaktadır. Bu yapılarıyla da sosyo-kültürel ve dini yaşamın merkezinde yer alarak hem uyum sürecine katkı sağlayan hem de dini sosyalleşmenin gerçekleştiği mekanlardır (Günay, 2003: 59).

Camiler Müslüman kimliğinin kazandırılmaya, korunmaya ve geliştirilmeye çalışıldığı önemli eğitim kültür merkezleridir. Bu dini kimlik, mensup olunan milletin din ile yoğrulmuş mili-kültürel değerleriyle iç içe, yani dini olan ile milli olanı birbirinden ayırmayan geleneksel Türk-İslam bütünlüğünü yansıtan bir özellik taşımaktadır (Başkurt, 2009: 85; Tosun, 2010).

Avrupa’da camiler ve İslami olarak oluşturulmuş merkezler her millettten Müslümanlara kapısı açık kurumlar olsalar da kuruluşlarını ve yapılanmalarını sağlayan ülkeye bağlı olarak isimlendirilip; faaliyetleri, içerdiği eğitimler, hizmetler ve ritüeller kuruluşuna öncülük eden ülkenin etnik ve kültürel yapısına göre şekillenmektedir. Buna

göre camiler ve dini kurumlar “Türk Camisi”, “Arap Camisi”, “Libya Camisi” veya “Fas İslam Kültür Merkezi” “Türk İslam Kültür Merkezi” gibi isimlerle anılmakta ve kendi kültürel öğelerini taşımaktadırlar.

Türklerin dini kimliklerini ve dini yaşayışlarında hizmet ve eğitim olarak en önemli işlev gören kurumlardan birisi de Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı kurum, kuruluş ve cami merkezleridir. Diyanet İşleri Başkanlığı yurtdışı hizmetine ilk olarak Almanya’da 1976 yılında başlamıştır. İlk olarak Ramazan ayı için ve kısa süreli olarak din görevlileri gönderilmiştir. Daha sonraları ise hem Türklerin en yoğun bulundukları bölge olan Almanya’da hem de diğer ülkelerde din görevlisi ve dini hizmet talepleri artmış buna bağlı olarak gönderilen din görevlileri, dini hizmetler ve kuruluşlar da artarak devam etmiştir (Demir, 2010: 16; Demir, 2010: 32).

Her göç eden etnik ve kültürel topluluk yeni yerleştiği yere kendi gelenekleri, değerleri ve yaşam tarzını taşıyarak toplumsal uyum sürecinde kimliklerini korumak için kendi öz etnik ve dini kimliklerine sarılırlar. Göçmenler kendi kültürel kimlik ve değerlerini temsil eden dernek, okul ve ibadet yerleri gibi sosyo-kültürel ortamlar oluşturarak bunlar aracılığıyla kimliklerini korumaya, kendi değer ve inançlarını yaşatmaya çalışırlar. Ancak yine de göç, bir değişim sürecini beraberinde getirdiğinden bu toplulukların dini yaşantısını, kültürünü, tutum ve davranışlarını toplumsal değişimin ve geleneğin, sabit olanın çift yönlü etkileşimi bağlamında anlamak ve açıklamak gerekmektedir. Bu süreçte dinin durağan ve homojen bir yapısının olmadığı, hatta yaşanan topluma uyum sağlama konusunda sorun yaşayıp tepkisel tavırlara giren göçmenlerin dahi yeni yaşanan yerin sosyo-kültürel ortamdan etkilenecek toplumsal değişim bağlamında dini inanışları, değerleri, normaları, kültürleri, yaşayışları, tutum ve davranışları değiştiği görülmektedir. Bu durumda dinin her toplumda sabit kimlikler olarak yaşandığı düşünülmemelidir. Çünkü din göçmenlerin bavullarında olduğu gibi gelmez (Günay, 2003: 57; Güngör, 2012a: 109; Güngör, 2015: 224).

Göçmenler dini inanç ve uygulamalarını sadece önceki yerleşim yerlerinden yeni yaşanan yere taşımaz, aynı zamanda bu inanç ve uygulamaları, yeni bir yere taşımının sonucu olarak bir biçimde değiştirirler; böylece, göçmenlerin dini özellikleri

ve kimlikleri çok yerli hale gelir. Bu durum, dinlerin kökleri farklı yerlere dayanan özellikleri kaynaştırdığını ve böylece bu dinlerin kültürel olarak melezleştiğini ifade etmektedir. Daha önce belirtildiği gibi gelenekçiliğe yapılan vurgu bile açıkçası bir tür ayırtırmayı işaret ederek yeni şartlara uyum sağlamanın bir yönünü gösterir. Bu durumda sahip olunan ve korunmaya çalışılan değer, kültür ve kimlikler sadece göç etmeden önce sahip olunan özelliklerle ilişkili saf bir kültürel bağdaşıklaşma süreci değildir. Bu süreç, kısmen baskın ve yeni ortamın kültüründen alınan unsurlardan uyarlanarak biçimlenen yeni kimlikleri oluşturmaktadır. Göç ve artan ulus-ötesi iletişimle diğer kültürlerle artarak kurulan ilişki, göçmenleri yeni dini formları tasarlamaya teşvik etmektedir (Plüss, 2012: 305, 314). Buna göre, artık yeni yaşanan yerdeki dinselilik; toprağa, önceki kuşakların ülkelerine bağlılıktan öte, yeniden yorumlanmış, keşfedilmiş, sahiplenilmiş ve yaşanan ülkenin ve toplumun kültürüne uyarlanmıştır (Güngör, 2012a: 109).

Çok-kültürlü ve çok-dinli toplumlarda uyum, barış, işbirliği şeklinde bir etkileşim gerçekleşebileceği gibi tersine ötekileştirme, uyumsuzluk, ayrımcılık, dışlama/dışlanma, karşıtlık, marjinalleşme, çatışma, düşmanlık gibi örnekler de görülmektedir (Okumuş, 2016: 284). “Günümüzde Batı’da İslam ve Müslüman imajının abartılı tehdit söylemi ve İslam’ı şiddet, terör, öfke, cehalet, saldırganlık, rasyonel olmayan ve toleranssızlıkla özdeş bir şekilde sunma gayretleri yanında tarihi ve siyasi olayların çarpıtıldığı da görülmektedir” (Güngör, 2015: 224). Batı Avrupa ülkelerinde sorunlar ve İslam eşdeğer görülmektedir. Dindarlar ve İslam’ın damgalanması sosyal kimlik teorisine göre göçmenlerin hem kendilerine hem de uyum süreçlerine etki yapmaktadır (Akıncı, 2014: 35). Çizilen bu olumsuz imalara rağmen Avrupa’da Türk göçmenler üzerine yapılan araştırmalarda dine olan ilgilerinin arttığı, göç edilen tarihin üzerinden yıllar geçtikten sonra dahi ikinci ve üçüncü kuşaklar da dahil olmak üzere kimliksel aidiyetlerinde dinin hala yer aldığı ve önemli bir konumda olduğu görülmektedir (Yavuz, 2013: 621).

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki, göçmen kökenli toplulukların hayatında bireysel ve sosyal kimliğin esası olarak din önemli bir konuma sahiptir. Din ve dini kimlik sabit bir olgu olmayıp, yaşanan ortama göre şekillenen, bireyler ve gruplar

tarafından aktif bir şekilde inşa edilen bir süreçler bütünüdür. İnşa edilen bu dini kimlik göçmen kökenlilerin diğer sosyal kimlikleri gibi, yaşamdan etkilenen, yaşanan ülkeye uyarlanmış, köken ülkeyi referans alan ama aynı zamanda ondan bağımsız olarak ulus-ötesi alanlarda inşa edilen, şekillenen, korunup, sürdürülen bir kimliktir.

2.1.5 Kuşaklar Arası Kimlik Süreçleri ve Üçüncü Nesil

Göçten önce çoğunluğu kırsal alanda yaşayan ve Avrupa toplumuyla ilk kez karşılaşmış olan ilk kuşak, ayrıca Türkiye’de doğmuş, çocukluklarını ve gençliklerinin bir kısmını burada geçirmiş, Türk toplumsal yapısı, değer ve kültürüyle kimliklerini oluşturmuş şekilde başka bir ülkeye göç etmişlerdir. Bu Türk göçmenlerin sosyal, kültürel, ahlaki, dini, eğitimsel durumları ve geçmişleri yaşadıkları ülkeden çok farklı olduğundan bir kültür şoku yaşamışlardır. Buna bağlı olarak bu kuşak kendi milli ve kültürel değerlerine yani Türk kimliğine sıkı sıkıya bağlanmış, kendilerini bu şekilde bir anlamda koruma altına almışlardır (Demirağ ve Kakışım, 2018: 146). Bu kuşak herhangi bir sosyal role talip olmamış, kendilerini tanımladıkları ve sahip oldukları kimlikleriyle yaşadıkları toplum içerisinde var olma mücadelesi vermişlerdir (Başkurt, 2009: 87). Bu kuşağın kendi kültürel, milli, dini kimliğini “ötekine” karşı konumlandırmış ve yaşatmış olduğu görülmektedir. Ancak sonraki kuşaklarla beraber öteki olanın da konumu farklılaşmaya başlamıştır.

İkinci kuşak göçmen kökenliler için durum ilk kuşağa göre biraz daha farklıdır. Birinci kuşak sosyalleşmelerini genellikle geleneksel ve dinsel bir şekilde sağlamasına rağmen; ikinci kuşağın sosyalleşmesi hem bu ülkelerde okumuş olma hem de bu ülkenin kültüründen etkilenecek büyümeleriyle birlikte farklılaşmaya başlamıştır (Çelik, 2008, 129). Bu kuşak sosyal ve kültürel yaşamda aktif bireyler olarak yer almaya başlamış ve yaşadıkları ülkenin baskın toplumuyla iletişim kurmaya başlamıştır. İkinci kuşakla beraber Avrupa kültürünü ve kimliğini benimseme, ait hissetme oranları yükselmeye başlamıştır. Bu kuşak Türk kültürünü, kimliğini ve aidiyetini genel olarak korumakla beraber bazı yönleriyle Avrupa kültürünü de benimsemeye, Avrupa kimliği ve aidiyetini kurmaya başlamışlardır (Şahin, 2010; Şahin, 2008).

Üçüncü kuşak ve sonraki kuşaklar, yaşanılan ülkede doğmuş ve büyümüş olan kuşaklardır. Bu nesil aile ve köken toplumundan aldığı kültür ve değerler ile yaşadığı ülkenin toplumsal değerleri arasında kalmışlardır. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz kimlik ve öteki arasındaki ilişkiye bağlı olarak, öteki'ye yönelik algıların ve tutumların değişmesi, yani ötekinin konumun değişmesi kimliği de etkilemektedir. Bu durumda Avrupa'daki Türk kökenli gençlerin kimlikleri de öteki'ne olan algı ve tutumlarına göre şekillenmektedir. Özellikle üçüncü nesil, öteki'yi kendisine daha yakın bir şekilde konumlandırmaktadır. Öteki hala öteki olma özelliğini korumakta ve farklılıklar mevcuttur, ancak bu farklılıklarla beraber, ötekiyle paylaşılan ortak özellikler de kimlik inşasında etkin rol oynamaktadır (Yurdakul ve Çaha, 2018: 159).

Konumuz itibariyle dini kimlik ve aidiyet açısından konuya kuşaklar açısından bakacak olursak ise; birinci kuşak büyük oranda geleneksel İslami yaşayış ve dini-kültürel kimliklerine bağlı kalmışlar; ikinci kuşak bir yandan geleneksel İslami keşfederken diğer taraftan da bulundukları toplumla ilişkileri oranında dinin Batılı değerlerle örtüşen noktalarına önem vermiş (Çelik, 2008, 134); üçüncü kuşağa gelindiğinde ise farklı tecrübeler ve araştırmalarda ortaya çıkan farklı sonuçlar bulunmaktadır. Genellikle dini kimliklerini aidiyetsel boyutta korumakla beraber değerlerine bir uzaklaşma söz konusudur (Demirbaş, 2014: 11). Ayrıca bu nesil önceki kuşaklarla kıyaslanamayacak bir manevi boşluk duygusu içerisindeyler. Tabi burada unutulmaması gereken bir nokta, dini tutum ve eğilimler kuşaklararası bir boyutta ortaya konuluyor ve bazı genellemelere ulaşılmış olsa bile; sadece kuşaklarla sınırlı olmayan bir çeşitliliği göz ardı etmeme gerekliliğidir. Bu anlamda her kuşakta birbirinden farklı tutum ve eğilimler söz konusu olabilmektedir (Çelik, 2008, 134).

Gençlerin davranışlarını, yaşayışlarını doğal olarak da kimliklerini etkileyen faktörler arasında; din, dil, eğitim, gelenekler, toplumsal değerler, boş zaman geçirme yöntemleri bulunmaktadır. Dolayısıyla gençlerin sosyo-kültürel değişimleri çok yönlü bir boyuttur (Ermağan, 2013: 41). Çağımızda çocukların ve kimlik problemlerinin yoğun olarak görüldüğü yaş kategorilerinde yer alan gençlerin tek bir kültür, din, değer, dil ve aile içerisinde sosyalleşmeleri mümkün gözükmemektedir. Bu durum göçmen kökenli çocuk ve gençlerde özellikle daha belirgindir. (Güngör, 2012a: 91). Çünkü onlar

ev, aile, etnik grup, dini grup arasında farklı bir sosyo-kültürel ortamda; okul, arkadaş, yaşanan ülkenin sosyal ortamında ise daha farklı bir sosyo-kültürde yaşamaktadırlar. Bu iki birbirinden farklı kültür arasında yaşama göçmen kökenli gençlerin kimlik oluşum ortamlarıdır.

“Özellikle kültürel değerlere yansıyan ideolojik tutumlar (dini, siyasi görüşler), sosyal davranışlar (yabancı dil bilgisi, evlilik türleri, vs.) ve farklı kültür kalıpları (Batı, Türk) birbirleri ile kolayca bağdaştırılamamaktadır. Dolayısıyla bu gençlerin kimlik oluşumu, öncelikle hâkim kültür ile kendi kültürleri arasında oluşan bir gerilim hattı üzerinde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı bu sürecin sorunlu olduğu söylenebilir” (Aksoy, 2010: 24-25).

İkinci ve üçüncü kuşaklar önceki kuşaktan farklı olarak, farklı ortamlarda bulunmalarından dolayı uyum ve kimlik konusuyla karşı karşıyadırlar. Bu yeni kuşakların ortamları en başta okul ortamı olmak üzere, arkadaşlık, akran birliktelikleri, komşuluk gibi yoğun insan ilişkilerini içeren birbirinden farklı ortamlardır. Bu ortamlarda yeni nesil gençler iletişim yeterliliği ve bireysel başarı gibi süreçlerin üstesinden gelmek durumundadırlar ve yaşamlarında pasif bir konumda olmayıp kültürel tanınma ve tanımayı bir sorun olarak değerlendirmektedirler (Sözen, 2002’den akt; Ermağan, 2013: 44).

Avrupa’da doğmuş, büyümüş, burada eğitim almış, bu ülkelerin dilini öğrenmiş ve çoğunlukla yaşanan ülke dilini Türkçe’den daha iyi konuşan, arkadaş ve sosyal çevresi Avrupalılardan oluşan, yaşanan ülkeye adapte olma sonucu ev dışındaki sosyal ortamı Avrupa toplumu olan üçüncü nesil göçmenler; yabancı dil öğrenme (ülkede konuşulan dili önceki kuşaklara göre daha iyi bilme), daha iyi bir eğitim ve çifte vatandaşlık hakkı kazanma gibi olumlu kazanımları vardır. Ancak yapılan çalışmalardan kuşaklar ilerledikçe yaşadığı ülkenin kültürel değer ve yapısını benimseme düzeyinin yükselmesiyle beraber, Türk kültür ve değerlerine ciddi bir uzaklaşmanın gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum da entegrasyon süreçlerinden asimilasyona varan bir bütünleşmenin gerçekleştiği yönünde yorumlanmıştır (Başkurt, 2009: 88; Şahin, 2012: 230).

Avrupa’da yaşayan bu yeni nesil kuşakların kimlikleri ulusaşırı/ulusötesi bir kimliktir. Çünkü bu gençlerden kendilerini tek bir kimlikle tanımlayanlar dahi hem köken ülke kültür ve değerlerinden hem de yaşanan Avrupa toplumunun kültürel değerlerinden izler taşıyan, iki kültürle de ilişkili bir yaşam sürmekte, iki topluma da bir şekilde ve farklı oranlarda ait olmakta veya uyum sağlamak ve bir biçimde iki kimliği de hayatlarında barındırmaktadırlar. Dolayısıyla ulusötesiliğin etkisi, üçüncü neslin kimlik algısına büyük oranda yansımaktadır (Yurdakul ve Çaha, 2018: 159).

Kültürel gelenek ve değerleri ikinci nesilde bile korumak zor bir konuyken, üçüncü nesile gelindiğinde din, etnik ve kültürel kimliği muhafaza etmede en önemli kaynak olmaktadır. İslam günlük yaşam, ibadetler ve rutinlerle bir takım tedbirler ve uygulamalar içerir. Bu yönleriyle güçlü bir kimlik algılamasına sahip olunmasını sağlayan, kendileri ve diğerleri arasındaki farkı oluşturan dini sınırları belirlemektedir. Bu sınırlar, gençlerin diğer dinlere mensup olan gençlerle karşılaştırma ve kıyaslamalar yoluyla kendi inanç ve kimliklerini oluşturma ve muhafazaya destek olmaktadır (Güngör, 2012: 92-93).

Önceki başlıklarda dinin; Avrupa toplumunun yaşamında olumsuz görülen durumlardan koruyucu, kültürel kimliği muhafaza edici, yaşanan yabancılaşma durumunda değer ve aidiyet hissi kazandırma, günlük hayatta yaşanan problemlerde çözüm ve anlam verme işlevleriyle göçmen kökenli bireyler için öneminden bahsetmiştik. Bu işlevleriyle din, kimliğin daha sorun haline geldiğini ikinci ve sonraki kuşakların kimlik oluşum süreçlerinde, sağlıklı ve bütünlüklü bir kimlik oluşum ve kimlik muhafazası için önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır.

Gençlerin dini kimliklerinin şekillenmesinde yaş, cinsiyet, ekonomik seviye, dini eğitim alma durumları ve eğitimin niteliği, camiyle ilişki durumu, anne-babanın dindarlığı, yaşanan yerdeki Müslüman ve Türk nüfusu oranı ve medyada sunulan rol modeller gibi birçok faktörün etkili olduğu görülmektedir (Güngör, 2015: 234).

Dini sosyalleşme ve dini kimlik edinme süreçlerinde ilk sosyalleşmenin yaşandığı ailelerin önemli bir faktör olarak öne çıktığı görülmektedir. Gençlerin farklı

süreçler yaşamalarında öncelikle ailelerin eğitim durumları, tercihleri, sosyo-ekonomik durumları, etnik kimliğe yaklaşımları, dini tutum ve tecrübeleri belirleyici olmaktadır. Ailelerin; dini bağlılıklarını koruması, dini ilke ve uygulamaları yerine getirmesi, dil engeli bulunmaması yani çocuklarıyla aynı dili konuşması ve bu sayede gençlerin ailesiyle aynı dili ve kültürel sembollerin anlamını bilmesi, çocuklarını dini ve kültürü seçici bir şekilde alarak sosyalleştirmeleri nesiller boyunca süren ve paylaşılan ortak bir anlam dünyası oluşturmakta, böylece daha açık iletişim kanalları ve içten bağlılık kurma imkanı vermektedir. Bunun sonucunda inançlar ve sosyal normlardan oluşan bir anlam dünyası çocukların toplumsal olarak asimile olmalarının önüne geçmekte, dengeli ve seçici kültürlenme yaparak kimlik krizlerinin önüne geçilmesine, melez kimlikler kurulmasına imkan vermektedir (Güngör, 2012a). Ailelerin tam tersi durumları sergilemesi, ailenin dine karşı ilgisizliği veya gereksiz görüşü, ebeveynlerin yoğun çalışması, eğitim ve tecrübe yoksunluğu, uygun bir destek ortamı bulamaması, karma evlilikler gibi durumlarda ise baskın ortamın etkisi ve ailelerin etkisizliğiyle gençler kimlik süreçlerinde risk altında kalmakta, kimlik krizleri, aile ve gençler arasında çatışmalar, toplumla genç arasında çatışma ve asimile kendini gösterebilmektedir (Güngör, 2012a; Güngör, 2012b: 127).

Dini yapılar, normlar, lider ve modeller baskın toplumla ilişkileri ve sosyalleşme süreçlerini hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkileyebilir (hem kısıtlayabilir hem de artırabilir). Dini kurum ve ibadet yerlerindeki tecrübe ve tutumlar da sosyalleşme ve kimlik edinme süreçlerinde dindarlığı pekiştirici veya engelleyici faktörler olabilirler (Güngör, 2012a: 101).

Bilimsel çalışmalarda ebeveynler, dini kurumlar ve yapılar ile birlikte arkadaş ve akran grupları dini sosyalleşmenin temel faktörlerinden sayılmaktadır (Cornwall, 1988). Bu faktörler birbirleriyle ilişkili ve karmaşık süreçlerle göçmen kökenli bireylerin hayatında işlev görmektedir.

Arkadaş ve akran grupları gençlere yeni ve güçlü duygusal bağlar, kimlikler, davranış kalıpları ve statüler kazandırır. Bu etkenlerle beraber akran ve arkadaş grupları, gençlerin günlük hayatlarındaki ilgi ve tercihlerinden, dini ve politik tutumlarına kadar

bir çok önemli alanda büyük etkiye sahiptir Aileden aldığı kültürel değer ve tutumlarla arkadaş çevresinin kültürü birbirine yakın olduğu durumlarda gençlerin uyum ve sosyalleşme dolayısıyla kimlik süreçleri daha olumlu bir süreçle şekillenirken; tam tersi durumda aileden alınan köken kültürel değerlerle çatışan faktörler gencin sosyalleşme sürecine etki etmekte, bu duruma kişilik ve kimlikle ilgili çatışmalı süreçler yaşanmaktadır (Güngör, 2015: 215-223).

İkinci ve üçüncü kuşak gençler ile ilgili olarak yapılan çalışmalara (Başkurt, 2009; Ermağan, 2013; Güngör, 2012a; Güngör, 2012b;) bakıldığı zaman yapılan kategorilendirmelere göre, bu gençlerin içinde bulundukları toplumda dini-etnik sosyalleşmeleri ve buna bağlı olarak oluşturdıkları kimlik oluşum süreçlerinde temel olarak dört gruba ayrılabilir. Bunlar:

1. İki kültürlü ve dengeli (melez) kimlikler,
2. İki kültür arasında kalmış olan geçişken ve riskli kimlikler,
3. Asimile olmuş veya asimileye yatkın kimlikler
4. Ana-kültürün baskın olduğu kimliklerdir.

1. İki kültürlü ve dengeli (melez) kimlikler: Sağlıklı bir sosyal entegrasyon sürecinde göçmenlerden beklenen kendi kültür ve değerlerini koruyarak yaşanılan toplumun da sosyo-kültürel ve siyasi ortamına uyum sağlayabilmesidir. Göçmen aileler de çocuklarının sosyal hareketlilik sürecinde olumlu anlamda sınıf değiştirmesini isterken bir yandan da etnik/milli, dini ve kültürel gelenek ve kimliklerini korumasını istemektedirler. Yeni nesil kuşaklardan bazıları bunu başarabilmektedir. İki ana dile sahip olan bu gençler, hem yaşanılan ülke toplumuna uyum sağlamış hem de Türk kültür ve değerlerini korumaktadırlar. İki kültürü de kimliklerinde barındırmakta ve iki topluma da uyum sağlamakta sorun yaşamamaktadırlar. En ideal göçmen kökenli genç modelini oluşturan bu kategoridekiler, her iki kimliği de güzel bir şekilde taşıyabilen, içinde yaşadığı ülkenin toplumsal ve siyasal olaylarıyla ilgilenen, kendi değer ve kültürel zenginliğinin farkında olan ve bunu muhafaza eden, aynı zamanda evrensel düşünebilen melez kimlikli gençlerdir (Güngör, 2012a: 116; Yurdakul ve Çaha, 2018: 158-159).

Kendilerine özgü bir Türk-Avrupa kültürü geliştiren bu gençlerin kültürleri ne tam olarak Avrupa kültürüyle ne de Türkiye’de yaşayan Türklerle birebir aynı değildir. Bu gençlerin kültür ve kimlikleri küreselleşme ve uluslararası göç süreçleriyle oluşan ulusaşırı toplumsal alan içinde şekillenmiştir. Dolayısıyla bu gençlerin kendilerinden üç kuşak önce göç etmiş göçmenlerden farklı bir kültür ve kimlik algılamaları ve oluşum süreçleri mevcuttur. Bunun sebebi bu kategorideki gençlerin her iki toplumda da yer bulan, her iki kültürden de etkilenmiş bir yaşam sürmeleri ve kendilerini bir toplum ve kültüre ait hissederken diğerine de uyum sağlayabilmeleridir. Kendilerini Türk-Alman, Türk-Fransız, Türk-Belçikalı vs. olarak tanımlayan, kimliklerinin oluşum sürecinde hem yaşanılan ülkeye, hem de Türkiye’ye yer veren gençler, sonuç olarak ulusal kimliklerden bağımsız ama onlarla yakın bir ilişki içinde olan ulusaşırı bir kimlik algısına sahiptir (Yurdakul ve Çaha, 2018: 158-159). Her iki toplumla da eşit oranda ilişki kurabilen ve birini öne çıkarmayan bu çok-dilli, çok-kültürlü ve çok-kimlikli genç kuşaklar, iki toplum arasında bir köprü görevi görmektedirler (Kaya ve Kentel, 2008: 93).

2. İki kültür arasında kalmış olan geçişken/değişken ve riskli kimlikler: Hem yaşadığı ülkenin kültüründen hem de Türk kültüründen belirli bilgi ve ilkeler edinen, ancak her iki kültürü de benimseyemeyen ve ait olamayan daha çok iki kültür arasında kalmış gruplar mevcuttur. Bu gruptaki gençler her iki kültür ve toplumsal yapıyla da sıkıntılı olan kişilerdir. Kimlikleri değişkenlik gösterdiğinden kendilerini ne Avrupa ne de Türk toplumuna ait hissetmektedirler. Bu grubun değişken yapıda bir kimliğe sahip olduğu, kimlik bunalımları sebebiyle de riskli bir grup olduğu söylenebilir (Ermağan, 2013: 42).

Bu grubun entegre durumlarına dair birkaç konuya değinirsek; yaşanılan ülke dilini konuşurken zorlandığında Türkçeye geçip, tam tersi durumda da yine aynı yöntemi kullanmaktadır. Aileleri tarafından Türk kültür ve değerlerinde yetişmekte, ancak yaşanılan ülkede çok farklı bir kültürel ortamda bulunmaktadırlar. İki kültürü de benimsemekte zorluk çeken bu gençler karşılaştırma yaparak ilerlemektedirler (Haksever, 2014: 19).

Bu gençlerin ailede aldıkları eğitim ve değerlerle, yaşanılan ülke içerisinde karşılaştıkları okul, arkadaş ve akran grupları, medya kanallarıyla öğrendikleri ve edindikleri birbirinden farklı deneyimler onların yaşadıkları ikilemleri derinleştirmektedir (Güngör, 2012a: 115).

3. Baskın kültüre odaklı, asimile olmuş veya asimileye yatkın kimlikler: İkinci kuşaktan itibaren göçmen çocuklarının bulundukları ülkenin okullarında eğitim almaya başlaması ve bu ülkenin toplumsal yapısına alışmaya başlamalarıyla beraber kendi kültür ve değerlerinden de uzaklaştıkları görülmektedir. Birinci nesilden sonra gelen kuşaklarda görülen en yaygın problemlerden biri kendi ana dillerini ve kültürlerini yeterince öğrenememeleridir. Bu eğitimin eksikliği çocukların nereye ait olduğunu ve kendisini tanımlamasını etkileyeceğinden önemli kimlik problemleriyle de doğrudan ilişkilidir (Başkurt, 2009: 88).

Çocuğun kendi kültürünü ve kültürel değerlerini iyi tanınması, onun kültürüne yabancılaşmasını engelleyecektir. Kendi kültüründen farklı bir sosyo-kültürel ortamda yetişen ve iki kültür arasında kalan çocuklarda ve gençlerde kendi kültürel değerlerini bilmek, kimliğini ve kişiliğini koruyarak sağlıklı bir uyum sağlama süreci yaşamasını sağlayacaktır. Bunlar göz önüne alındığında da Avrupa’da yetişen nesillerin kendi kültürel değerlerini öğrenmelerinin önemi açıkça görülmektedir.

“Aile bağları, arkadaş çevresi ve model şahsiyetlerden çoğu kez yoksun olan bu grup, dinî sosyalleşmesinde birçok sorunla karşı karşıyadır” (Güngör, 2012a: 108). Baskın kültüre odaklı bu grup kendi toplum, kültür ve değerlerine yabancılaşmakta, kimlik bunalımları ve yaşanılan ülkenin kültürel ortamında eriyip gitmektedir. Bu kategorideki gençlerin “kendi öz değerlerinden kopma, küresel hayatın getirdiği fast food türü yiyecekler, moda takibi, müzik, cinsel serbestlik ve alkol kullanma gibi daha çok gayesiz bir hayata yönelme anlamı taşıyan olumsuz yönleri bulunmaktadır” (Başkurt, 2009: 88).

Sonuç olarak bu kategorideki gençler kendi etnik köken, değer ve kültürlerini tam bilmediklerinden veya kabul etmediklerinden reddetmekte ve baskın kültür içinde sosyalleşerek kişilik ve kimliklerini şekillendirmektedirler. Genel olarak bu

kategoridekilerin Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerden uzakta yaşadığı, okullarında genellikle Türklerin bulunmadığı, ülke dilini iyi konuşan ancak Türkçe konuşmakta sıkıntı çeken, kendi etnik grubunun dini, siyasi ve kültürel faaliyetlerinde yer almayan gençlerden ve ailelerden oluştuğu görülmektedir (Güngör, 2015: 235- 236). Çoğunluk toplumuna tamamen uyum gösterme isteyen bu gençler, yaşadıkları dışlanma ve ötekileştirmeler sonucunda kimi zamanlarda etnik köken kimliklerine dönme ve yeniden sosyalleşme eğilimleri gösterebilmektedirler. Bu durumda ise Türkçeyi yeterince kullanamama, kendi kültürünü bilmeme gibi sorunlar ve sonucunda kendi köken toplumundan dışlanma yaşayabilmektedirler (Ermağan, 2013: 42).

4. Ana-kültürün baskın olduğu kimlikler: Üçüncü kuşak göçmenler arasında engel grupları olarak da kategorilendirilen milliyetçi, aşırı dindar ve anavatana dair güçlü yönelimleri olan bir kesim de bulunmaktadır (Başkurt, 2009: 88).

Bu gençler kendi kültürünü, içinde bulunulan toplumun kültüründen daha ideal bulmakta ve bu kültürü kimliğinin inşa sürecinde yoğun olarak barındırmaktadır. Bu tipolojideki gençler kimi zaman diğer kültüre karşı olumsuz tavırlar içerisinde bulunabilmektedirler. Bu gençler daha çok Türklerin yoğun olarak bulunduğu bölgelerde yaşamakta, buna bağlı olarak sosyal çevreleri de Türk kökenli gençlerden oluşmaktadır. Bu gençlerin dini sosyalleşmeleri ve kültürlerini öğrenmelerini gibi avantajları olsa da, dini ve kültürel sosyalleşme ve kimlik edinme sürecini olumsuz etkileyecek yönleri bulunmaktadır. Bu gençlerin Türklerin yoğun olarak bulunmadığı, baskın toplum içerisinde veya iş ortamı gibi yeni girilen ortamlarda sosyo-kültürel sorunlar yaşamaları yüksek ihtimalle muhtemeldir (Güngör, 2012a: 114).

Bazı aileler Avrupa toplumunun kendi değerlerine ters düşen ve olumsuz etkilerinden korunmak için kendi içlerine kapalı izole bir hayat yaşamaya yönelmişlerdir. Bu durum çocukların yetişeceği sosyal çevreyi dikkate almadan veya ona karşı bir eğitim ve din eğitimi verilmesi sonucunu doğurabilmektedir (Tosun, 2010:19). Bu durumun sonucunda da karşılıklı ilişkiler bağlamında engel grubu olarak da tanımlanan ana-kültüre/köken kültüre meyilli kimlikler ortaya çıkabilmektedir.

Bu gruptaki gençlerin ailelerin de muhafazakar bir yapıda olduğu ve genellikle arkadaş seçimlerini yaparken ötekileştirmelerin de etkisiyle kendi dini-kültürel kimliklerini pekiştirecek ve muhafaza edebilecekleri kişilerle arkadaşlık ettikleri, sosyal çevrelerinin genellikle kendi etnik köken veya aynı dinin mensubu olduğu kişilerden oluştuğu görülmektedir (Güngör, 2015: 224-235).

2.2 Göç Kavramına ve Süreçlerine Genel Bir Bakış

Göç, insanların ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sebeplerle bulundukları bir yerden başka bir yere gitmelerini ifade eden genel bir kavramdır. Göç evrensel bir olgu olarak ele alınabilir; insanlık tarihinin en eski dönemlerinden beri gerçekleşen ve gelecekte de devam edeceği öngörülen, dünyanın hemen her yerinde görülmesi mümkün olan bir durumdur (Koçak, 2012: 164). Göç kavramı bir başka tanımla, “coğrafi mekan değiştirme sürecinin ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasi yönleriyle/boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketidir” (Özer, 2004:11 akt; Sağlam, 2006:34). Bu tanımda diğer tanımdan farklı olarak göçün sebep olduğu toplumsal değişime de vurgu yapılmaktadır. Göç; süresi, yapısı ve sebebi farketmeksizin insanların yer değiştirdiği nüfus hareketleridir. Buna, mülteciler, yerinden edilmiş veya çıkarılmış kişiler ve ekonomik göçmenler dahildir (Çiçekli, 2009: 22). Birbirinden farklı özelliklerine vurgu yapılarak tanımlanması mümkün olan göç kavramı incelendiğinde görülmektedir ki; kimi tanımlarda göç eden canlıları, kimisinde sebeplerini, kimisinde göçün şartlarını, kimisinde ise sonuçlarını ve etkilerini ön plana çıkaran tanımlamalar yapılmıştır. Hepsinin ortak olarak belirttiği husus ise göçün bir yer değiştirme hareketi olduğudur.

Göç bir mekan değiştirme durumudur; bu mekan değişimi tamamen yerleşme amaçlı ve sürekli olabileceği gibi geçici bir süreç de olabilmektedir. Yahut mevsimlik göç olarak, belirli ve düzenli zaman aralıklarıyla gerçekleşebilmektedir. Tartışmalı bir konu olmakla beraber, eğitim yahut çalışma amaçlı, kısa süreli ve geri dönülen mekan değişiklikleri de göç sayılmaktadır (Sağlam, 2006:34).

Göç mekansal bir değişim olmakla beraber, çok daha kapsamlı ve köklü bir içeriğe sahiptir. Sebepleri ve sonuçları itibariyle sosyal, ekonomik, kültürel ve psikolojik ögeler barındırmaktadır (Sağlam, 2006:34) ve bu ögelerle, göç etmek üzere terk edilen ve göç edilen yerin toplumsal yapısında değişikliklere sebep olmaktadır (Oral, 2017: 3). İnsanlar ve insana dair olan şeylerin oluşumu ve gelişiminde doğduğu ve yaşadığı mekan, sosyal ve fiziki çevre arasında yakın ve önemli bir ilişki bulunmaktadır. Mekansal değişiklik olarak göç, insan ve insana dair birçok şeyi değiştirirken; bireylerin ve toplumların değer ve anlam dünyalarında da değişime sebep olmaktadır. Mekanlar, toplumsal aidiyet ve kimliklerin oluşum ve gelişimi için önemli etkenlerden biridir. Tarih boyunca inanç, din, vatan, millet, etnisite, devlet, kavim, kabile ve aile gibi sosyal oluşumlarda mekan asli bir unsur olmuştur. Bu tür yapıların hayatta kalması ve gelişimi, içinde bulundukları mekanların koşullarına uyum sağlayıp sağlamamalarına bağlıdır (Ekici, 2015: 10-12). Buradan çıkarılabilecek bir sonuç da, insan ile mekan arasındaki ilişkinin bozulması ve değişmesi, bu yapılara bağlı olarak insanların aidiyet ve kimliklerinin değişmesine veya bozulmasına sebep olabilmektedir.

Dolayısıyla göç, sadece bir yer değiştirme olarak görülemez. Göç eden insanlar doğduğu, yaşadığı dolayısıyla sosyalleştiği ve sosyalleşeceği çevresini bırakıp yeni bir ortama gitmektedirler (Akıncı, 2014: 29-30). Bulundukları yerden başka bir yere göç eden insanların sebepleri, göç ettikleri yerde nasıl karşılandıkları ve göçü gerçekleştirenlerin özellikleri ne olursa olsun farklı derecelerde ve şekillerde de olsa bir takım zorluklar, uyum süreçleri ve güçlükleri yaşamaktadırlar (Gün 2006: 28).

İnsanların göç etme nedenleri bir veya birden çok nedenle, birbiriyle ilişkili ve karmaşık olabilmektedir (Oral, 2017: 4). Bulunulan bölgedeki kıtlık, geçim kaynaklarının ve iş olanağının az olması, geçim zorluğu, yoksulluk veya gidilecek yerdeki ekonomik refah, iş imkanı, istihdamın çok oluşu gibi ekonomik nedenler; evlilik, iş değişimi veya tayin, eğitim, emeklilik gibi bireysel nedenler; ebeveynin veya eşin yanına gitmek gibi ailevi sebepler; can ve mal güvenliğine ilişkin kaygı ve terör gibi güvenlik nedenli; ayrıca deprem, heyelan, baraj/gölet yapımı vb çevresel faktörler; kan davası, töre/namus gibi nedenler; sağlıkla ilgili nedenler (TGYONA, 2006: 55); siyasi rejimlerin kararları kaynaklı sebepler; mezhep ve din ayrılıkları, dini baskılar,

farklı grupların birbirlerine karşı olumsuz tutumları (Oral, 2017: 4) gibi ekonomik, sosyo-kültürel, siyasal ve kişisel sebeplerle göç gerçekleşebilmektedir. Göçün sebepleri, itici/zorunlu ve çekici/isteğe bağlı faktörler olmak üzere iki ana kategoride ele alınabilir. Çok boyutlu yapısından dolayı göç, bazen tek sebebe bağlı olabileceği gibi, birbirine bağlı birçok nedenle de gerçekleşebilir (Yavuz, 2013: 611).

Göç, birbirinden farklı türleri ortaya çıkmış bir olgudur. Araştırmacılar da kendi disiplin ve konularına göre farklı tasniflemeler yapmışlar ve farklı türlerin üzerinde durmuşlardır. Göçleri Yalçın (2004, s. 17-20); irade esasına göre, göçün yoğunluğuna göre, ülke sınırlarına göre, yerleşim süresine göre tasniflemiştir (akt; Bostan, 2017: 3).

İrade esasına bağlı olarak veya nedenleri kapsamında göçler, “gönüllü göçler” ve “zorunlu göçler” şeklinde ayrılmaktadır. Doğal afet, savaş, sürgün, siyasi baskılar, düşünce ve fikir özgürlüğü elde etme, dini sebepler gibi nedenlerle insanların bulundukları yerden göç etmek zorunda kaldıkları veya buna mecbur bırakıldıkları göçler zorunlu göçlerdir. Gönüllü göçlerde ise genellikle insanların daha güzel bir yaşam elde etme, refah arayışı gibi sebeplerle isteklerine bağlı olarak gerçekleştirdikleri göç söz konusudur. Bu kategoride olan işgücü/iş bulma, çalışma ve istihdam amaçlı göçler, sosyo-ekonomik yapının zayıf olması, güven arayışı, hızlı şehirleşme ve sanayileşme, sosyal yapıda ortaya çıkan değişiklikler sebebiyle ortaya çıkmaktadır ve genellikle göç veren ve göç alan yer arasındaki gelişmişlik farkından kaynaklanmaktadır (Yavuz, 2013: 611). Örneğin, 1960’larda başlayan Türkiye’den Avrupa’ya ve diğer gelişmiş bölgelere gerçekleşen göçler bu kapsamda işçi göçü olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca bu kapsamdaki göçler giden işgücünün niteliği bakımından da değerlendirilerek; eğitilmiş insanların göçü olan “beyin göçü” ve gidilen ülkedeki değerlendirmeye göre kalifiye olmayan “işçi göçü” olarak da tasniflenebilir (Yılmaz, 2014: 1687).

Göçün yoğunluğu esasına göre göçlerde, “bireysel göçler” ve “kitlesel göçler” vardır. İnsanların çeşitli sebeplerle bireysel olarak veya ailesiyle birlikte göç etmeleri bireysel göç olarak adlandırılır. Topluların veya belli bir bölgedeki insanların yer değiştirmesine ise toplu/kitlesel göç denilmektedir (Akıncı, 2015: 62).

Yerleşim sürelerine göre göçler genel olarak “geçici göçler” ve “sürekli/devamlı göçler” şeklinde tasnif edilmektedir. İnsanların göç ettikleri yere geri dönmek üzere tamamen yerleşmeleri devamlı veya sürekli göç olarak ifade edilirken, geri dönmek üzere göç etmeleri ise geçici göç olarak adlandırılmaktadır (Akıncı, 2015: 62).

Ülke sınırlarına göre göçler “iç göçler” ve “dış göçler” olarak ayrılmaktadır. İç göç, bir ülkenin sınırları içerisinde bir yerden başka bir yere; dış göç, yani uluslararası göç ise bir ülkenin sınırları dışına gerçekleştirilen göç hareketidir (Sağlam, 2006:34).

Bir diğer tasnifleme de uluslararası göç kapsamında “yasal göç” ve “yasal olmayan” göç şeklindedir. Yasal göçler, yasal araçlar kullanılarak ve göç edilen ülkenin yasalarına uygun bir şekilde giriş yaparak gerçekleştirilen göçtür. Yasal olmayan göç ise, bir ülkeye girmek, orada ikamet etmek veya çalışmak için o ülkeden istenilen gerekli izin ve belgelere sahip olmadan, ayrıca gönderen ülkeden gerekli pasaportu veya seyahat belgesi olmadan gerçekleştirilen göçlerdir (Akıncı, 2015: 63-64).

2.2.1 Türkiye’den Avrupa’ya Göç

Göç, Türkiye’de 1950’li yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Sanayileşme ve sonucunda kentleşmenin ortaya çıkmasıyla insanların yaşamları etkilenmiş, tarım işçilerinin işsiz kalması ve kentlerde yeni iş alanlarının ortaya çıkmasıyla kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru büyük bir iç göç hareketi başlamıştır (Koyuncu, 2011: 131; Koçak, 2012: 164). 1950 yıllarında başlayan iç göç hareketleri, 1960’lı yıllardaki dış göçleri hazırlayan etmenlerden birisi olmuştur. Önce insanlar köylerden kentlere göç etmişler; kentleşmenin olumsuz etkileri ve aradıklarını bulamama gibi sebepler, Avrupa’nın iş gücüne olan ihtiyaç ve talebiyle birleşerek insanların dış göçe yönelmesine zemin hazırlamıştır (İçduygu ve Ünal, 1998: 45; Yalçın, 2004: 119 akt; Bostan, 2017: 3). Ülke sınırları içerisinde (içgöç) ve ülkeler arasında (dış göç) gerçekleşen göç hareketleri, sanayi toplumuna ait bir özellik olarak görülmektedir (Koyuncu, 2011: 131).

Türklerin Batı Avrupa ile olan ilişkileri ve göçler genel olarak resmi kanallar ve devletin yetkili kurumları aracılığıyla, büyük ölçüde II. Dünya Savaşı’ndan sonra

gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa ülkeleri ekonomik açıdan büyük bir ilerleme kaydetmiş, bu durum da iş gücüne ve işçiye olan ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Batı Avrupa ilk başta ihtiyacı olan bu işgücünü ekonomik açıdan daha geride kalmış olan İtalya, Portekiz ve İspanya gibi Güney Avrupa ülkelerinden karşılamış, bu da yeterli olmayınca Türkiye ile işçi anlaşmaları imzalamıştır (İ. Kaya, 2008: 151, 153). Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleştirilen ilk işgücü göçü, 1957'de gönderilen 12 kişilik sanatkâr grupla olmuştur. Daha sonra 31 Ekim 1961'de Türkiye ile Almanya arasında, Türk-Alman İşçi Mübadele Anlaşması imzalanmıştır. Almanya'nın ardından Hollanda, Avusturya ve Belçika 1964'te, Fransa 1965'te ve İsveç 1967'de Türkiye ile işçi anlaşmaları imzalamıştır (Nurvan vd, 2005: 7).

Türkiye'den gerçekleşen en büyük dış göç hareketi Almanya'ya olmuştur. Almanya'ya ve genelde Avrupa'ya yapılan göçün temel sebebi, söz konusu ülkelere yapılan iş gücü talebidir (Yavuz, 2013: 612). Türkiye de, işsizliğe ve ülkedeki döviz açığına çözüm olması amacıyla 1960'larda işgücü göçünü desteklemiştir. Dış göçün yoğun olarak yaşandığı 1960'lı yıllarda Türkiye nüfusu yaklaşık 28 milyondur ancak bu nüfusun büyük bir oranı kalifiye olmayan işgücünden oluşmaktadır. 1990'lara kadar olan süreçte de Türkiye nüfusu büyük bir artış göstermiş ve iki katına ulaşmıştır. Bu durum karşısında altyapı ve ekonomik kaynaklar yetersiz kalmıştır (Suğanlı, 2003: 35). İstihdam darlığı neticesinde Türkiye, yurtdışına işgücü ihracatını destekleyerek işgücü fazlasını yurtdışına yönlendirmiş; bu işçilerin orada kazandıkları tecrübelerden dönüşlerinde yararlanmalarını ve iş bulabilmelerini sağlamak amacıyla olmuştur. Yurtdışına giden işçilerin Türkiye ekonomisine katkıları da fazla olmuştur. İşçilerin Türkiye'ye gönderdikleri paralar ile birlikte 1960'lardan itibaren dış ticaret açığı her yıl artan oranda kapatılmış, 1994 yılında bu açığın % 62.3'ü Türk işçilerin gönderdikleri dövizler ile karşılanmıştır. Ancak bu oran Türk işçilerin Avrupa'ya daha kalıcı bir şekilde yerleşmeye başlamalarıyla giderek düşmüştür (Abadan- Unat, tarihsiz: 30 akt. Koçak, 2012: 174; Kirişçi 2003).

İşçi anlaşmalarıyla Türkiye'den Avrupa'ya gerçekleşen göçler, hem Türkiye hem de Avrupa için çözümü güç, hemen kavranamayan ve birçok öğeden oluşan yeni ilişkilerin oluşmasına sebep olmuştur (İ. Kaya, 2008: 151). Dünyadaki enerji krizinin

başlaması, ekonomik durgunluk ve baş gösteren sorunlar sonucunda Avrupa, çözüm olarak işçi anlaşmalarını feshetme ve böylece göçü durdurma yoluna gitmiştir. Aynı zamanda geri dönüş için teşvik politikaları uygulanmış, bir kısım işçiler sağlanan sosyal güvencelerden faydalanmak için Türkiye'ye geri dönmüştür. Ancak işçi anlaşmalarının feshedilmesi ve göçü durdurma çabaları beklenen sonucu vermemiş, misafir işçi olarak giden göçmenler yasal haklarını kullanarak kalıcı olmuş, ailelerini yanlarına almaya başlamışlar ve göçler “aile birleşimi” şeklinde devam etmiştir (Sirkeci, 2014: 4; Nuruan vd, 2005: 8; İ. Kaya, 2008; Kocabıyık, 2006: 38)

Avrupa'ya misafir işçi olarak giden Türklerin “aile birleşimiyle” Türkiye'deki ailelerini yanlarına almalarının ardından, 1980 ve 1990'lı yıllarda yeni göç çeşitleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri Avrupa'ya göç eden ilk neslin çocuklarının, yani ikinci neslin evlenme çağına gelmiş olmaları ve evlenmek için Türkiye'den “ithal gelin” ve “ithal damat” tercih edilmesi olmuştur. Bu şekilde Avrupa'da yaşayan gençler, Türkiye'den evlenmiş ve eşlerini yanlarına alarak göçü devam ettiren bir etken olmuşlardır. Bugün de bu şekilde Avrupa'ya gerçekleşen göçler hala devam etmektedir (İ. Kaya, 2008). Diğer bir göç dalgası ise Türkiye'de 1980 darbesi ve sonrasında ortaya çıkan Güneydoğu sorunlarından dolayı Kürt kökenli Türklerin mülteci ve sığınmacı olarak Avrupa'ya göç etmeye başlamasıyla/ iltica etmesiyle ortaya çıkmıştır. Bu dönem içerisinde Avrupa'da büyük bir Kürt diasporasını oluşturan toplumlar ve ulus-ötesi mekanlar meydana gelmiştir (Sirkeci, 2014: 4). Bu süreçler sonucunda misafir işçi olarak alınan ve geçici oldukları düşünülen göçmenler yerleştikleri ülkede kalıcı olmuşlar; zamanla “göçmen”, günümüzde ise “azınlık” olarak yaşamlarına devam etmişlerdir (Nuruan vd, 2005: 8).

Türklerin göç süreçlerine genel olarak bakılacak olursa 1980'lere kadar işgücü anlaşmalarının imzalanması daha sonra feshedilmesi, yasal haklar, aile birleşimleri vs. gibi daha çok göç etme eyleminin yani yer değiştirmelerin gerçekleştiği dönemle şekillenir. 1980 sonrası eve dönüşün teşvik edildiği, getto yaşamı, göçmen çocuklarının eğitimi, teşkilatlanma ve örgütlenme gibi yerleşilmiş olan hayatla ilgili olan dönemdir. 1990 sonrasında günümüze kadar ise artık kimlik problemleri, yabancılar yasası, yabancı düşmanlığı, etnik ve dinsel örgütlenmelerin ve teşkilatlanmaların yaygınlaşması

ve siyasal hak talepleri gibi konular gündemdedir. Ayrıca son dönem artık küreselleşmenin etkisiyle göç olgusunun ivme kazandığı bir dönemdir (Yavuz, 2013: 612-613).

Avrupa 1970’li yıllarda yaşanan petrol krizlerinden sonra göçü azaltmak hatta durdurmak istemiştir. Buna rağmen Türkiye’den çeşitli şekillerde Avrupa’ya gerçekleşen göçler devam etmiştir. 1980 askeri darbesinden sonra Türkiye’den Avrupa’ya doğru sığınma ve mülteci hareketlerinin yanında yasadışı göç/kaçak göç şeklinde de göçler yaşanmıştır. Bunun yanı sıra Orta Doğu, Afrika ve Asya ülkelerinden gerçekleşen göç hareketlerinin, Türkiye’yi “geçiş ülkesi” olarak kullanarak Avrupa’ya doğru gerçekleşmesi Türkiye’nin Avrupa ülkelerinin genelinde “istenmeyen göçe katkıda bulunan bir ülke olma” imajını pekiştirmiştir. Ayrıca Avrupa’da çoğalan nüfuslarıyla dikkat çeken Türk kökenli göçmenlerin uyum sorunlarının daha belirgin olmaya başlamasıyla Türkiye göç bağlamında olumsuz bir imaja sahip olmuştur (İçduygu vd., 2014: 270).

2.2.2 Avrupa, Göç ve İslam

Avrupa’nın dini kimliğinin somut görünümlerinden biri ve baskın olanı Hristiyan kimliğidir. İkinci dini kimlik görünümü ise postmodernitenin sonuçlarından biri olan “Yeni Dini Hareketler”dir. Ancak Avrupa’nın dini kimliğini önemli ölçüde etkileyen bir diğer olgu ise İslam’dır. Bu hem Bulgaristan, Bosna Hersek, Arnavutluk’taki İslam hem de Fransa, Almanya, Hollanda ve İngiltere gibi gelişmiş ülkelerdeki İslam’ın varlığıdır. Böylece Avrupa’nın dini kimliğinde dini çoğulcu bir sosyal gerçeklik, bunun sonucunda çok-dinli bir toplum oluşmaktadır (Aygül, 2016: 217). 1950-1960’lı yıllarda Batı Avrupa’da sınırlı sayıda Müslüman mevcutken (Yavuz, 2013: 622), bugün Avrupa’da 44 milyonu aşan bir Müslüman nüfusu söz konusudur (Asbü, 2021).

Modern Avrupa’nın inşa süreci incelendiğinde, Avrupa’ya olan Müslüman göçlerinin nedenleri ve Batı’daki İslam varlığının gün geçtikçe nasıl daha görünür olduğu anlaşılmaktadır. Avrupa’nın yeniden inşası ekonominin önemli oranda

büyümesine yol açmış; bu durum da özellikle Britanya, Fransa, Almanya ve Hollanda için büyük bir işçi ihtiyacı ve talebini oluşturmuştur. Bu ülkeler ilk aşamada İtalya, Portekiz ve İspanya dahil sanayileşmesi ve ekonomisi daha geride olan ülkelere işçi açığını kapatmış, ancak bu ilerleyen zamanlar içinde yeterli olmamış ve daha uzaklardan işgücü talebine yönelmişlerdir. Bazı ülkeler sömürge bağlarından faydalanmışlardır: İngiltere, Karayipler/ Batı Hint Adaları ve Hindistan alt kıtasından; Fransa, Kuzey Afrika'dan; Hollanda, Endonezya ve Surinam gibi denizaşırı bağlantılarından ve Fas'dan; Almanya ise sömürge rezervuarı olmayan Batı Avrupa'ya komşu ülkelere, özellikle eski Yugoslavya ve Türkiye'den işçi alımı yapmıştır. Bu dönem boyunca Batı Avrupa'nın aldığı göç 10 milyona ulaşmıştır (Stalker, 2002: 153; Davie, 2006: 285-286).

Avrupa'ya göç eden ilk Müslüman grupların bazıları “oturma izni”, bazıları ise “vatandaşlık” hakkı almışlardır. Zaten Fransız coğrafyasından bir parça gibi görülen Cezayir'den göç edenlere vatandaşlık hakkı verilmiştir. İngiliz Milletler Topluluğu'nda yaşamakta olan birçok millete de vatandaşlık ve ikamet hakkı verilmiştir. Hollanda da, Endonezyalı Müslüman sömürge askerlerine benzer haklar vermiştir. Bu toplumların sömürge ulusları olmasından dolayı asimilasyona uygun oldukları öngörülmüştür. (Lubeck, 2004:123'den akt; Aygöl, 2016: 218). İlk başta geçici oldukları düşünülen Avrupa'daki Türklerin oturma hakları veya vatandaşlık durumları ise zamanla ve ülkeden ülkeye göre değişerek farklılaşmıştır. Kimisi zamanla yasal haklarını kullanarak vatandaşlık almış kimileri farklı haklar ve süreler içeren oturma almıştır. Gerçekleşen bu göçlerle farklı inanç topluluklarının ve özel olarak da Müslüman nüfusun artan varlığı sonucunda, Avrupa'nın dini kimliği ve dini coğrafyası değişmeye başlamıştır. Bu değişim süreci, hem ev sahibi toplumu hem de yeni gelenleri değiştirmiştir (Stalker, 2002: 153; Davie, 2006: 285-286).

Farklı inanç topluluklarının ve özel olarak da Müslüman nüfusun artan varlığı, derinlemesine tutulan bazı Avrupa varsayımlarına meydan okumuştur. İnançın özel bir mesele olduğu ve bu nedenle kamusal yaşamdan, özellikle devletten ve eğitim sisteminden yasaklanması, uzak tutulması gerektiği fikri Avrupa'da yaygındır. Ancak Avrupa'daki farklı inanç topluluklarının mevcudiyeti dinin kamusal ve özel yaşamdaki

yeri, okul sistemi ve "Avrupalı olmayan" dini yapıların yerleri hakkında tartışmaları yeniden başlatmak zorunda kalmıştır. Dahası, karşılıklı anlayış eksikliği ve bu konuların çoğundan ödün verme isteksizliğinin, hem Avrupa'da hem de ötesinde endişe verici bir şekilde tehlikeli çatışmalara yol açtığı anlar olmuştur (Davie, 2006: 287-288).

Avrupa'nın yeniden inşasına ve gelişimine önemli katkılar sağlarken göçmen Müslümanlar, yerleştikleri yerlerde yerel cemaatler oluşturarak ve dini kurumlarını inşa ederek kendi kimliklerini ve kültürlerini muhafaza etmiş ve yeni nesillere aktarmışlardır. Bu süreçte Avrupa kültürü içerisinde İslam; ekileşim, yeniden yorumlanma ve değişim aşamalarından geçmiştir. Dolayısıyla "Avrupa'daki Müslüman varlığı, 'Avrupalı Müslümanı' da ortaya çıkarmıştır. 'Euro-İslam' olarak ifade edilen bu gerçeklik, Batı kültürünün şekillendirdiği bir İslam'a ve İslam dininin temas edip etkilediği bir seküler Avrupa kültürüne karşılık gelmektedir" (Ramazan, 2005:155-156; Tibi, 2004: 59-60'den akt; Aygöl, 2016: 218).

Sonuç olarak Avrupa'daki İslam varlığı, dini coğrafyanın değişmesine sebep olarak, çeşitli meydan okuma, tartışma ve değişimler meydana getirmekte, bunun sonucunda da Avrupa toplumu, yaşayışı ve düşüncesinde yer almaktadır. Bu süreçte İslam da yeniden yorumlanmakta, şekillenmekte ve değişmektedir.

2.2.3. Avrupa'daki Türk Göçmenlerin Yaşadıkları Uyum Problemleri

Göç olgusu sonucunda toplum yapısı, yaşayışı ve kültürü; önemli değişim ve dönüşümlere uğramakta, bunların beraberinde getirdiği etkileşim ve uyum süreçleri yaşanmaktadır. Bu durumda içinde bulunulan topluma uyum sağlama anlamına gelen "bütünleşme", zaman içerisinde mevcut toplumun içerisinde kendi kültürünün yok olup gitmesiyle "asimilasyon" veya "aynılaşma", toplum içerisinde kendi kültürüne ait özelliklere sıkı sıkıya bağlanma veya dışlanma sonucunda "marjinalleşme", kendi içine kapanarak toplumdan tamamen "soyutlanma" gibi karmaşık ve önemli etkileri ve tepkileri, bu bağlamda entegrasyon süreçlerini ortaya çıkarmaktadır (Günay, 2003: 35-36).

Entegrasyon kavramı Türkçe’de “uyum/bütünleşme” kelimeleriyle karşılanmaktadır. Entegrasyon/ uyum göçmenlerin din, dil, kültür, etnik veya sosyal farklılıklar gibi kültürel davranışlarını ve değerlerini içeren köken kimliklerini koruyarak, göç ettikleri ve içinde bulundukları toplumun değerlerine, inançlarına ve düzenine saygı duyarak topluma katılma sürecidir (Tosun, 2010: 5-6; Zengin, 2019; Nuruan vd, 2005: 52; Yavuz, 2013: 615-616).

Bütün göç hareketleri sonucunda göçmenler yeni bir hayata başlayarak bir takım sorunlar yaşamaktadırlar. Göç edilen yere uyum sağlamak ise, her göçün neden olduğu sorunların başında gelmektedir. İnsanların, kendi sosyo-kültürel özelliklerinden farklı bir sosyal ortam ve kültürel yapıya alışmaları ve uyum sağlamaları zor olmaktadır, bunun sonucunda da bazı uyum problemleri ortaya çıkmaktadır. Göçmenlerin yaşadıkları bütün sorunlar da bir şekilde uyum sorunuyla ilgilidir (Nuruan vd, 2005: 51-53; Esenlikçi ve Engin, 2019: 68). Bu sebeple bu çalışmada da göçmenlerin yaşadıkları sorunlar, uyum sağlama konusunda yaşanan problemler başlığı altında ele alınacaktır.

Göç hareketlerinin hepsinde olduğu gibi, Avrupa toplumlarından daha farklı bir sosyo-kültürel yapıda olan Türklerde de bir takım uyum problemleri görülmüştür. Bu bütünleşme ve uyum süreci göçün gerçekleştiği ilk zamanlardaki şekilde olmasa da günümüzde de hem benzer hem de farklı açılardan devam etmektedir.

Uyum sorunları kapsamında ortaya çıkan sorunlar şüphesiz ki çok çeşitlidir. Ancak sorun sosyo-kültürel açıdan ele alındığında ve Nuruan vd. (2005) ve Tosun’un (2010) Almanya’da, Yeşildağ’ın (2008) Avusturya’da, Çil vd.’nin (2011) Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda, Belçika, İngiltere, İsviçre, İtalya, Danimarka, İsveç ve Norveç’te yaşayan Türk göçmenlere yönelik olarak yaptıkları çalışmalara bakıldığında, vatandaşlarımızın çoğunun yaşadıkları Avrupa ülkesine uyum sağlama konusunda günlük hayatlarında, iş hayatlarında ve aile hayatlarında dil, kültürel farklılıklar, dini meseleler, eğitim, işsizlik, barınma ve gettolaşma, önyargı ve yabancı düşmanlığı, kimlik problemleri, mevzuatla ilgili meseleler gibi bir çok alanda bir takım sorunlar yaşamaktadırlar.

Türkiye’den Avrupa’ya işçi anlaşmalarıyla göç eden birinci kuşak Türkler, göç ettikleri bu ülkelerde belli bir süre çalışarak para kazanma ve tasarruf yapma; döviz birikimiyle ve edindiği mesleki tecrübeleriyle ülkelerine geri dönme amacıyla olmuşlardır. Dil bilmeyen, vasıfsız işçi statüsünde olan, ailelerinden uzakta ve yurtlarda birçok olumsuz koşulun içinde yaşayan ilk göçmenler, bu olumsuz koşullarda olsalar da geri döneceklerini planladıklarından; uyum gösterme, dil öğrenme, yaşadıkları topluma alışma, toplumsal kabul görme gibi çaba ve beklentileri olmamıştır. Bu kuşak, herhangi bir sosyal role talip olmamış, kendilerini tanımladıkları ve sahip oldukları kimlikleriyle bu toplumlar içerisinde var olma mücadelesi vermişlerdir. Avrupa ve Türk Devletleri de bu göçün geçici olacağını planlamışlar ve ilk göçmenlerden uyum sağlamalarını beklememiş ve buna yönelik uyum politikaları gerçekleştirmemişlerdir. Ancak durumun beklenildiği gibi olmaması, Türklerin kalıcı olmaya başlaması ve ailelerini de yanlarına almaya başlamaları, uyum beklentilerini ve sorunlarını doğurmuştur (Başkurt, 2009: 87). Dil bilmeme nedeniyle yaşanan sıkıntılar, belli insani standartlara uygun barınma koşullarına sahip olmama, giyim kuşam gibi farklılıklarla dikkat çekme ve dışlanma, içinde bulundukları toplumdan izole bir yaşam sürerek gettolaşma, cami vb. dini eğitim ve hizmetler sunabilecek kurumların eksikliği nedeniyle dini yaşamdaki pratikleri uygulama konusundaki sorunlar gibi uyum problemleri yaşamışlardır (Demirağ ve Kakışım, 2018: 146).

İkinci kuşak ise yaşadıkları ülkede doğmuş olan ya da aile birleşimiyle gelmiş olan, ilk kuşak göçmenlerin çocuklarıdır. İkinci kuşakla beraber Türklerin Avrupa'daki varlığının kalıcı olduğu anlaşılmıştır. Bu kuşakla beraber uyum artık bir problem olarak ele alınmaya başlanmıştır. İkinci kuşak, sadece Türklerin Avrupa'daki varlığını değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşamda da var olduklarını göstermeye, içinde bulundukları toplumla etkileşime girmeye başlamışlar (Demirağ ve Kakışım, 2018: 142). İkinci kuşaklar yaşadıkları ülkede kalıcı olma veya anavatana geri dönme arasında kalmış olan, bir yere ait olamamanın verdiği gerilimleri yaşayan kuşaktır. Ayrıca yaşanan ülkenin dilini, kültürünü bilmeyen ve izole bir hayat yaşamış olan ailelerde büyümüş, ancak artık bu ülkedeki yaşama uyum sağlama çabasında olan ve bu çabanın getirdiği problemleri yaşayan kuşaktır. İkinci ve sonraki kuşaklarda Avrupalıların

önyargıları, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı gibi yeni problemler alanları yaşamlarına dahil olmuştur. Üçüncü kuşağın yaşadığı en önemli problem alanı ise “kimlik sorunu” olarak görülmektedir. Bu kuşak yaşadığı ülkenin diline, sosyo-kültürel ortamına hakim, eğitim seviyesi ilk kuşaklara göre daha yüksek olan, ancak kendi dilini ve kültürel değerlerini tam olarak öğrenemeyen ya da iki kültür arasında bocalama yaşayan kuşaktır (Demirbaş, 2014: 11-12).

Görüldüğü üzere uyum konusunda yaşanan problemler ve uyumun boyutu ile göçmenlerin hayat şekilleri göçün üzerinden geçen zamana göre değişmekte, kuşaklar tarafından farklı hayat tarzı deneyimleri tecrübe edilmektedir. Abadat ve Unat Almanya’daki Türk göçmenlerin uyum konusundaki tecrübelerini dönemlere göre kategorilendirmiştir. Bu kategorilendirme Almanya için yapılmış olsa da Avrupa ülkelerine işçi göçü olarak gitmiş olan Türk göçmenlerin hayat deneyimlerinde dönemlere göre benzerlikler görülmesinden dolayı, en azından yıllara göre uyum konusuna makro bir bakış açısı sunmaktadır. Buna göre:

- 1950’li yıllar: Bireysel girişimler ve özel araçlar
- 1960’lı yıllar: İkili anlaşmalar vasıtasıyla düzenlenen “artan işgücü ihracı”
- 1970’li yıllar: Ekonomik kriz, yabancı işçi alımının durdurulması, yasadışı göçmenlere yasal bir statü kazandırılması, aile birleşimi, çocuk paraları
- 1980’li yıllar: Çocukların eğitim sorunları, getto yaşamı, dernekleşme hareketleri, sığınma taleplerinin artması, vize zorunluluğu, geri dönüşü özendiren yasalar
- 1990’lı yıllar: Yabancılar Yasası, yabancıların kimlik kazanması, artan yabancı düşmanlığı, etnik işletmenlerin çoğalması, etnik ve dinsel derneklerinin yaygınlaşması, siyasal hakların istenmesi
- 2000’li yıllar: Euro-Türkler olgusu, İslamofobi, Göç Yasası ve uyum çalışmaları” (Abadan-Unat, 2006: 54’den akt; Ermağan, 2013: 40). ile şekillenen dönemlerdir.

Kimlik Sorunu: Önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere ilk kuşak Türkiye’de sosyo-kültürel ve dini kimliğini büyük ölçüde tamamlamış olarak yaşanan ülkeye göç

etmiştir ve bu ülkede kimliğini ötekine karşı konumlandırarak koruma altına almıştır. Ancak ikinci kuşakla beraber uyum ve kimlik bir sorun olarak değerlendirilmeye başlanmış ve üçüncü kuşağın en önemli problem alanlarından biri haline gelmiştir. Bu kuşak yaşadıkları ülkede doğmuş, burada eğitim almış, ülkenin diline hakim olan bireylerden oluşmaktadır. Toplum ile bütünleşme seviyeleri değişen bu gençler, genel olarak kimlik ve aidiyet sorunları yaşamaktadır. Bulundukları toplum içerisinde sağlıklı bir bütünleşme ve uyum yaşadıkları oranda, kimlikleri de pozitif etkilenmektedir (Ermağan, 2013: 44).

“Kendi sosyo-kültürel kimliğini oluşturmamayan, dolayısıyla benlik saygısı kazanamamış bir bireyin içinde yaşadığı toplumun sosyo-kültürel değerlerine saygı duyması ve dolayısıyla o toplumla barışık, uyum içinde bir sosyo-kültürel kimlik geliştirmesi, sahip olduğu sosyo-kültürel kimlikle içinde bulunduğu toplumda kendisine yer bulması mümkün gözükmediği gibi, bu bireylerin sosyo- kültürel uyumun önündeki en büyük engeller haline gelmesi de son derece muhtemeldir” (Yavuz, 2013: 623).

Gençlerin yaşadıkları fırsat eşitsizlikleri, geleceğe güvensizlik, dışlanma, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı, ailelerinin Avrupalıların çalışmak istemediği işlerde çalışmalarından ve giyim tarzlarından kaynaklı hafife alınma, yoksulluk, işsizlik gibi faktörlerden etkilenecek başlayan toplumdaki kopma durumları, gençlerin kendi içlerine kapanmalarına ve psikolojik sorunlarla karşılaşmalarına neden olarak ayrık kimliklerini şekillendirmektedir. Yaşanılan ülkede yer edinememe, eşit şartlarda eşit deneyimler gerçekleştirememesi ve yeteneklerini sergileyememesi gibi bu koşullarda, gençler kendilerini dini ve etnik açıdan yeniden tanımlamaya yönelebirlirler. Bunu yaparken de kendi kültürüne başvurma, kimlik gelişim süreçlerinde yaşanan sorunları çözmede yöntem olabilmektedir. Dini, siyasi, etnik veya cemaat odaklı marjinal ve radikal gruplara eğilimlerin bu gibi durumlarda ortaya çıktığını da belirtmek gerekir. Bunun dışındaki bazı gençler de kötü alışkanlıklara ve suç işlemeye yönelebilmektedir. Bu sorunlardan da en çok ikinci ve sonraki kuşaklar etkilenmektedir. Gençler nereye ait olduğuna karar verme konusunda kararsızlıklar yaşamakta, kimlik ve uyum problemlerini yoğun şekilde tecrübe etmektedir (Başkurt, 2009: 88; Demir, 2010: 29 Ermağan, 2013: 43- 44).

Dil Sorunları: Dil problemi kültürün ve değerlerin aktarımı, çocukların eğitimi, yetişkinlerin iş bulması, Avrupa toplumuyla ilişkiler ve sosyo-kültürel uyum, Türklerle ve anavatanla ilişkiler, kimlik tanımlamaları gibi birçok alanı kapsayan bir sorundur. En önemli sorun alanlarından görülen dil problemi iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi genelde ilk kuşakların problemi olan göç edilen ülkenin dilini öğrenememe, ikincisi ise sonraki kuşaklarda ortaya çıkan anadilin yani Türkçe'nin yetersizliğidir.

Avrupa'ya göç eden ilk kuşak göçmenler geri dönme amacıyla olduklarından ve göç edenlerin birçoğunun kırsal kesimlerden göç etmiş, belli bir eğitim seviyesinin altında göçmenler olması gibi sebeplerle mevcut bulundukları ülkenin dilini ya hiç öğrenememişler ya da sadece konuşulanları az çok anlayacak kadar öğrenmişlerdir. İlk kuşak göçmenler, ülkede konuşulan dili etkin bir şekilde kullanamadıklarından dertlerini anlatmakta, diyalog kurmakta ve anlamakta, gerektiğinde haklarını bilmek ve korumakta önemli sorunlar yaşamışlardır. Daha sonraki kuşaklarda ise dil problemi daha farklı boyutta yaşanmıştır. Aldıkları eğitimler, sosyal çevrelerindeki Avrupalılarla olan ilişkiler ve ülkelerin entegrasyon çalışmalarıyla yaşanan ülke diline hakim olan çocuklar kendi anadillerini yeterince öğrenememiş veya az çok bir Türkçe bilen, iki dil arasında kalmış bir nesil yetişmiştir (Esenlikçi ve Engin, 2019: 69; Demirağ ve Kakışım, 2018: 145).

Avrupa'daki Türklerin toplumsal yapısının çözümlemesinin en önemli araçlarından biri konuşulan dildir. Ülkeye adapte oldukça ve içinde bulunulan ortamlara göre konuşulan dilin farklı olması normaldir; ancak nesiller ilerledikçe ana dilin kaybolması veya kaybolmaya başlaması, Türk kökenli göçmenlerin kültürel kimliğinin korunması, yaşatılması ve yeniden üretilmesi için bir tehdit unsurudur. Sosyal ve gündelik hayatın içerisinde, dilde yaşanan bu dönüşüm aslında Türk toplumun kültürel yapısının dönüşümüdür (Adıgüzel, 2011: 233).

Kültürel Değer ve Tutumlardaki Farklılıklar: Irkları ve dinleri farketmeksizin bütün göçmenler ve onların çocukları, ayrıldıkları vatanları ile yeni geldikleri yer arasındaki kültür farkından dolayı kültür şoku yaşadıklarından uyum sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bireylerin kendi kültürleri ile yeni geline kültür arasındaki benzerlik ve farklılıklara göre uyum sorunlarının dereceleri de değişmektedir (Aydın, 2017: 308). Dolayısıyla, Türk göçmenler de dil, yeme içme alışkanlıkları, müzikleri, dini inançları, toplumsal değer ve ahlak anlayışları, bayramları, giyim kuşamları kendi kültürlerinden çok farklı

olan Avrupa kültürüyle karşılaştığında bir kültür şoku yaşamış ve çeşitli uyum sorunlarıyla karşı karşıya kalmışlardır.

Bireylerin yaş, cinsiyet, ailevi durum gibi kişisel özellikleri, kültürel, sosyal, politik, dini, eğitimsel, ekonomik geçmişi ve deneyimleri, bunun yanında sosyal destek, yaşam doyumu, benlik saygısı gibi psiko-sosyal değişkenler göç ettiği ülkelerdeki kültürel farklılıklara karşı tutumlarını etkileyerek uyum sağlamalarını güçleştirerek ya da tam tersine kolaylaştırarak önemli rol oynamaktadır (Gün & Bayraktar, 2008: 168; Tunç, 2013).

İlk giden Türk göçmenlerin göçten önceki yaşantılarında büyük bir çoğunluğunun kırsal kesimden olması, bir şehir yaşamını dahi yaşamamış olmaları bu kültür farkını daha belirgin hissetmelerine neden olmuştur. Dahası Türkiye hiçbir zaman sömürgeleştirilmediğinden, Türk göçmenler diğer Müslüman göçmenlerden farklı olarak hiçbir zaman Avrupa kültürü veya diliyle bir arada yaşamamışlardır (Manço, 2007: 2). Göçmenlerin kendilerine ait olanı sürdürmek isterken çoğunlukla kendi sosyo-kültürel ortamlarında kısmen dışa kapalı bir hayatı tercih etmeleri, son derece etnik olarak yapılandırılmış mağazalar, kafeler, dernekler, camiler vb. mahallelerde kümelenme ve özellikle kültürel ahlak anlayışındaki farklılıklar, memleketten eş bularak evlenme ve sürekli birinci kuşağın yenilenmesi gibi faktörlerle ortaya çıkan kültürel marjinalite farklılaşmayı korumakta veya arttırmaktadır (Manço, 2007: 2; Yavuz, 2013: 619).

Konut ve Barınma Sorunu/ Getto Yaşamı: Bu sorun iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki göçmenlere, sağlık koşullarına ve kanunlara uygun, belli standartları karşılayacak bir konut bulunamaması; ikincisi ise gettolaşma, yani aynı kökene sahip insanların belli bir bölgede toplanarak bir arada yaşamaları ve toplumun geri kalanından soyutlanmalarıdır (Tosun, 2010: 3). Göçmenlerin belli insani standartlara uygun şartlarda konut bulma problemleri genelde ilk kuşak göçmenlerle ilgilidir. Sosyo-ekonomik düzeyleri artan göçmenler konut sorunlarında da iyileşmeler yaşamışlardır. Ancak konut probleminin ikinci boyutu olan getto yaşamı hala devam etmektedir.

Birçok Avrupa ülkesinde göçmenlerin kendi etnik kökenleriyle bir arada yaşadıkları Türk mahalleleri/ Türk bölgeleri bulunmaktadır. Getto yaşamı uyum

sürecine olumsuz etki eden bir faktör olmakla beraber bazı ülkelerde ve durumlarda Avrupa ülkeleri sorumluluk almak ve göçmenlere yasal haklar tanımak yerine bu uygulamaya göz yummakta hatta desteklenmektedir ve göçmelerin kendi içlerine kapalı, izole yaşamalarına yol açmaktadırlar (Demirbaş, 2014:23).

Önyargı ve Yabancı Düşmanlığı: Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre; Avrupa'ya göç eden Türk göçmenler yüksek oranlarda önyargı ve yabancı düşmanlığıyla bir şekilde karşılaştıklarını belirtmişlerdir. Yabancı düşmanlığından hem genel olarak hem de iş hayatında ve günlük hayatında etkilendiklerini; ailesi konusunda ve yakınları konusunda endişelerinin arttığını belirtmişlerdir. Ayrıca Türk göçmenler önyargı ve yabancı düşmanlığının son yıllarda daha da arttığını belirtmişlerdir. Bu durum nedeniyle bulunduğu Avrupa ülkesinden ayrılmayı düşünenlerin oranı da oldukça yüksektir (Nurvan vd, 2005; Yeşildağ, 2008; Çil vd, 2011).

1980'li yıllardan itibaren Türk göçmenlerin yaşadıkları en önemli sorunlardan biri yabancı düşmanlığı olmuştur. Buna göre ikinci ve sonraki kuşaklar, ırkçılık ve yabancı düşmanlığına ilk kuşağa göre çok daha fazla maruz kalmış ve bunun sonucunda gerçekleşen olaylarda daha fazla hedef durumunda olmuşlardır. Geçici oldukları düşünülen Türk göçmenlerin bulundukları ülkeye kalıcı olarak yerleşmeleri ve sosyal hayatta görünürlüklerinin artması göç edilen ülkenin yerli halkını rahatsız etmeye başlamıştır (Yalçın, 2002: 57; Esenlikçi ve Engin, 2019: 73; Demirbaş, 2014:27).

Hem yabancı hem de Müslüman olmaları, potansiyel bir işgücü kapasitesi bulundurmaları ve ekonomik olarak olumlu yönde ilerledikçe sosyal hayatta da yer almaya başlamaları ırkçılığın, nefretin ve düşmanlığın artmasına neden olmuştur. 1990'lı yıllardan sonra Avrupa'da yabancı düşmanlığı ve ırkçılık önemli boyutlara ulaşmış, ırkçı örgütler artmış ve birçok ülkede ırkçı hareketler ulusal meclislerde temsil edilmeye başlamıştır. Son dönemde yükselen bu aşırı sağ partiler ve artan milliyetçilik akımları, yabancılara yönelik ayrımcı politikaların uygulanmasına neden olmaktadır (Esenlikçi ve Engin, 2019: 73).

Çalışmalara bakıldığı zaman (Güngör, 2012a; Güngör, 2012b) göçmenlerin kendi ifadelerine göre; dışlanma ve ırkçı davranışların göçmenlerin kimlik ve aidiyet problemleriyle doğrudan alakalı olduğu görülmektedir. Buna göre dışlanma, ırkçılık, kabullenilmeme ve önyargılar karşısında kimlik ve aidiyet problemleri yaşadıkları

bunun sonucunda kültürel ve dini kimliği savunma refleksi sergiledikleri, yeniden Türkleşme ve dinileşme sürecinin yaşandığı görülmektedir. Zaten iki kültür arasında kimliksel aidiyet problemleri yaşayan yeni kuşakların, ırkçılık ve önyargıların olduğu bir ortamda yaşanan kimlik problemlerini çözmelerinin giderek zorlaşacağı da görülmektedir.

İşsizlik ve Sosyo-ekonomik Sorunlar: Türk göçmenlerin ve sonraki nesillerin karşı karşıya olduğu ciddi sosyo-ekonomik entegrasyon sorunları bulunmaktadır. Bunun sebeplerine bakacak olursak, gençlerin akademik başarısızlık oranları yüksektir ve genellikle mesleki eğitime yönlendirilmektedirler. İş sahibi olanların çoğu vasıfsız işçilerdir ayrıca Türklerin işsizlik oranı 'yerli' Avrupa nüfusunun oranına göre oldukça yüksektir (Manço, 2007: 2). Avrupa'da işsizlik oranlarının artması yabancı işçileri doğrudan etkilemektedir. Özellikle kalifiye olmayan işçilerin iş bulması oldukça güçleşmektedir. Ailelerin çocuklarının biran önce para kazanmalarını istemeleri veya çocukların biran önce para kazanmaya başlayıp bağımsızlıklarını kazanma arzuları göçmenlerin kalifiye olması önündeki engellerdendir (Tosun, 2010: 4). Ayrıca aşağıda eğitim alanında ele aldığımız sorunlarda ayrıntılı olarak belirttiğimiz üzere dil eksikliği, önyargılı yaklaşım, fırsat eşitsizliği, eğitimde yaşanan sorunlar ve eksiklikler de göçmenlerin kalifiye birer eleman olarak yetişmelerini ve meslek sahibi olmalarını engellemektedir.

Eğitim Sorunları: Eğitim sorunu temel olarak iki alanda değerlendirilebilecek bir sorundur. Birincisi yaşanan ülkenin eğitim sistemine yeterince uyum sağlayamama, başka bir deyişle akademik alandaki başarısızlık; ikincisi ise eğitim sürecinde kendi dil ve kültürlerini tam olarak öğrenememe sorunudur (Nurvan vd, 2005: 80, 81).

Eğitim problemi belki de yaşanan sorunların kesişiminde bulunan alan olmasından dolayı en önemlisidir. Eğitim alanında yaşanan sorunlar işsizlik, ekonomik sorunlar, kültürel sorunlar ve uyum sorunlarının nedenini oluşturduğu gibi, bu alanda yaşanacak olan başarılar yaşanan diğer sorunların çözümünde de başarı sağlanmasını mümkün kılacaktır (Nurvan vd, 2005: 83-84).

Eğitim sürecinin olumsuz bir şekilde seyrine neden olan en önemli etkenlerden biri dil sorunudur. Yapılan çalışmalara göre dil farklılıkları, göçmen çocukların gittikleri ülkenin eğitim sistemine uyum sağlamada sorun yaşamalarına neden olmaktadır

(Tezcan, 1994: 64). Türk göçmenler aile içerisinde ve yakın çevresinde Türkçe konuştuğundan yaşanan ülke diliyle çoğunlukla eğitim süreciyle beraber karşılaşan Türk çocuklar yaşlılarına göre dezavantajlı bir konumda başlangıç yapmaktadırlar (Nuruan vd, 2005: 81). Türkçeyi sadece aile içinde öğrendiğinden Türkçe bilgileri de kısıtlı kalmaktadır. Kendi dilinde kavramsal bir çerçeve oluşturamayan çocuklar, daha sonra ülkede konuşulan dille ilgili sorunları yaşamaya başlamakta ve zihninde tam bir kavramsal çerçeve oturtamadığından derslerini anlamakta zorlanıp eğitime ve okula uyum sağlayamamaktadır (Aydoğdu ve Karasu, t.y.: 112).

Ailelerin en önemli sorunlarından biri yaşadıkları ülkenin dilini bilmemeleri nedeniyle okul ile etkili ve yeterli iletişim kuramamaları/kuramamalarıdır. Çocuklarının eğitimi konusunda da yeteri kadar bilince sahip olmayan ailelerde, çocuklar gerekli olan ilgi ve destekten mahrum bir eğitim hayatı geçirmektedirler (Demirbaş, 2014: 35-38). Ailelerin çocuklarının eğitimini gözardı etmelerinin bir sebebi de bir an önce işe girerek para kazanmaya başlamalarını istemeleri olmuştur (Tosun, 2010: 4). Bazen ortaya çıkan bir durum da ortaokulu bitiren öğrenciler, yüksek lise okuyabilecek düzeyde olsa dahi öğretmenleri tarafından mesleki eğitime ve meslek okullarına yönlendirilmektedirler. Haklarını bilen eğitim sistemine hakim olan ailelerin mücadele ettiklerinde çocuklarının daha iyi bir eğitim aldığı ancak mücadele edemeyenlerin çocuklarının meslek okullarına devam ettiği görülmektedir (Demirbaş, 2014:36).

Bahsedilen olumsuz koşullar sebebiyle zorlanan ve başarı düzeyi düşük olan çocuklar genellikle üniversiteye gitmeyi hedeflemeyip, ara eleman olmayı isteyerek lise seçimlerini buna göre yapmaktadır (Demir, 2010: 29; Esenlikçi ve Engin, 2019: 75). Türk çocuklarının yükseköğretime geçişi sağlayan okullara gitme oranları yerli öğrencilere oranla çok düşüktür. Genellikle düşük seviyeli eğitim kurumları olan ve daha çok iş becerileri üzerine eğitim veren meslek okullarına gitmektedirler. Bu meslek okullarına giden Türk çocuklarının önemli bir oranı herhangi bir diploma almadan okulu bırakmaktadırlar. Bu durum diğer eğitim kurumlarına devam açısından da benzer şekilde Türk gençlerinin düşük oranlara sahip olması şeklindedir (Demirbaş, 2014:32; Nuruan vd, 2005: 81).

Anadil ve kültürünün öğrenilememesi: Eğitim sorunun ikincisi olan çocukların kendi dil, kültür ve değerlerini öğrenememeleri, milli ve dini kimliklerinin korunması da Türk göçmenlerin en az birincisi kadar önem verdikleri bir konudur. Bu eğitimin eksikliği

çocukların nereye ait olduğunu ve kendisini tanımlamasını etkileyeceğinden önemli kimlik problemleriyle de doğrudan ilişkilidir. İkinci kuşaktan itibaren göçmen çocuklarının bulundukları ülkenin okullarında eğitim almaya başlaması ve bu ülkenin toplumsal yapısına alışmaya başlamalarıyla beraber kendi kültür ve değerlerinden de uzaklaştıkları görülmektedir (Başkurt, 2009: 88).

Çocuğun kendi kültürünü ve kültürel değerlerini iyi tanınması, onun kültürüne yabancılaşmasını engelleyecektir. Kendi kültüründen farklı bir sosyo-kültürel ortamda yetişen ve iki kültür arasında kalan çocuklarda ve gençlerde kendi kültürel değerlerini bilmek, kimliğini ve kişiliğini koruyarak sağlıklı bir uyum sağlama süreci yaşamasını sağlayacaktır. Bunlar göz önüne alındığında da Avrupa’da yetişen nesillerin kendi kültürel değerlerini öğrenmelerinin önemi açıkça görülmektedir.

Çocukların kültür ve değerleriyle ilgili eğitim alması aile içerisinde ve okul ortamında gerçekleşebilir. Ancak bu konuda bazı problemler vardır. Öncelikle ailelerin yaşadıkları ülke diline hakim olmaması ve çocukların da Türkçe’ye hakim olamaması, ailelerin çocuklarıyla yeteri kadar ilişki kuramamasına, değerlerin öğretilmesi ve kültürel aktarımın aile içinde sağlanmasına engel olmaktadır. Bu tarz durumlar aile içi problemleri ve kuşak çatışmasını da doğurmaktadır (Nurvan vd, 2005: 82). Bununla beraber yurtdışında yaşayan Türk çocukları için, belirli programlar çerçevesinde, okullarda Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gönderilen Türk öğretmenlerle, Türkçe ve Türkçe Kültür Dersleri verilmektedir. Ülkelere hatta eyaletlerin politik tutumlarına göre imkanları değişen bu eğitimlerin; program ve uygulama içi problemler, okulların ve velilerin tutumu gibi çeşitli sebeplerle yetersiz kalmakta ve çocukların da bu derslere yoğun ilgisinin ve katılımının olmadığı görülmektedir (Can ve Can, 2009: 120).

Din Eğitimi: Çocukların din eğitimi ailede verilecek olan eğitimle doğrudan ilgilidir. Çocuğun ilk hayat tecrübelerinde dinin yer alma durumu ilerideki hayatını da etkileyecektir. Aile içerisinde verilecek olan eğitimde ise bazı sorunlar mevcuttur. Bunlardan biri Avrupa toplumundaki farklı ortamın etkisiyle Türk aile yapısında ve aile içi eğitimde bir takım değişimler yaşanmıştır. Bazı aileler Avrupa toplumunun kendi değerlerine ters düşen ve olumsuz etkilerinden korunmak için kendi içlerine kapalı izole bir hayat yaşamaya yönelmişlerdir. Bu durum çocukların yetişeceği sosyal çevreyi dikkate almadan veya ona karşı bir eğitim ve din eğitimi verilmesi sonucunu

doğurabilmektedir. Avrupa'daki bazı aileler ise kendi sınırlarını aşarak bir kısım değerlerini ihmal etmişlerdir. Bu da din eğitiminin hiç verilmemesi gibi sonuçlar ortaya çıkarabilmektedir. Çocuklarına dini bir eğitim vermek isteseler de ebeveynlerin dini bilgilerinin de çok az ve yüzeysel olması, çevrelerinde dini eğitimi besleyecek sembol ve uygulamaların az olması, çocukların da kolayca ulaşabildikleri medyada dini değer ve ahlak anlayışına ters düşen şeyler bulunması, çalışan anne-babaların çocuklarına yeterli zamanı ayıramaması gibi durumlar din eğitimi sürecini olumsuz etkilemektedir (Tosun, 2010:19).

Okulda din eğitimi sürecinden bahsedecek olursak; Avrupa ülkelerinde okullarda din dersleri de verilebilmektedir. Ancak din dersleri uygulamalarının okullarda zorunlu veya gönüllü olması, din dersinin olması veya olmaması, konumu, öğretmenleri ve içeriği gibi durumlar ve şartlar ülkeden ülkeye hatta ülke bir içerisinde bölgelere göre değişmektedir (Demirbaş, 2014: 48-50).

Okul dışındaki eğitim kurum ve kuruluşlarında ise, birbirinden farklı dernek, vakıf ve grupların ayrı ayrı ve kendilerine göre dini, milli ve politik-ideolojik görüşleri ve amaçları olabilmektedir (Tosun, 2010: 25). Bu farklı grupların, ailelerin, sosyal çevrelerin verdiği dini bilginin mahiyeti ise, farklı düşünsel temelleri oluşturarak ilgisizliğe, ılımlılığa ve en radikal olana kadar birbirinden farklı dini tutumlar oluşmasına sebep olabilmektedir (Güngör, 2012b: 126).

Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı olan cami, vakıf gibi yurtdışındaki kurumlar, Avrupa'daki Türklere dini hizmet ve dini eğitimler vermektedirler. Bu amaçla müftü, vaiz-vaize, imam-hatip gibi din görevlileri görevlendirilmektedir. Din eğitimi hem yetişkinlere hem de çocuklara ve gençlere yönelik olarak çeşitli program ve uygulamalarla verilmektedir. Buna yönelik olarak yetişkin ve çocuklar için hem dini içerikli bilgiler hem de Kur'an okumayı öğrenebilecekleri çeşitli kurslar, yetişkinlere yönelik olarak vaazlar, çeşitli kurslar ve sohbetler yapılmaktadır.

Ancak bu eğitimlerde de bazı sorunlar yaşanmaktadır. Çocuklar hafta içi okula gitmektedirler. Haftasonu ev ödevlerini yapacakları, sosyal faaliyetlerini gerçekleştirecekleri, varsa aldığı ek kurslara gidecekleri ve din eğitimi alacakları vakittir. Bütün bunları haftasonu gerçekleştirmek ya çok zor olmaktadır ya da mümkün olmamaktadır. Bu şartlar altında din eğitimi geri planda kalmakta ya da ihmal

edilebilmektedir. Yetişkinlerin de günlük hayat, çalışma koşulları ve aile hayatı içerisinde ayrıca bir kursa gelerek eğitim alması ya da bunu düzenli olarak sağlaması zor olabilmektedir.

Genel olarak uyum sorunlarına bakacak olursak ise; Avrupa'ya ilk göçmenlerin gitmesinin üzerinden yıllar geçmiştir. Karşılaştıkları sorunlarla başedebilecek herhangi bir ön hazırlıkları olmayan göçmenler, tamamen kendilerine yabancı bir toplumla karşı karşı kalmışlar ve binlerce insanın geleceği, dini, sosyal ve kültürel hayatı yıllarca göz ardı edilmiştir. İsviçreli yazar Max Frisch bu durumu "Dışarıdan işgücü istendi, ama insanlar geldi" sözleriyle ifade etmiştir (Başkurt, 2009: 93). Göçmenlerin yaşadıkları toplumda geçici oldukları düşünüldüğünden hem göç alan toplumlar hem de Türkiye yıllarca gerekli uyum ve entegrasyon çalışmalarını uygulamaya koymamış ve daha sonra her ülkenin birbirinden farklı çalışmaları olsa da bunların henüz yeterli olmadığı görülmektedir. Bugün yaşanan problemlerin çoğunun zamanında çözülmesi gereken sorunlar kaynaklı olduğu da görülmektedir. Yaşanılan uyum problemleri hala bazen aynı şekilde bazen farklı şekillerde devam etmektedir. Bu problemlerin çözümü için hem Avrupa hem de Türk toplum ve devletlerinin ortak sorumluluğu bulunmaktadır.

2.3. Belçika ve Göç

Belçika, Batı Avrupa'nın kuzeyinde yer alan, Fransa, Lüksemburg, Almanya ve Hollanda'ya sınırları bulunan bir devlettir. Resmi adıyla Belçika Krallığı, 30.514 km²'lik yüzölçümüne sahip, 11.431.406 (Ocak 2019) nüfuslu küçük bir ülkedir (MFA, 2021). Belçika'nın başkenti olan Brüksel, NATO ve Avrupa Birliği gibi birçok uluslararası kuruluşun merkezidir.

Belçika; Flamanca konuşan, Fransızca konuşan ve küçük bir Almanca konuşan topluluk olmak üzere üç dilsel ve kültürel topluluktan; Flamanca, Valonya ve Brüksel-Başkent Bölgesi olmak üzere idari, siyasal ve ekonomik olarak üç yönetim bölgesinin federasyonundan oluşmaktadır. Ülkenin kuzeyinde yer alan Flamanca'da Flamanca, Güneyinde yer alan Valonya'da Fransızca, iki dilli Brüksel'de ise Fransızca ve Flamanca resmî dildir. Ayrıca, Almanca konuşan küçük topluluk Valon bölgesine bağlı olmakla birlikte çeşitli alanlarda özerk bir konuma sahiptir. Flamanca konuşan nüfus yaklaşık 6 milyon, Fransızca konuşan nüfus yaklaşık 3,4 milyon ve Almanca konuşan toplum yaklaşık 70.000'dir. Fransızca ve Flamanca'nın resmi dil olduğu, iki

dilli Brüksel'in nüfusu ise yaklaşık 1 milyondur (Bekar, 2018: 16; Kaya, 2008: 23; Manço, 2000: 119).

Belçika'nın farklı bölgeler ve topluluklardan oluşması, bölgeler arasındaki tarihi, kültürel, ekonomik ve siyasal farklılıkların meydana gelmesine sebep olmuş, bunun sonucu olarak da bu topluluklar Belçika'ya karşı farklı söylemler ve farklı bağlılıklar geliştirmişlerdir. "Homojen bir ulusal kültürün yokluğu, Belçika'da birine karşı hoşgörüyü vurgulayan yaygın bir bakış açısının geliştirilmesi ile sonuçlanmıştır"(Kaya, 2008: 23-24).

Belçika'da çoğunluk ana toplumu oluşturan Flamanlar ve Valonlardır. Flamanlar ve Valonlardan sonra ülkedeki en büyük topluluğu vatandaşlığa geçmiş veya vatandaşlığı bulunmayan farklı etnik ve dinsel kökenlilerden oluşan 1.500.000'dan fazla göçmen ve göçmen kökenliler oluşturmaktadır. Belçika'da yaşayan ve artık yerleşmiş olan göçmen ve göçmen kökenliler toplam nüfusun %15'inden fazlasını oluşturmaktadır (Gelekçi, 2011: 126-127). Belçika güçlü ve gelişen ekonomisi ve yüksek refah düzeyine bağlı olarak sürekli uluslararası göç almaktadır (Taş, 2018: 342).

Belçika, 19. yüzyılda göç almaya başlayarak zamanla bir göçmen ülkesi haline gelmiştir. Özellikle 20. yüzyılda, diğer Avrupa ülkeleri gibi Belçika'nın da gelişen ekonomi ve sanayisi, nüfus artışıdaki düşük oran, nüfusun yaş dağılımı gibi sebepler işgücü açığını ortaya çıkarmıştır (Gelekçi, 2011: 127). 20. yüzyılın başından itibaren hızla endüstrileşen ve ekonomik gelişme kaydeden Belçika önemli bir maden havzasıdır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'dan çok sayıda kömür işçisi Belçika'ya çağırılmıştır (Manço, 2000: 120; 2002: 61). Belçika'nın göçmen politikasını, yerli emeğin yeterli olmadığı durumlarda eksikliği gidermek için ilave işgücü sağlanması oluşturmuştur (Kaya, 2008: 25). Belçika ihtiyacı olan işgücünü önce Avrupa ülkelerinden karşılamıştır. Belçika'daki yabancıların yaklaşık %63'ü Avrupa vatandaşıdır. Belçika, daha sonra işgücü açığını kapatmak için başka ülkelere de işçi getirmek üzere ikili anlaşmalar imzalamıştır. Bu anlaşmalar ilk olarak 1946'da İtalya, ardından 1956'da İspanya, 1957'de Yunanistan, 1964'te Fas ve Türkiye, 1969'da Tunus, 1970'de Cezayir ve 1970'de Yugoslavya ile imzalanmıştır. Belçika'da Faslılar ve Türkler, Avrupa ülkesinden gelmeyen en kalabalık göçmen topluluklarıdır (Wets 2006: 93).

Belçika'ya göç eden topluluklar arasında kültür, inanç ve dil bakımından oldukça büyük farklılıklar vardır. İlk göçmenler genellikle Avrupa ülkelerinden ve Katolik-Hristiyan'dır; ancak daha sonraki göçler Avrupa dışından ve Müslümanlardandır. Bunlarla beraber, 1970'li yıllarda Belçika sömürgesinde olan veya etki alanında bulunan Kongo, Burundi, Ruanda gibi Afrika ülkelerinden göçmenler gelmeye başlamışlardır (Gelekçi, 2011: 128). Belçika'ya yaşanan bu göçler sonucu toplumun etnik ve dini yapısı daha da çeşitlenmiştir.

2010 yılında yapılan araştırmalara göre, Belçika nüfusunun % 64.2'si Hristiyanlardan oluşmakta, Müslümanlar ise %5.9 oranla Hristiyanlıktan sonra ülkedeki en büyük dini topluluğu oluşturmaktadır. Aynı zamanda Belçika'da daha düşük oranlarla Yahudi, Hindu, Budist ve diğer dini inançlardan topluluklar bulunmaktadır (Pew-Templeton, 2010).

2.3.1. Türkiye'den Belçika'ya Göç Süreci

Türkiye'den Belçika'ya gerçekleşen göçler diğer Avrupa ülkelerine paralel olarak 1960'lı yıllarda başlamıştır. Türkiye'nin işgücü fazlası ve Avrupa'nın demografik açığıyla beraber iş gücüne olan ihtiyacı, bu göçlerin sebebini oluşturmuştur. Türkiye'de İş ve İşçi Bulma Kurumu ile işçi göçü için yetkili irtibat büroları bu ihtiyacı karşılamak üzere görevlendirilmiştir. Türkiye, Belçika ile resmi olarak 1964'te işçi anlaşması imzalamıştır. "Schoonvaere'nin (2013) araştırmasına göre 1963 ve 1965 yılları arasında 13.217 Türk işçi resmî yolla Belçika'ya göç etmiştir. Goossens'in (2004) dediği gibi 1973 yılına kadar Türkiye İş Kurumu'nun yardımıyla ile Belçika'ya gelen işçilerin sayısı 15.309'a çıkmıştır. Ancak her iki yazar bu sayıların eksik olduğunun altını çizmektedir." Tahminlere göre farklı yollarla gerçekleşen göçlerle beraber bu sayı çok daha yüksektir. (Schoonvaere, 2013; Goossens'in, 2004'dan akt; Keyngnaert, 2014: 11).

Belçika diğer Avrupa ülkelerine kıyasla göçmenlerin aileleri ile birlikte göç etmeleri konusunda daha liberal bir tutum sergilemiştir. Belçika'nın demografik açığı kapatmak, işçilerin diğer göç alan ülkelere gitmesini önlemek gibi sebeplerle böyle bir tutum sergilemesi, göçmenlerin kazandıkları parayı köken ülkeye göndermelerindense Belçika ekonomisine katkı sağlamalarına neden olmuştur. (Kaya, 2008: 26)

Ancak Avrupa’da yaşanan ekonomik krizden sonra diğer Avrupa ülkeleri gibi Belçika da dış işgücüne olan ihtiyacını karşıladığı kanısına vardığında 1974 yılında işçi göçlerini durdurmuştur. Bir kısım Türkler ülkelere geri dönse de, çalışmaya giden işçilerin yasal haklarını kullanmaları ve Belçika’nın en başından beri aile yönelimli politikasıyla beraber, göçler aile birleşimi şeklinde devam etmiştir. Diğer Avrupa ülkelerinde de olduğu gibi başta geçici olarak planlanan göç süreci, Belçika’da da 1970’li yıllardan itibaren ilk başta çoğunluğu erkek olarak tek başlarına giden göçmenlerin ailelerini yanlarına almaları ve daha sonra Türkiye’den yapılan “ithal gelin” ve “ithal damat” evlilikleriyle kalıcılaşmaya başlamıştır. İlk başta misafir işçi olarak sadece işçi sınıfı olan ve daha çok ekonomik boyutuyla öne çıkan Türkler, bu göçlerle artık Belçika toplumunun bir parçası haline gelmişlerdir. Ayrıca Belçika’ya göç sürecine baktığımızda, özellikle 1980’li yıllarda Türkiye’den gerçekleşen iltica talepleri ve Türkiye’den gelen azınlıkların Belçika’ya göç etmesi de buradaki Türk nüfusuna etki etmiştir. (Gelekçi, 2011: 129; Gelekçi ve Köse, 2009: 63’ten akt; Irmak, 2016: 302; Keyngnaert, 2014: 12; Manço, 2000: 120; Taş, 2018: 342)

1964’te işçi göçü şeklinde başlayan; aile birleşimi, iltica ve Türkiye’den yapılan evlilikler şeklinde seyreden bu göç süreci sonucunda Türkler, Belçika’nın kalıcı sakinleri olmuşlar ve bir Türk azınlığı olgusu ortaya çıkmıştır. Bu 50 yıllık göç sürecinin sonunda Belçika’daki Türk varlığı artık dördüncü nesile ulaşmıştır. Türk nüfusu Belçika’nın en büyük göçmen topluluklarının birisini oluşturmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği verilerine göre, bugün Belçika’da kayıtlı 269 bin olmak üzere, sayısı 300 bine yakın olduğu tahmin edilen Türk vatandaşı bulunmaktadır (TC Brüksel Büyükelçiliği, 2022).

Ayrıca belirtmek gerekir ki “Türk” çatısı altında toplanan göçmen toplulukları farklı etnik ve kültürel topluluklardan oluşmaktadır. Buna göre Türk kökenli topluluklar içinde Sünni-türkler, Alevi-Türkler, Kırmançi-Kürtleri, Zaza-Türkleri, Ermeniler ve Süryaniler gibi farklı etnik ve dini gruplar bulunmaktadır (Kaya, 2008: 37). Bunlara ek olarak Bulgaristan’ın Avrupa Birliğine üye olmasıyla bir bölüm Bulgar Türkü de Belçika’ya göç ederek Türk kökenli topluluğun içine dahil olmuştur (Servantie, 2016: 4). Dini aidiyet olarak bakıldığı zaman çoğunluğun Müslüman olduğu görülmektedir. Belçika’da Sünni ve Alevi Türk kökenlilerle beraber, küçük oranlarla diğer dini aidiyetlerden Türkler de bulunmaktadır (Manço, 2000: 123).

2.3.2. Belçika’da Türkler

2.3.2.1 Belçika Türklerinin Sosyo-Kültürel Durumlarına Genel Bir Bakış

Türklerin Belçika’da kalıcı olmaya ve bu ülkede yaşamaya başlamalarıyla hayatlarındaki bir çok şey değişir. Bu ülkede tamamen yaşamaya başlama fikrinden sonra teşkilatlanma, örgütlenme ve çocuklarının eğitimi gibi süreçler başlar. Bugün artık Belçika’daki Türk kökenliler ülkeye ve topluma şekil veren (aynı zamanda etkilenen) bir dinamik olarak ortaya çıkar (Keser, 2010: 3).

Belçika’ya Türk göçü ve yerleşimi iki genel özellik göstermektedir. Bu iki genel özellik ve getirdiği sonuçlar ise bugün bile hala sürmektedir ve göçmen kökenli Türklerin yaşamlarında etkileri görülmektedir. Bunun ilki, Belçika’ya göç edenlerin Türkiye’nin hangi şehirlerinden geldiğiyle ilgilidir. Buna göre Belçika’ya göçün en çok Afyon (Emirdağ), Eskişehir ve Kayseri’den olduğu görülmektedir. Bunun temel sebebi işçi göçünün yasalara uygun şekilde gerçekleşmesini sağlayan irtibat bürolarının Türkiye’de bu bölge ve şehirlere kurulmasıdır.. Daha sonra Belçika’ya göç edenler köken ülke ile yakın ilişki içerisinde olduğundan göç ağları önem kazanmıştır. Bu durum da göç sürecinin diğer temel özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Belçika’daki göçmenler ilişkisel ağlarıyla Türkiye’deki yakınlarının Belçika’ya göç etmelerini kolaylaştırmıştır. Yeni gelen göçmenler de tanıdıklarına yakın bölgelere yerleşme eğilimde olmuşlardır. Bu durum Türk göçünün ikinci özelliği olan, göç edilen ülkede ‘nakledilmiş toplulukların’ (transplanted communities) oluşmasını sağlamıştır. Görüldüğü üzere Türkiye’den Belçika’ya göç veren belirli şehirler ve Belçika’da Türk göçmenlerin yerleştiği belirli bölge ve şehirler bulunmaktadır. Buna göre Gent ve Brüksel’de daha çok Afyon ve Eskişehirden gelenler, Anvers ve Limburg’da İç ve Doğu Anadolu’nun diğer şehirlerinden gelenler yaşamaktadır. Diğer bölgelerden gelenler ise Belçika’ya yayılmış bir durumdadır. Ayrıca yeni Belçika’ya göç eden Türkler Gent, Anvers ve Brüksel şehirlerinin etraflarına yerleşmektedir (Keyngnaert, 2014: 14). Belçika’daki Türklerin yarısı Flaman Bölgesinde geri kalanları ise Brüksel ve Valon bölgesinde yaşamaktadırlar (Manço, 2000: 123).

Zincirleme göç olgusu yani aynı bölgeden gelenlerin aynı bölgede birbirlerine yakın yerleşmeleri Belçika’da farklı bir görünüm oluşturmuştur. Zincirleme göç ve

yarattığı geleneksel dayanışma ağları, aynı ülkeden gelen göçmenler arasındaki etnik ve kültürel ilişkiyi bile engelleyecek şekilde etno-kültürel sınırları tözselleştirmiştir. Belçika'daki Türkler bu bağlamda diğer Avrupa ülkelerinden farklı bir şekilde, farklı örgütler, söylemler, taktikler ve buluşma yerleri etrafında günlük hayatlarında ciddi anlamda bölünmüş durumdadırlar. Brüksel'de Kürtler, Aleviler, Ermeniler, Süryaniler ve Emirdağlılar görünür şekilde yoğunlaşmaktadırlar. Örneğin, Brüksel'de Schaerbeek bölgesinde Emirdağlılar yoğunlaşmışken, bitişikteki Ambiorix Park bölgesinde Ermeni, Kürt, Süryani, Kuzey Afrikalı ve Surinamlı ve yerel Belçikalılardan oluşan karma bir topluluk oturmaktadır. Belçika'da yaşayan tüm bu Türk kökenli topluluklar ve yerel Belçikalılar, Belçikalı olmayanlar, Avrupalılar, Avrupalı olmayanlar arasındaki etnik sınırlar özellikle Brüksel'de çok görünürdür. Bu sosyo-politik sınırlar ortak tarihte yer almış düşmanlıklardan kaynaklanmaktadır ve Türkiye'deki iç sorunlardan dahi etkilenmektedir (Kaya, 2008: 64-68).

Belçika'da yaşayan Türkler, bulundukları ülkelerde giderek daha yerleşik bir duruma gelirken zincirleme göçün de etkisiyle iletişim bağlamında daha içe dönük bir nitelik göstermişlerdir. Türklerin kendi içlerinde dahi bu kadar bölünmüş olması, etnik köken ve hatta hemşehrilik bağlarına dayalı iletişim ağı oluşturmuştur. Etnik kimliğe, akrabalığa ve yöreci anlayışlara dayalı bir sosyal sermayenin ürünü olan ilişkiler ağı, sınırlı bir iletişim ortamı inşa etmektedir. Türklerin yoğun olarak bulundukları bölgelerde yerleşme, Türk marketlerinden alışveriş yapma ve bir çok ihtiyaçlarını bulundukları mahallede karşılama, Türk televizyon kanallarını ve Türk basın-yayın organlarını takip etme gibi daha çok kendi aralarında bir iletişim süreci oluşturdukları, içe kapalı bir ortamda yaşam sürdürdükleri görülmektedir. Bu durum hem yerli/baskın toplumla hem de diğer göçmen kökenli topluluklarla olan ilişkiler ağını da etkilemekte, iletişimin sınırlı kalmasına ve bu topluma yönelik olumsuz tutumların geliştirilmesine zemin hazırlamaktadır. Türk mahallelerinde ve küçük kasabalarda gruplar halinde yaşayanların kendi içlerinde yaşamaları ve etnik iletişimleri daha yoğundur (Yaylacı, 2014: 156-177).

Kendi içlerine kapanarak yaşamaları; Türk dükkan, mağaza, market ve restoran gibi bir çok ticari kuruluşun Türklerin yoğun olduğu toplu bölgelerde olması, çizgidişi bir görünüme sebep olsa da birçok Türk ailesinin ekonomik gelişimini sağlamış, dışarıdan gelebilecek tehditlerden korumuştur. Gazete ve TV kanalları gibi Türk

basın-yayın organları, Belçika'daki Türklere önemli hizmetler, Türkçe iletişim kanalları sunmakta ve özellikle ana dil gelişimine önemli katkı sağlamaktadır (Manço, 2000: 124). Bu bağlamda hem sosyo-ekonomik açıdan yaşanan ülkede tutunmalarını sağlamış hem de dil ve kültür bağlamında kimliklerini korumalarını sağlamıştır. Nitekim Türk kökenliler, kültürel uyum süreçlerinde kültürel örf, adet ve değerlerinden mümkün olduğunca ödün vermemişler ve çoğu gelenek ve kültürlerini korumuşlardır (Manço, 2000: 124). Zaten bu özellikleriyle Belçika Türkleri bir anlamda bulundukları ülkede Türkiye'yi yaşayarak kendi kültür dokularını koruma düşüncesine sahiptirler (Keser, 2010: 9).

Türk toplulukların bu içe dönük etnik iletişimi hem köken ülke yani Türkiye'yle hem de yaşanan ülkedeki etnik gruba ile iletişimini ifade etmektedir. "İki biçimde de etnik toplumsal iletişim dil konusuna benzer biçimde etnik aidiyetin ve kimliğin güçlü oluşunun sonucu olmakta aynı zamanda ev sahibi toplumda var olan önyargılar, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık gibi koşullar tarafından da beslenmektedir. Göçmenler bir kimlik dışavurumu olarak, köken kültürleriyle bağlarını korumak ve bazı durumlarda ev sahibi kültürden uzak durmak amacıyla etnik toplumsal iletişime yoğunlaşmaktadırlar" (Yaylacı, 2014: 154). Ancak bu durum uyum problemlerine, kimlik sorunlarına, eğitim ve iletişim sorunlarına yol açmakta pozitif anlamdaki bazı gelişmelerin de önünü kesebilmektedir. Bu durum da sosyal dışlanma ve sorunlara sebep olabilmektedir (Manço, 2000: 124).

Görüldüğü üzere kendi içine kapalı bir yaşam bazı yönleriyle artıları olsa da pozitif gelişmelerin de önünü kesmekte, olumsuz durum ve şartları da çoğaltmakta ve tekrar yaşanan olumsuzluklar, içe kapanmayı desteklemektedir. Bu kısır döngünün çözülmesi sağlıklı uyum süreçlerinin desteklenmesi, kültürlerini de koruyarak yaşanan ülke toplumuna katılımı destekleyecek eğitim ve politikaların gerçekleştirilmesini gerekli kılmaktadır.

Gençler açısından değerlendirildiğinde ise, Belçika okullarında eğitim görmelerinden ve sosyal yaşamlarında baskın toplumla da iletişime geçildiğinden dolayı etnik içe kapanmanın bir nebze çözüldüğünü söylemek mümkündür. Ancak bu gençler baskın toplum dil, kültür, değer ve bireyleriyle ancak okula başlama çağında karşılaşmakta, bu zamana kadar etnik köken kültürü çevresinde yetişmektedir. Bu toplum ve kültürle sonradan karşılaşma durumu uyum problemlerini doğurmaktadır.

Aynı zamanda okul ve sosyal yaşamın bir kısmında baskın toplumla, bir kısmında da aileleri, akrabaları ve yaşanan mahalledeki soydaşlarıyla beraber Türk kültür ve gelenekleriyle içe içe yaşamaktadırlar. Bu durum iki dünya arasında yaşama kimlik, kültürel bütünleşme ve uyum süreçlerini etkilemektedir.

Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde belirli bir örgütlenme ve teşkilatlanma mevcuttur. Bu bölgelerde Türk kültürünü temsil eden kurum ve kuruluşlar, dernekler ve vakıflar, Türklere ait mağaza ve restoran gibi bir çok ticari kuruluşlar, camiler ve mescitler bulunmaktadır.

Belçikalı Türklerin etnik iletişimlerini belli mekanlarda ve ortamlarda sürdürdüklerini söylemek mümkündür. Buna göre daha çok dernekler, kahvehaneler gibi mekanlarla beraber akraba ziyaretleri, nişan, düğün ve cenaze gibi ortamlar akraba ve hemşehrileri bir araya getiren ortamlardır (Yaylacı, 2014: 172). Gençler özelinde baktığımız zaman ise Türk mahallelerinde modern anlamdaki cafe ve restoranlar, buralarda gruplar halinde yapılan organizasyonlar, hem seküler hem de dini olarak organize olmuş çeşitli dernek ve vakıflar genç Türk kökenli gençleri bir araya getiren ortamlardır.

Cami ve camiye bağlı dernek, lokal gibi ortamlar ise hem yetişkinler hem de çocuk ve gençlerin bir araya geldiği, çoğunlukla Türkçe konuşulan, Türk kültür ve geleneğinden birçok öge ve sembollerle karşılaşılın, bireylerin aynı etnik kökenden insanları bulabilecekleri, hem yerleşik Türkler hem de özellikle yeni gelenler için sosyalleşme ortamları sağlayan mekanlardır. Bir çok fonksiyonuyla kimliklerin oluşturulduğu ve korunduğu, kültürel değer ve tutumların öğrenildiği kuruluşlardır. Bu işlev ve özellikleriyle göçmen kökenli topluluklarda camilerin ayrı bir yeri vardır. Türk mahallelerinde genellikle cami veya mescit bulunması ve kurulan ilk kuruluşlardan olmaları ise Türk toplumu için önemini göstermektedir.

Belçika Türklerinin, Türkiye ile olan ilişkilerine baktığımız zaman, Kaya'nın (2008) çalışmasına göre Türkiye'ye olan bağlılıklarını korudukları ve yılda bir kez Türkiye'ye gelenlerin oranının yarıdan fazla olduğu görülmektedir (Kaya, 2008: 47-48). Belçika Türklerinin Türkiye'ye yönelmeleri ve Türkiye ilişkileri etnisite, dindarlık, toplumsal cinsiyet, yurtdışında kalma süresi, sosyal statü gibi bir çok ve çeşitli unsura bağlı olarak biçimlenmektedir (Kaya, 2008: 69).

Hem Belçika toplumunda hem de Türkiye’de, Avrupa Türklerinin köken ülkelerinin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel meseleleriyle ileri şekilde ilgilendikleri ve yaşadıkları ülkenin iç işleriyle ilgilenmediklerine dair önyargılar mevcuttur. Ancak çalışmalarda görülmektedir ki Belçika Türklerinin yarısı kadarı Türkiye’deki siyasetle hiç ya da pek ilgilenmemektedir. Bu durum önyargılarla çelişen bir görünüm sunmaktadır ve tam tersine Belçika Türkleri yaşadıkları ülke meseleleriyle ilgilendiklerini belirtmişlerdir (Kaya, 2008: 70).

1975’ten sonra Belçika’ya göç etmiş olan Türklerin kültürel kimliklerinin yapılanmasında ilk gelen göçmenlere kıyasla pozitif gelişmeler görülmektedir. Örneğin okur-yazar oranı oldukça artmıştır (Manço, 2000: 123). Kültürel kimliklerin yapılanması ve entegrasyon bağlamında değerlendirilen doğum oranı, dilbilgisi, sosyo-ekonomik seviye gibi açılardan kuşaklararası boyutta bakacak olursak ise değişimler görülmektedir. Buna göre, aile başına düşen çocuk sayısında kuşaklar ilerledikçe düşme vardır. Yeni nesillerin yaşadıkları ülke diline hakimiyeti önceki kuşaklara göre yüksektir. Yeni nesillerin ilk kuşakların aksine köken ülkeye geri dönüş hedefleri yoktur. İlk kuşaklara göre eğitim seviyesi ve mesleki vasıflarında da artış vardır (Manço, 2000: 125). Ayrıca Belçika’ya göç eden ilk gruplar çoğunlukla erkeklerden oluşurken 1970’li yıllardan itibaren gerçekleşen göçlerle bugün kadın-erkek nüfusları dengelenmiştir. Buna göre, Belçika Türk nüfusunun %48.8’i kadınlardan oluşmaktadır (İ. Kaya, 2008: 156).

Belçika’da vatandaşlık başvurularının kolaylaştırılması ve vatandaşlığın verdiği imkanlardan faydalanmak için yıllar içerisinde bir çok Türk, Belçika vatandaşlığına geçmiştir. Manço 2000 yılındaki çalışmasında 1994’ten beri 50.000 vatandaşımızın Belçika vatandaşlığına geçtiğini belirtmiştir. Ayrıca her yıl ortalama 6.000’i aşkın Türk, Belçika vatandaşlığı almıştır (Manço, 2000: 121). 2011 yılında ise kabul edilen çifte vatandaşlık uygulaması ile beraber Belçika vatandaşlığına başvuran Türklerin sayısında çok daha büyük artışlar olmuştur. Bunun sebebi daha önceki yıllarda Belçika vatandaşlığı almak için diğer ülke vatandaşlıklarından vazgeçme zorunluluğu olmasıdır. Başvuruların ve vatandaşlıkların artması Türkiye kökenli göçmenlerin bir değişim sürecine başladıklarının göstergesidir. Çifte vatandaşlık uygulamaları, Türk diplomasinin bu konudaki teşvikleri, ekonomik sebepler, gelecek garantisi, göçmenlerin

uyum olasılığı, eğitim imkanları Belçika vatandaşlığına geçişi sağlayan sebeplerdendir (Keser, 2010: 14; Manço, 2000: 122; Servantie, 2016: 4).

Sosyal birleşmenin/entegrasyonun bir yönünü gruplar arası evlilikler oluşturmaktadır. Günümüzde ise Belçika Türklerinin Belçikalı biriyle evlilik oranları düşüktür. Kaya'nın çalışmasında görüşme yaptığı Belçikalı-Türklerin %92'si Türk kökenli kişilerle evlidir. Evlilerin yalnızca %6'sı Belçika kökenli birisiyle evlidir. Ancak Türk kökenliler arasında bu oran artış göstermektedir (Kaya, 2008: 42). Bu konu entegrasyonla beraber dini tutumla ilgili de bir konudur. Kitabı bilgiye göre Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenememektedirler. Ayrıca Müslüman olmayan biriyle evlilik kendi kültürel değerlerini koruyarak yaşamak isteyen ve çocuklarının da dini inanç ve değerlerini sürdürmelerini isteyen Türk toplumunun bu arzusunu gerçekleştirmesini zorlaştıracaktır. Ancak Kaya ve Kentelin çalışmasında (2008: 158) bu tarz evlilikler bakış açısının değişmeye başladığı da görülmektedir. Çalışmada bir katılımcının belirttiğine göre "Belçikalılar ile evlenmek artık ayıp sayılmıyor". Niceliksel verilere bakıldığı zaman da "Belçika türklerinin %53'ü Belçikalılar ve Belçika Türkleri arasındaki evliliğe karşı değildir".

Belçika'daki Türklerin yaşantısındaki önemli bir konu da üzerinde tartışılan, konuşulan, haberler yapılan ve günümüzde de Belçika Türkleri arasında yaygın olan Türkiye'den eş getirmek şeklinde gerçekleştirilen "ithal gelin/damat" evlilikleridir. Belçika'da yaşayan biriyle evlenmek suretiyle Türkiye'den yapılan göçler günümüzde de hala devam etmektedir ve Belçika'da Türk nüfusunun büyük bir kısmı bu şekilde yapılan göçlerle oluşmaktadır. Belçikaya evlilik sebebiyle getirilen gelin ve damatlar "ithal gelin/damat" "milli gelin/damat" gibi kavramları ortaya çıkarmıştır. Türkiye'den biriyle evlenmek, göçmen ailelerin Türkiye ile temas halinde kalma ve aynı zamanda kültürel değerlerini koruma isteklerinden kaynaklanmaktadır (Kaya, 2008: 152-157). Ancak bu evlilik türü hem aile içerisinde hem de sosyal hayatta ailelerin ilk başta kestiremedikleri birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Euronews, 2019).

1991 yılındaki verilere göre Belçika'da yaşayan Türk kökenli erkeklerin %74,7'si, Türk kökenli kadınların ise %68,7'si Türkiye'den evlenmişlerdir (Lievens, 2000; Akt; Schnovere, 2013: 32- 34). Diğer bir araştırma da Türkiye'den yapılan evliliklerin oranını her 10 kişiden 7 kişi olarak belirlemiştir (Jamoulle, 2010: 37'dan akt; Taş, 2018: 342-343). Ancak günümüzde Türkiye'den yapılan evlilik oranları

düşmektedir ve bu oran 4/10'a kadar gerilemiştir (Taş, 2018: 342-343). Türkiye'den yapılan evliliklerin oranlarının düşmesinin iki sebebi vardır. Birincisi Belçika'da 2011 yılında yapılan düzenlemelerle yurtdışından yapılan evliliklerde eşi ülkeye getirebilmek için “gelir seviyesi” ve “yeterli lojman büyüklüğü” gibi yeni şartlar getirilmesidir. Yani şartlar biraz daha zorlaşmıştır. İkincisi ise Belçika'daki Türk toplumunda bu şekilde gerçekleşen evliliklerin getirdiği sorunlara dair bilinç artmıştır (Taş, 2018: 343).

Ancak bu şekilde gerçekleşen evlilik oranlarının düşmesine rağmen devam ediyor olması ve hala küçüksenemeyecek bir oranda olması Belçika'daki Türk topluluklar için bir problem alanı olarak devam etmektedir. Bu evlilikler sürekli birinci neslin yenilenmesini ve bununla beraber dördüncü nesile ulaşan Belçika'daki Türklerin dil sorunu, yeni bir ülkede yaşama alışmak, yeniden sosyalleşmek, değişen dini-kültürel ortama alışmak gibi geride bırakılmış olması beklenen problem alanlarının da sürekli yenilenmesi/tekrarlanması anlamına gelmektedir.

2.3.2.2. Belçika Türklerinin Karşılaştıkları Sorunlar

Göç bireylerin ve toplumların hayatında birçok değişimi meydana getirdiğinden bazı sorunları doğuran bir olgu olmaktadır. Belçika'da yaşayan Türk kökenli göçmenlerin yaşadıkları sorunları incelediğimiz zaman ilk kuşaklarda zor ve olumsuz iş ve yaşam koşulları, bunlara bağlı olarak çeşitli sağlık sorunları yaşandığı görülmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda maden ocaklarını kapatılması ve göçmenlerin, yaşam koşullarına daha uygun konutlara geçmeleriyle bu tarz problemlerin yaşanma oranları azalmıştır. Bu kuşaklarda yaşanan ülkenin dilini bilmeme ve bu sebeple yaşanan problemlerle karşılaştıkları görülmektedir. Daha sonraki nesillerde ortaya çıkan problemler ise ırkçılık, dışlanma, sosyal hayatta karşılaşılan eşitsizlikler, sosyal ve ekonomik uyum, güvenlik, işsizlik, eğitim sorunları gibi konulardır. Toplumda, eğitimde ve iş hayatında ayrımcılık, dışlanma ve ırkçı davranışlar gençlerin yaşadıkları sorunların başında gelmektedir. Bu durumlardan evlenme yoluyla (veya daha farklı yollarla ancak sonradan gelmiş olan) gelen gençleri daha çok etkilemektedir. Ayrıca birinci kuşak Türkler vasıfsız işlerde ve zor koşullarda çalışmalarına rağmen, işsizlik ve sebep olduğu sorunlardan korunmuşlardır. Ancak sonraki kuşakların eğitim seviyelerinde ve mesleki vasıflarında artış olsa bile, 1970'lerde yaşanan ekonomik sıkıntılarla beraber ikinci kuşak ve sonraki kuşaklar işsizlik sorunlarıyla

karşılaşmışlardır. İş ve emek pazarında yaşanan sorunlar ve işsizlik gençler açısından önemli uyum sorunları arasındadır. Gençler, tüm bu sorunlar kaynaklı ciddi psikolojik rahatsızlıklar geçirmektedirler. Belçika’da yaşayan Türk kökenli gençlerde psikolojik rahatsızlık geçirme oranları Türkiye’dekinden çok daha yüksektir. Yaşanan bu tarz sıkıntılar aile içi iletişimsizlikler, çatışmalar, suç ve uygun olmayan davranışlar, kültürel içe kapanma, toplumla uyumsuzluk, kimlik problemleri gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir (Manço, 2000: 125-131).

Kaya’nın çalışmasında da Belçika Türklerinin en çok karşılaştıkları sorun ayrımcılık (%32) ve ırkçılık (%29) olarak görülmektedir. Bölgeler arasında ise önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Flaman bölgesinde ayrımcılık ve ırkçılık, Brüksel’de ahlaki ve dinsel değerlerin uyuşmazlığı, Valonya bölgesinde ise işsizlik en önemli sorun olarak gösterilmiştir (Kaya, 2008: 84). Nitekim Alanya ve Swyngedouw’un çalışmasında da Flaman bölgesinde olan Anvers’de yaşayan ikinci nesil Türk göçmenlerin Brüksel’dekilere göre daha fazla grup ayrımcılığı algıladıklarını göstermektedir. Bu şehirler arasında ortaya çıkan farkı “Anvers’deki etnik çeşitliliğin daha düşük olması, siyasette göçmenler konusundaki olumsuz hava ve etnik çoğunluğun dışlayıcı tutumu” ile ilişkilendirmişlerdir (Alanya & Swyngedouw, 2014: 53).

Belçika Türklerinin bölgelere göre ön plana çıkan sorunlarının farklılaşması, bölgelerin bazı belirgin özelliklerine bakıldığı zaman daha anlaşılır olmaktadır. Flaman bölgesinde ekonominin canlı bir altyapıya sahip olduğu ve ekonominin daha gelişmiş olduğu (Manço, 2000: 127) ancak etnik çeşitliliğin diğer bölgelere göre az olduğu, aşırı sağ görüşlerin, siyasette göçmenlere yönelik olumsuz bir tavrın ve etnik çoğunluğun diğerlerine karşı dışlayıcı bir tutumunun olduğu görülmektedir (Alanya & Swyngedouw, 2014: 53). Bu durum Flaman bölgesindeki Anvers’de Müslüman göçmen kökenliler ve etnik çoğunluk arasındaki mesafenin özellikle daha açık olduğuna, ilişkilerin zayıflığına dikkat çeken önceki çalışmalarla aynı doğrultudadır. Aynı zamanda Brüksel’de Türk topluluğunun daha organize bir şekilde ve güçlü bir sosyal yardımlaşma ağıyla yaşıyor olmaları, yerleşim olarak bir arada bulunma ve baskın toplumla ayrışmanın onları ayrımcılığa karşı korumasından da kaynaklanıyor olabileceğini belirtmişlerdir. Brüksel Türklerinin cemaat değerleriyle daha yakın olması da sorun olarak ahlaki ve dinsel değerlerin ön plana çıkarılmasının bir sebebi olabilir. Valon bölgesinde ise ekonomik sıkıntıların daha yüksek olduğu görülmektedir. Belçika Türklerinin karşılaştıkları sorunları ve Bölgelerin bu özelliklerini karşılaştırdığımızda

bölgelere göre çıkan farklılıkların sebepleri de anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere, bölgelerin ve baskın toplumun göçmenlere yaklaşımı, siyasi tutumları, sosyo-ekonomik durumu gibi etkenler göçmenlerin yaşadıkları sorun alanlarını etkilemektedir.

Aynı zamanda “Fransızca Flamanca dil bilgisinin yokluğu özellikle kadınlar ve yaşlılar tarafından ifade edilen bir sorunken, günlük hayatta karşılaşılan ayrımcılıktan ve yabancı gibi muamele görmekten en çok şikayet eden gençlerdir. Irkçılıktan, dinlerine ve Türklüklerine karşı saygısızlıktan en çok şikayet edenler düşük sosyo-ekonomik gruplara dahil olanlardır” (Kaya, 2008: 85).

Görüldüğü üzere göçmen ve göçmen kökenlilerin yaşanılan ülke ile iletişime geçme seviyesi ve biçimi, ülke bağları, yaşanılan sorunlar, gündelik hayattaki uğraşlar ve ilgi alanları, entegrasyon seviyesi ve ülkeye uyum sağlama düzeyi; göç etme sebebi, ülkede kalma süresi, yaşanılan ve karşılaşılan problemler; yaşanılan bölge, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik durum, yaş, cinsiyet gibi birçok faktöre bağlı olarak şekillenmektedir. Belçika Türklerinin sosyal, siyasi, ekonomik, eğitim, psikoloji, sağlık gibi birçok alanda göçten bu yana ciddi problemlerle karşılaştıkları, zamanla bu problemlerin bazılarının çözülmüş olduğu bazılarının başka bir boyutuyla ortaya çıktığı ve bazen de yeni sorun alanlarının meydana geldiği görülmektedir. Ancak bir çok alanda gelişme olduğunu, sosyal entegrasyon ve uyum açısından bugün birçok soruna rağmen Belçika Türklerinin pozitif anlamda değişimler içerisinde olduğunu söylemek mümkündür.

2.3.2.3. Sosyo-Ekonomik Durumları

Avrupa ülkelerinde vatandaşlık, seçme seçilme, mal-mülk sahipliği ve serbest meslek haklarıyla ilgili göçmen toplulukları lehine alınan kararlar Türk kökenli toplulukların ekonomik kalkınmasına olumlu etki etmektedir (Manço, 2000: 121). Kaya’nın çalışmasına göre de Belçika Türkleri ekonomik düzeylerinin yıllar geçtikçe ve yeni kuşaklarda arttığını ve önceki kuşaklara göre refah düzeylerinin “daha iyi” veya “çok daha iyi” olduğunu belirtmişlerdir (Kaya, 2008: 52).

Sosyo-ekonomik açıdan, Türk kökenli toplulukların eğitimde başarısızlık, mesleki vasıfsızlık, işsizlik ve yaşanılan ülkenin dilini bilmeme gibi sorunlarında geçmiş yıllara göre iyileşme kaydedilse bile bu sorunlar ve etkileri kuşaktan kuşağa

aktarılmakta ve hala devam etmektedir (Manço ve Manço, 2017: 1-2). Daha önce bahsettiğimiz üzere birinci kuşak Türkler vasıfsız işlerde ve zor koşullarda çalışmalarına rağmen, işsizlik ve sebep olduğu sorunlardan korunmuşlardır. Ancak 1970’lerde yaşanan ekonomik sıkıntılarla beraber ikinci kuşak ve sonraki kuşaklar işsizlik sorunlarıyla karşılaşmakta, ilk kuşaklara göre vasıfları daha artmış olsa bile sosyo-ekonomik sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmaktadırlar. İş ve emek pazarı, işsizlik gençler açısından en önemli uyum sorunları arasındadır (Manço, 2000: 125).

Gençlerin kültürel kimlikleri, sosyo-ekonomik alandaki konumlarına bağlı olarak gelişmektedir. İşsizlik sorunu yaşayan gençler içe dönük bir kimlik geliştirmekte ve baskın toplumla ilişkileri sınırlı kalmaktadır (Manço, 2000: 126). Bu açıdan entegrasyon, ülkeye uyum sağlama, toplumla sağlıklı sosyal ilişkiler, olumlu bir kültürel ve sosyal kimlik gelişimi için sosyo-ekonomik durum önemli bir faktördür.

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Belçika’da da temel eğitimlerinde başarısızlık yaşayan Türk gençleri meslek okullarını tercih etmekte, bu tercihlerini ise kısa ve kolay yoldan para kazanma ve iş hayatına atılma istek ve amaçları oluşturmaktadır. Bu durum da mesleki vasıfları düşük olan ve yeterli dil bilgisine sahip olmayan vasıfsız işçi veya işsizler grubu oluşturmaktadır (Manço, 2000: 121). Hatta gençlerin zorunlu olan eğitimden sonra kolay ve çabuk para kazanma düşüncesi ve isteğiyle mesleki eğitim almak yerine vasıfsız işçi olarak çalışmaya başladıkları, mesleki eğitim ve nitelikli olmayan işlerde yoğun olarak çalıştıkları görülmüştür (Keser, 2010: 9).

Sosyo-ekonomik alanda yaşanan sorunlara rağmen öz kaynaklarını, yeteneklerini ve tecrübelerini iyi kullanarak ekonomik alanda başarıya ulaşmış aileler ve gençler de bulunmaktadır. Bu grup özellikle serbest meslek ve ticaret alanlarında iş kurmaktadırlar. Gençlerin gün geçtikçe daha fazla yöneldiği bazı alanlar ise eğitim, sosyal hizmet ve kamu hizmetleridir (Manço, 2000: 126). Belçika Türklerinin kendi işletmelerini kurmaları Belçika ekonomisine de katkı sağlamaktadır. Ayrıca siyaset, sanat, ticaret, spor gibi birçok alanda başarı elde etmiş Türk profilleri karşımıza çıkmaktadır (Servantie, 2016: 4). Ayrıca “Belçika’da, çok sayıda Türk kökenli siyasetçi bulunmaktadır. Belediyelerde Türk kökenli bir belediye başkanı ve yüzü aşkın Belediye meclis üyesi bulunmaktadır. Federal düzeyde, 2’si TM, 1’i Senato’da olmak üzere 3, bölgesel Parlamentolarda ise toplam 7 Türk kökenli üye bulunmaktadır” (TC Brüksel

Büyükelçiliği, 2022). Bu da Türklerin Belçika’da temsil edilmelerini sağlayacak siyasetçileri bulunduğunu, artık ülkeye şekil veren ve karar alma mekanizmalarında da yer alan bir topluluk olduklarını göstermektedir.

Belçika’daki Türkler; Belçika vatandaşı olan, olmayan, çifte vatandaş olan vs. gibi farklı kategorilerde olduğundan, doğrudan Türklerin işsizlik oranına dair tam istatistiki veriler bulmak mümkün değildir. Belçika’da yapılan istatistiklerde dini aidiyet de sorgulanmadığından Müslümanların da istihdam oranına dair tam veriler bulunmamaktadır. Ancak çoğu Avrupa ülkesinde olduğu gibi Belçika’da da Müslümanların işsizlik oranları yüksektir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre Türk ve Fas kökenlilerin işsizlik oranı (%38), Belçikalılardan (%7) 5 kat daha fazladır (Okkerse & Termote, 2004’den akt; EUMC, 2006: 52).

2.3.2.4. Eğitim Durumlarına Genel Bir Bakış

Belçika’nın Valon Bölgesindeki (Fransızca konuşulan bölge) okullarda eğitim dili Fransızcadır. Flaman Bölgesindeki okulların eğitim dili ise Flamanca’dır. Brüksel’de ise hem Fransızca hem de Flamanca öğretim yapan okullar bulunmaktadır. Belçika’da okullar devlet tarafından açıldığı gibi özerk kurum ve kuruluşlar tarafından da açılabilmektedir. Bu çerçevede okullar; "belediye okulları, devlet okulları ve Katolik (Dini) okullar" olarak sınıflandırılabilir. Bütün okullarda genel anlamıyla aynı öğretim programı ve çalışma planı uygulanmakta olup, okullar devlet tarafından denetlenmektedir. Söz konusu okulların giderleri de devlet tarafından karşılanmaktadır. Belçika’da eğitim, 6 yaşından 18 yaşına kadar mecburidir (Türkmenoğlu, 2018: 11).

Belçika’daki Türk kökenli gençlerin eğitim meselesini ele almak için; araştırmalara (Keser, 2010; Manço, 2000; Manço ve Manço, 2017) bakıldığı zaman, Türk kökenli çocukların eğitim sistemine katılımları ve eğitimde başarı oranları yıllar geçtikçe yükselse bile hala yeterli seviyede olmadığı ve hem kıyaslanabilir aynı yaş grubu diğer göçmen kökenli gençlerden hem de Belçikalılardan çok daha düşük oranlara sahip olduğu görülmektedir. Eğitim alanındaki başarısızlık da mesleki vasıfsızlık, işsizlik, sosyo-ekonomik seviyede düşüklük ve bütünleşme gibi diğer sorunların kaynağında yer almaktadır ve bu açıdan belki de göçmen kökenli nesillerin problemlerinin en önemlisidir. Diasporik süreçlerde okul başarısı birçok sorun ve

problemin kesişim alanında olduğundan bu alandaki başarının yükseltilmesi de bir çok sorunun çözülmesini sağlayabilmektedir.

2011 verilerine göre Belçika'daki Türk kökenli gençlerin %90'ı lise diplomasını almıştır ancak bu eğitimin öngördüğü Fransızca/Flamanca dilbilgisi yeterliliğine sahip olma oranı %60'tır. 1995'ten beri bu gençlerin %50-60'ı kalitesi, eğitimi ve vaat ettiği gelecek yıllardır tartışma konusu olan teknik liselerden/meslek liselerinden mezun olmaktadır ve bu oran 20 yıldır değişmemektedir. Aynı yaş grubunda ülkenin genelinde bu liselerden mezun olma oranı ise %20'dir. Ayrıca, Türk kökenli çocukların %60'ı ilkokulda en az bir yıl sınıfta kalmakta ve bu grubun %7'si ilkokulu, özel öğretime ihtiyacı olan çocukların gittiği okullarda okumaktadır. Bu oran genel nüfusta %3'ü geçmemektedir. 2014 yılı verilerine göre yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı %15'tir. Aynı yaş grubunda yüksek öğrenimde okuma oranı Fas kökenli gençlerde %30, Belçikalılarda ise %50'dir (Manço ve Manço, 2017: 1-2). Görüldüğü üzere Belçika Türklerinin eğitimdeki başarı ve devamlılıkları hem diğer göçmen kökenli topluluklara göre hem de baskın topluma göre düşüktür.

Birçok Avrupa ülkesiyle benzer şekilde Belçika'daki Türk toplumunun da para kazanmayı ve bir an önce bir meslek sahibi olmayı istemeleri, iki kültür arasında bocalamaları, yaşanan ırkçılık, ötekileştirme, dışlanma gibi sorunlar, dil problemleri Türk kökenli toplulukların ve özellikle yeni nesillerin eğitim problemleri yaşamalarına, akademik başarının düşük olmasına sebep olmakta ve bu durumdan en çok ikinci kuşak ve sonraki kuşaklar etkilenmektedir (Keser, 2010: 10).

Türk kökenli çocuklar daha eğitim zincirinin ilk halkası olan okul öncesi eğitim aşamasında birçok sorun ve eşitsizliklerle karşılaşmaya başlamaktadırlar. Türk kökenli çocuklar anaokuluna başlarken Türkçe dışında bir dili genellikle konuşamamakta/anlamamaktadırlar. Okul öncesi eğitimi alıp daha sonra ilkokula başlayan çocuklar ise belirli bir oranda iki dili de anlayabilmektedirler. Bu durum da okul öncesi eğitimin önemini gösterir. Ancak okul öncesi eğitimde göçmen kökenli çocukların sorunları başlamaktadır. Devamsızlık/yeteri kadar katılım göstermeme, okul-aile iletişimsizliği ve işbirliksizliği, eğitim sisteminin ve öğretmenlerin çocuklar için aslında bir avantaj olabilecek çift dilliliğinden yeteri kadar faydalanamaması ve bu konuya gereken önemin, ilginin gösterilmemesi bu alanda görülen sorunlardır. Bu durumda daha

kreş/anaokul seviyesinde başlayan eğitim problemleri çocukların okuldan soğumasına, normal gelişim gösterememesine, iki dilin öğreniminde de sorunlar yaşamasına sebep olabilmektedir (Manço ve Manço, 2017: 2-6).

Belçika’da anadilin öğrenimi konusunda “ana dil kullanımının resmi dili öğrenmeyi zorlaştıracığı düşüncesi, derslerin okullarda okul saati dışında ya da derneklerde hafta sonu verilmesi, derslerde ölçme ve değerlendirmenin tam anlamıyla yapılamaması, ders verilen ortamın fiziki ve eğitim teknolojileri bakımından yetersiz olması, karnelerin sembolik olmaktan öteye geçememesi ve müfredatın ağır olması gibi konular Türkçe öğretiminde karşılaşılan sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır” (Irmak, 2016: 301).

Belçika Eğitim Müşaviri Neslihan Karataş Durmuş ile yapılan görüşmemizden elde ettiğimiz bilgilere göre; Belçika’da Türk kökenli çocuklara yönelik ana dilin, kültürel ve dini değerlerin öğretimi için Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Türkçe öğretmenleri gönderilmektedir. Bu öğretmenler Belçika okullarında seçmeli olarak verilen Türkçe ve Türk Kültürü derslerinde eğitim vermektedir. Ayrıca bu öğretmenler Belçikalı sınıf öğretmeni ile beraber kültürleri tanıma, kültürel farklılıkları anlama gibi amaçları olan “köken kültürler” dersine girerek, bu derste işbirliği içerisinde çocuklara eğitim vermektedirler. Bazen okullarda Türkçe öğretmenleri, (okul müdürünün ve sisteminin izin verdiği ve Belçikalı öğretmenlerin kabul etmesi durumunda) ilköğretimin ilk sınıflarında bazı sosyal bilimler derslerine dersin öğretmeni ile birlikte girerek, çocukların derslerini anlamalarını kolaylaştırmak için destek de olmaktadır.

Ancak gelen öğretmenlerde Fransızca/Flamanca dil şartı gözetilse de bazen yeterli olmaması, bu derslerin okullarda seçmeli olması ve hem velilerin hem de çocukların yeteri kadar ilgili ve bilinçli olmamaları, bu ders konusunda okulların velileri yeterince bilgilendirmemeleri, derslerin verilmesinin okulların inisiyatifine bırakılmış olması ve bazı okulların bu derslere yeteri kadar önem vermemesi hatta bazen mücadele etmemesi gibi sorunlar bu derslerin yeteri kadar öğretilmesine engel olmaktadır. Birçok yerel yönetim konusunun bölgelere bırakıldığı ve üç yönetim bölgesinden oluşan Belçika’da okulda Türkçe ve Türk Kültürü derslerinin verilmesi, bu konuya gösterilen önem ve ilgi gibi konularda Valon bölgesi ve Flaman bölgesinde bazı farklı uygulamalar ortaya çıktığını da belirtmek gerekir. Aşırı sağ görüşlerin daha

yaygın olduğu Flaman bölgesinde okullarda Türkçe ve Türk Kùltürü derslerinin verilmesi daha zorlaştırılmaktadır. Valon bölgesinde ise bu eğitimlerin daha rahat verildiğini söylemek mümkündür.

2.3.3. Sivil Toplum Kuruluşları/ Federasyon, Vakıf ve Dernekler

Belçika’da Türklerin yerleşik hale gelmesiyle beraber teşkilatlanma ve örgütlenme süreçleri başlamış ve bu sürecin bir sonucu olarak bugün ÷lke çapında birçok farklı yapıda ve amaçta Sivil Toplum Kuruluşları bulunmaktadır. STK’lar Belçika Türklerinin bir araya geldiğı, sosyalleştiğı sosyal dayanışma ve yardımlaşma mekanlarıdır. STK’lar mensuplarının hakları ve ihtiyaçları için çalışmalar yapmaktadır. Örneğın dini çerçevede kurulmuş STK’lar dini eğitim ve hizmetler için çalışmalar yapmakta, bu bağlamda cami açma, İslami eğitim verme, İslamofobiyle mücadele gibi çalışmalar yapmaktadırlar. Eğitim amaçlı bir araya gelmiş olan kuruluşlar öğrencilerin dil problemleriyle ilgilenme, okul derslerine destek olma, okulda karşılaşılan problemlerin çözümü için çalışmalar yapma, bir hak ihlali olduğunda mücadele için öğrencinin arkasında durma, okul-aile işbirliğine destek olma gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Ulusötesi bir alanda göçmenlerin bir araya gelmelerini, dayanışma ve yardımlaşma imkanı sağlamaları, yaşanan birçok sorunun çözülmesinde destek olmaları gibi bir çok fonksiyonuyla STK’lar Belçika Türklerinin hayatında önemli rol oynamaktadırlar.

Belçika’da yerel bazda kurulmuş veya Türkiye merkezli olan birçok Sivil Toplum Kuruluşu bulunmaktadır. Bu Sivil Toplum Kuruluşlarının eğitsel, dini, ekonomik, sosyal ve siyasi birbirlerinden farklı oluşumları ve hedefleri bulunmaktadır. Örnek verecek olursak Belçika’da Türkiye merkezli olan Yunus Emre Türk Kùltür Merkezi, Belçika Diyanet Vakfı, Türkiye Maarif Vakfı (Maarif Belgium) gibi öne çıkan STK’lar yanında; Türkiye merkezli olan ve Belçika’da temsilcilikleri veya şubeleri bulunan Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğı (TOBB), Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırmalar Kurumu (TUR&BO), Türk Sanayici ve İşadamları Derneğı (TÜSİAD), Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM), Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırma Vakfı (SETA); Belçika merkezli federasyon, birlik, dernek ve vakıf olarak da Belçika Türk Dernekler Birliğı, Anvers Türk Dernekler Birliğı, Anvers Alevi Kùltür Merkezi, Best

Hesana (Süryani) Derneği, Türk Müziği ve Folklor Derneği, Belçika Türk Kökenli Kıdemli Vatandaşlar Dostluk Grubu (Bel-Dost), Erenler Derneği, Rumeli Türkleri Derneği, Belçika Türk Federasyonu, Belçika Atatürkçü Düşünce Derneği, Belçika İslam Federasyonu, Belçika Alevi Birlikleri Federasyonu, Belçika İslam Kültür Merkezleri Birliği, Türkish Lady Derneği, Belçika Türk Kadınlar Derneği, Charleroi Türk Kadınlar Derneği, Belçika Türk Spor ve Kültür Federasyonu, Belçika-Türk Kadınlar Birliği, Emirdağlılar Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği (EYAD), Trabzonlular Derneği, Belçika Menzil Vakfı ve çeşitli siyasi parti temsilcilikleri bulunmaktadır.

2.4. Belçika’da İslam

Diğer Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında Belçika’nın kolonyol dönem dahil İslam diniyle toplumsal anlamda bir teması ve bu konuda tecrübesi yoktu. 1960’lı yıllarda Fas ve Türkiye ile imzalanan işçi anlaşmalarıyla başlayan göç süreci sonucunda Belçika’ya gelen göçmen Müslümanlar aracılığıyla ilk kez İslamla toplumsal anlamda bir ilişki kurulmuş oldu. Başlangıçta misafir işçi olan göçmenlerin yerleşik hale gelmesiyle Belçika’da Müslüman azınlık oluşmaya başladı (Canatan, 2019: 68)

Belçika Devleti dini aidiyet hakkında istatistik toplamamakta, nüfus belirlenirken vatandaşların da yabancıların da dini aidiyetleri sorulmamaktadır. Doğal olarak Belçika’daki Müslüman nüfusu hakkında tam sayı tespiti yapmak mümkün olmasa da yapılan araştırmalar sonucu bazı istatistikler bulunmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalara göre ise Müslüman nüfusunun 600.000 ile 800.000 civarında olduğu düşünülmektedir. Faslılardan sonra en büyük Müslüman grup ise Türk kökenlilerdir (Canatan, 2019: 69; Türkmenoğlu, 2018: 11).

Belçika’daki Müslüman nüfusunun büyük bir kısmını Fas ve Türk kökenliler oluşturmaktadır. Bu iki grubun dışında da İran, Pakistan, Tunus, Afganistan ve Suriye gibi ülkelerden gelen Müslüman gruplar bulunmaktadır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Belçikalı ve mühtedi Müslümanlar da bulunmaktadır ancak sayılarını tespit etmek yine mümkün değildir. (Canatan, 2019: 69).

Belçika, Batı Avrupa ülkeleri arasında Avusturya’dan sonra 1974’de İslâm dinini resmen tanıyan ikinci ülke olmuştur (Aydın, 2008: 15). Belçika’da İslam’ın kabul

edilmesi, Müslüman varlığı veya sosyal konulardan ziyade siyasi bir içeriğe sahiptir. Petrol krizinin ardından 1974'te İslam'ın resmi olarak tanınması Suudi Arabistan Kralı Faysal'ın ülkeyi ziyaret etmesinden kısa süre önce gerçekleştirilmesi nedeniyle, petrol ihraç edilen ülkelere yapılan bir jest olarak değerlendirilmektedir (Blaise and de Coorebyter, 1997'den akt; Kaya, 2008: 26). Belçika'da yaşayan Müslümanların büyük bir çoğunluğu Türk ve Fas kökenlilerden oluşmasına rağmen İslam'ın tanınması meselesi Belçika ile Suud arasında gerçekleşmiştir (Kaya, 2008: 26).

Belçika Devleti anayasasıyla din özgürlüğü, bireyleri herhangi bir dini uygulamaya zorlamama yasağı, ibadet özgürlüğü ve din işlerinin devlet işlerinden ayrılması ilkelerini gözetmektedir. Sonuç olarak dini konularda tarafsız/nötr olma ilkesine sahiptir. Devlet, anayasasına göre dinleri belirli şartlarla tanımakta ve tanıdığı dinlere mali destek vermektedir (Aydın, 2008: 13).

Belçika'da dinlerin resmi olarak tanınması önemlidir. Çünkü tanınma dini kurum ve yapılanmaların devlet imkanlarından faydalanmasını güvence altına almakta ve resmi bir kurum yoluyla temsiline imkan tanımaktadır. Bu tanınma imkanlarından faydalanmak için, Belçika yasalarına göre dini temsil edecek, devletin dini grupla ilgili meselelerde muhatap alabileceği hiyerarşik ve bölgesel olarak teşkilatlanmış bir temsil kurumu oluşturulması gerekmektedir. Belçika, Avrupa'da İslam dinini tanıyan ilk ülkelerden olsa da Müslümanları temsil edecek resmi bir temsil kurumu oluşturulması çeşitli sebeplerden gecikmiş olduğundan tanınmanın sağladığı faydalardan yararlanmaları uzun yıllar mümkün olmamıştır (Canatan, 2019: 67-71; Köse ve Küçükcan, 2016: 122-124).

Devletin dini inançları resmi olarak tanınması; finansal destek sağlanması, din görevlilerinin maaşlarının devlet bütçesinden ödenmesi, radyo ve televizyon kanallarında ücretsiz yayın hakkı verilmesi, ibadethanelerin konut ve bütçeleriyle ilgilenmesi, vergi muafiyeti ve indirimi sağlanması, ordu ve hapisane gibi kurumlara din görevlisi atanabilmesi gibi faydalar sağlanması anlamına gelmektedir (Bakır, 2018)

Belçikada 6 din ve mezhep ile 1 dinden bağımsız hayat felsefesi devlet tarafından tanınmaktadır. Buna göre Belçika'nın tanıdığı 7 inanç topluluğu ve hayat felsefesi Katolik Hristiyanlık, Protestanlık, Ortodoks Hristiyanlık, Yahudilik/Musevilik,

İslam, Anglikan inancı ve konvansiyonel olmayan liberal topluluktur/ inançsız hümanistlerdir (Canatan, 2019: 72; Köse ve Küçükcan, 2016: 121-122).

Belçika'nın çok-kültürlü toplumsal yapısıyla beraber, ülkede bir çok din ve inanç çeşitliliği mevcuttur. Bu din ve inanç çeşitliliğinden en çok mensubu bulunan grup Hristiyanlardır. 2010 yılında yapılan araştırmalara göre, Belçika nüfusunun % 64.2'si Hristiyanlardan oluşmakta, Müslümanlar ise %5.9 oranla Hristiyanlıktan sonra ülkedeki en büyük dini topluluğu oluşturmaktadır. Tahminlere göre, ilerleyen yıllarda Hristiyanlık oranının düşmesi, Müslüman nüfusunun ise artması beklenmektedir. Bununla beraber dini bir bağlılığı olmayan topluluğun oranının da yükselmesi beklenmektedir. Aynı zamanda Belçika'da daha düşük oranlarla Yahudi/Musevi, Hindu, Budist ve diğer dini inançlardan topluluklar bulunmaktadır (Pew- Templeton, 2010).

2.4.1. Belçika'da Müslümanların Teşkilatlanması ve İslam'ın Kurumsallaşması

Belçika'ya göçün gerçekleştiği ilk yıllarda göçmenlerin geçici olduğu düşünüldüğünden ve misafir işçi olarak görüldüklerinden dolayı dini bir organizeden ve din hizmetlerinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak zamanla yerleşik hale gelmeleriyle beraber “Müslümanlar kurmuş oldukları derneklerle, yerel ve helal gıda marketleriyle, dini ve kültürel merkez olarak kullandıkları camileriyle Belçika'da sosyal bir topluluk olarak gerekli her alanda varlık mücadelesini vermişler ve hala da vermektedirler” (Türkmenoğlu, 2018: 1).

Belçika'da toplumsal anlamda Müslüman varlığının ilk yıllarında din hizmetlerinin yetersizliği ve eksikliğini gidermek için hem ferdi olarak hem de grup halinde çalışmaya başlayan Türkler önce cuma, teravih ve bayram namazı gibi toplu yapılan ibadetler için yerler kiralamaya başlamışlardır. Daha sonra ise ibadetlerini düzenli yapabilecekleri, çocuklarına ve gelecek nesillere din eğitim ve öğretimi verebilecekleri camileri açmaya başlamışlardır (Temel, 1992: 395).

İslam Türk kökenli toplumun kültürel yapısının ve kimliklerinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Manço'nun çalışmasında Türk asıllı gençlerin çoğu Müslüman olduklarını belirtmiştir (Manço, 2000: 127). Kaya ve Kentel'in çalışmasında da “Belçika Türklerinin %6sı kendisi çok dindar olarak tanımlamaktadır. Türkiye'deki

Türklerle benzer biçimde Belçika Türklerinin yüzde 84'ü kendini görece inançlı olarak tanımlamıştır. Belçika Türklerinin yüzde 5'i ateist veya agnostiktir (bilinemezcidir)” (Kaya, 2008: 135).

Daha önce üzerinde ayrıntılı durduğumuz üzere Avrupa’da yaşayan Türkler burada yerleşik hale gelmeye başlayınca kendi kültür, değer ve inançlarını koruyabilme ve yeni nesillere aktararak kimliklerini inşa ve muhafaza etme süreçlerini yaşamaya başladılar. Bu konuda yaşanan ülkede bir çok yeni sorunla karşılaşan Türkler, diğer Avrupa ülkelerinde de olduğu gibi Belçika’da da dini ve kültürel kimliklerini koruma amaçları için cemaatleşmeye, örgütlenmeye, kurumsallaşmaya başladılar ve bunun için ilk adım olarak dernekler ve camiler kurmaya başlamışlardır.

Kurumsallaşmanın zaman içerisindeki gelişimini anlamak için öncelikle camilere odaklanmak faydalı olacaktır. Belçika’da ilk mescit ve camiler Müslümanların yoğun olarak bulunduğu Brüksel’de yapılmıştır. 1970’li yılların başlarında Jubelpark’taki Büyük Cami ve dört mekanda namaz kılınırken, 1980’lerde 80 civarında mescit ve cami olduğu kaydedilmiştir. Bu yıllardan itibaren önemli bir gelişme de daha önceden mevcut bir bina, mescit veya camiye dönüştürülürken artık yeni bir binada ve minareli cami yapma istediğinin artmış olmasıdır. Bu durum Belçika’da Müslümanların varlığının ve kök saldıklarının bir göstergesidir (Canatan, 2019: 73).

Şu an Belçika’da tam sayısı bilinmemekle beraber 330-400 civarında mescit ve cami olduğu düşünülmektedir. “Bu camilerin 151’i Fas ve Arapça konuşan Müslümanlara, 134 tanesi ise Türklere aittir. Camilerin büyük bir kısmı (162) Flaman bölgesinde, 92 tanesi Valonya bölgesinde, 77 tanesi ise Brüksel bölgesinde bulunmaktadır.” Bu camilerin 11 tanesi minareli yeni inşa edilmiş camilerdendir (Kanmaz, 2011’den akt; Canatan, 2019: 74) Yeni camilerin yapılması ve bu yöndeki girişimler Müslümanların kalıcılığının bir simgesiysen, bu gelişmelere yönelik karşı çıkışlar ise İslam’ın yerleşik hale gelmesine bir dirençtir (Canatan, 2019: 74).

Belçika’daki Türk camilerinin büyük bir kısmı Diyanet İşleri ile bağlantılıdır. Büyükelçilikler aracılığıyla bu camilere hizmet sağlanmaktadır. Diyanet işlerinden sonra ülkede en çok camilerle ilişkili olan kurum Belçika İslam Federasyonu’dur. Hem Diyanet’in hem de Belçika İslam Federasyonu’nun bazı camileri devlet tarafından resmi olarak tanınmaktadır. Hem bu iki kurumla bağlantılı olan hem de diğer camilerden

devlet tarafından tanınmış olanlarının birçok masrafı Belçika Devleti tarafından karşılanmakta ve Diyanet'e bağlı camilerin dışındakilere imam görevlendirilmesi yapılmaktadır. Diyanet ise, kendi camilerindeki imamları ve din görevlilerini Türkiye'den görevlendirmeye getirmektedir (Aydın, 2003: 269-270; Manço, 2000: 128; Türkmenoğlu, 2018: 12).

Camiler sadece birer ibadet mekanı ve dini bir temsil değildirler. Özellikle Avrupa'daki Türk toplumu için camiler dini ibadet merkezi olmanın yanında sosyal, kültürel ve eğitsel işlevleriyle de ön plana çıkmaktadır. Belçika'daki Türkler; ibadetlerini yerine getirebilecekleri mekan olarak, toplumsal biraradılığı sağlayacak görüşme yerleri olarak, hem kendilerinin hem de çocuklarının ve gelecek nesillerin dini, kültürel değerlerini öğrenebilecekleri, kimlik inşası ve kimliklerini korumayı sağlayacak mekanlar olarak camileri inşa etmişlerdir. Bu fonksiyonlarıyla camiler sadece bir ibadet mekanı değil toplumsal yönü de olan ve içerisinde bir çok farklı faaliyetin gerçekleştiği mekanlardır. Belçika'daki camilere baktığımız zaman bireysel ve toplu dini ibadetlerin gerçekleştiği, dini hizmetlerin verildiği, dini-kültürel eğitim faaliyetlerinin, Türkçe derslerinin, çocuklar için çeşitli sportif-kültürel-eğitsel etkinliklerin düzenlendiği görülmektedir. Belçika'da küçük, sadece ibadet mekanı olan mescit tarzı camiler yanında, ibadetlerin ve bazı eğitim faaliyetlerinin de yapıldığı mekan dışında birçok bölümden oluşan camiler bulunmaktadır. Bu camilerde sınıflar, kadınlar ve erkekler için lokaller, mutfak, çayocağı, kütüphane, kitabevi, kültürevi gibi çeşitli bölümler mevcuttur. Camilere bağlı lokallerde Türklerin bir araya geldikleri ve bunun için çay ocağı tarzı yerlerin bulunduğu, buralarda hem yetişkin hem gençlerin bir arada vakit geçirebilecekleri aktivitelerin olduğu görülmektedir. Sınıflarında yetişkinler, gençler ve çocuklara yönelik farklı eğitim faaliyetleri yapılmaktadır. Kütüphane, sınıf ve mescitte sohbetler, seminerler, etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

Belçika'da camiler ayrıca, Türk kültürüne dair öğeler ve sembollerle karşılaşılacak mekanlardır. Türk camilerinde çoğunlukla Türkçe konuşulur. Genellikle hutbe, vaaz ve sohbet gibi eğitsel aktiviteler Türkçe yapılır ve bazı camilerde Türkçe dersleri verilmektedir. Camilerin lokal, kütüphane gibi bölümlerinde genellikle Türk bayrağı vardır. Türklerin kendi etniktaşlarını ve ortak kültürü paylaştıkları insanları bulup, onlarla sosyalleşebilecekleri ortamlardır. Yeni göç etmiş ve özellikle de dil sorunu bulunan bireylerin sosyalleşebilecekleri, yeni yaşamlarına alışmalarını ve entegrasyonlarını kolaylaştıracak desteği bulabilecekleri mekanlardır. Minareli cami

yapımı bir problem olsa ve bir çok cami dışarıdan herhangi bir bina gibi dursa da camilerin içleri Türk-İslam mimarisine uygun şekilde desenler ve sanatlarla oluşturulmaktadır. Bütün bu özellikleriyle beraber de Türk-İslam kültürünün yaşatıldığı, gelecek nesillere aktarıldığı mekanlar olarak kimlik inşa ve muhafazasında önemli bir konumdadırlar.

Belçika’da camilerden bahsedilirken değinilmesi gereken bir nokta da açık kapı günleridir. Açık kapı günlerinde camilerin kapıları farklı dinlerin mensuplarına açılmakta, bu bireylere İslam hakkında bilgilendirme ve tanıtım yapılmaktadır. Bu da İslam’a karşı önyargıların yok olması için bir adım olmakta, Müslümanlar ve diğer din mensuplarının bir iletişim içine girmesini sağlayıp güvenli bir sosyo-etkileşim ortamı yaratmaktadır. Belçika çok kültürlü ve çok dinli bir toplum olduğundan farklı aidiyetleri olan bireylerin güvenli iletişim kurmalarını sağlayacak bu tarz aktiviteler önemlidir. Ayrıca İslamofobi ve ayrımcılık Müslümanlar açısından bir problem alanıdır. Böyle bir aktivite Müslümanlara karşı önyargıların çözülmesi için bir fırsat olabilmektedir. Bütün bunlarla beraber değerlendirildiğinde camiler dini, kültürel, sosyal ve eğitsel içeriklere sahip yapılar olarak Belçika Türkleri için merkezi konuma sahip önemli mekanlardır.

2.4.2. Belçika’da Dini Temelli Dernek ve Vakıflar

Belçika’daki Müslümanların örgütlenmeye başlamalarıyla temel bazı çatı kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Belçika’daki Türkler dini çerçevede iki büyük çatı kurum altında toplanmışlardır. Bunlar “Belçika Türk İslam Diyanet Vakfı” (BDV) ve “Belçika İslam Federasyonu” (BİF)’dur. Belçika’daki birçok İslami faaliyetin ve caminin bu iki kurumla ilişkisi bulunmaktadır. Ülkesel çapta örgütlenen bu iki kurum Müslüman Türklere birçok eğitim ve hizmet sunmaktadır.

Belçika’da Belçika Diyanet Vakfı ve Belçika İslam Federasyonu dışında çeşitli şekillerde kurumsallaşmış farklı İslami gruplar da vardır. Bunlardan bazıları; Belçika Türk-İslam Kültür Dernekleri Birliği (BİTİB), Süleymancılar/ Belçika İslam Kültür Merkezleri Birliği (B.I.K.M.B. of Unie der Islamitische Culturele Centra in België) ve çeşitli şekillerde kurumsallaşmış Nurculardır (Türkmenoğlu, 2018: 30-40).

Arap Müslümanlar ise eyaletler düzeyinde, “Antwerpen Camiler Birliği ve İslami Dernekler (UMIVA), Doğu ve Batı Flaman Camiler Birliği ve İslami Dernekler

(UMIVOW) ve Limburg Camiler Birliği ve İslami Dernekler (UMIVEL) olmak üzere üç farklı örgüt altında bir araya gelmişlerdir. Bu örgütler bağlamında bir de “İmamlar Birliği” adıyla, teolojik sorunlara cevap vermek ve anlaşmazlıklarda aracı olarak işlev görmek üzere bir komite oluşturulmuştur” (Canatan, 2019: 75-76).

Bu örgütlenmeler, Belçika’daki Müslüman topluluğun etnik gruplara ve dolayısıyla camilere bölündüğünü göstermektedir. Bu kuruluşlar uzun bir süre birbirlerinden habersiz ve kopuk yaşadıkları için Belçika’da ortak bir hizmet geliştirebilmek ve İslam’ı temsil edecek resmi bir temsil kurumu oluşturabilmek çok zor olmuş ve uzun yıllar mümkün olmamıştır. (Canatan, 2019: 76)

Belçika’daki Türklerin büyük bir çoğunluğu Sünni Müslümandır ama bunun yanında bir diğer Türk Müslüman topluluğu olarak yerleşik Alevi Müslümanlar da bulunmaktadır ve Aleviler de bazı dernek ve kuruluşlar etrafında toplanmışlardır. Belçika Alevi Birlikleri Federasyonu Başkanı Harun Özdemir’den aldığımız bilgiye göre Belçika’da Brüksel Alevi Kültür Merkezi, Limburg Alevi Kültür Merkezi, Anvers Alevi Kültür Merkezi, Liege Alevi Kültür Merkezi, Charleroi Alevi Kültür Merkezi bulunmaktadır ve bu bölgesel kurumlar Belçika Alevi Birlikleri Federasyonuna bağlıdır.

2.4.2.1. Belçika Türk-İslam Diyanet Vakfı (BDV)

Türkiye Devleti tarafından Belçika’daki Türk toplumuna yönelik dini hizmetler, 1978’de Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği bünyesinde açılan Din Hizmetleri Müşavirliği tarafından verilmeye başlamıştır. Daha sonra 1982’de Belçika mevzuatına uygun ve milletlerarası hüviyette Belçika Türk İslâm Diyanet Vakfı kurulmuştur (Temel, 1992: 396). Belçika Diyanet Vakfı, 1982 yılında Belçika Kraliyet Kararnamesi ile onaylanarak, dernekler ve uluslararası birlikler yasası kapsamında kurulmuş olan bir “Uluslararası Birlik”tir. Belçika Diyanet Vakfı, Belçika’da yaşayan Türklere dini, sosyal ve kültürel alanlarda çeşitli hizmetler vermektedir. 73 cami, 1 yatılı ve gündüzlü eğitim enstitüsü, 1 araştırma merkezi ve yüzden fazla dernekten oluşan bir yapıya sahip olan Belçika Diyanet Vakfı; cami ve derneklerindeki dersliklerde öğrencilere eğitim faaliyetleri, kadın ve gençlik kolları, “Cenaze Nakil, Yardımlaşma ve Dayanışma fonu”, hac ve umre organizasyonları ile hem Türk toplumuna hem de Belçika’da yaşayan diğer topluluklara hizmet vermektedir (Diyanet.be, 2022).

Vakfın amacı kendi sitesinde, “Müslümanların ibadetlerini yapmalarında yardımcı olmak, camiler inşa etmek, açmak veya tahsis etmek, Kur’an-ı Kerimi kaidesine uygun olarak okumayı öğretmek, İslami ilimlerle ilgili ilmi araştırmalar yapmak ve yaptırmak, Cami ve mescitlerde görev yapacak olan Din Görevlilerine gerekli formasyonları vermek, Zekat ve fitreleri ve her türlü bağışları kabul etmek ve onları yukarıda zikredilen gayeler ve aynı zamanda dini, kültürel ve sosyal yardım faaliyetlerine kullanmaktır” şeklinde belirtilmiştir (Diyanet.be, 2022).

Belçika’daki Türkler dini faaliyetlerine, cami açmak amacıyla dernekler kurarak başlamışlardır. Bu dernekler, cami yapmak için satın aldıkları binaların tapularını Türkiye Diyanet Vakfı’na veya Belçika Türk İslâm Diyanet Vakfı’na vermektedirler ve Diyanet’le işbirliği içerisinde çalışmaktadırlar (Temel, 1992: 396).

Belçika’da Liège’de ve Charleroi’da olmak üzere iki tane müslüman mezarlığı vardır. Ancak Türkler çoğunlukla ölen yakınlarını köken ülkelerine yani Türkiye’ye göndermek istemektedirler. Bu sebeple Diyanet Vakfı bir cenaze fonu oluşturmuştur, bu fona üye olanların cenazeleri Türkiye’ye gönderilebilmektedir (Temel, 1992: 396).

Belçika Diyanet Vakfı’nın eğitsel, kültürel ve sosyal faaliyetlerini ele alacak olursak; vakıfta ve vakfa bağlı kurumlarda alanında uzman kişiler davet edilerek farklı dini kültürel konularda hem mensuplarına hem de halka açık şekilde seminerler ve konferanslar düzenlenmektedir. Haftaiçi kadınlara yönelik dini bilgi ve vaaz içeren dersler ile Kur’an’ı Kerim dersleri verilmektedir. Ayrıca hem yetişkinlere hem de çocuklara yönelik olarak, Türkiye’den konsolosluk aracılığıyla görevlendirilmiş Türkçe öğretmenleri, Türkçe ve Türk Kültürü dersleri vermektedir. Haftasonları yaş gruplarına göre sınıflara ayrılmış olan çocuklara, vakfın sınıflarında Kur’an ve dini bilgiler dersleri verilmektedir. Vakıfta Kitabevi bulunmakta ve burada hem dini hem de diğer alanlarda kitaplar satılmaktadır. Ramazan ayında ve normal zamanlarda da ihtiyaç sahiplerine maddi destek sağlamaktadır. Ayrıca bazı zamanlarda Türklerin bir araya gelebilecekleri iftarlar ve kermesler gibi aktiviteler düzenlenmektedir.

2.4.2.2. Belçika İslam Federasyonu (BİF)

Belçika İslam Federasyonu 1986 yılında resmi olarak kurulan, Milli Görüş çizgisinde, dini bir kuruluştur (Canatan, 2019: 75). BİF, Belçika’da kapsamlı bir biçimde dini, sosyal ve kültürel hizmetler vermektedir. İslam’ın öğretilmesi, yaşanması

ve gelecek nesillere aktarılması ve farklı toplumlara tanıtılması için çeşitli hizmetler sunmaktadır. Müslümanların her türlü sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik hak ve ihtiyaçları için çeşitli çalışmalar yapmaktadır. Dini, sosyal, kültürel etkinlikleri yanı sıra eğitim merkezlerinin ve ibadethanelerin kurulması ve devamlılığı için çalışmalar yapmaktadır. Merkezi Brüksel’de bulunan BİF’in ülke de 30 şubesi, bir insanı yardım kuruluşu ve “La Vertu” ile “İbn-i Sina” enstitüleri olmak üzere iki tane okulu bulunmaktadır. Ayrıca cenaze fonu sağlamak ve Hac ve Umre organizasyonu gerçekleştirmektedir (BİF. 2022; Yenivatan, 2019).

2.2.5. Belçika İslâm Kültür Merkezi’nden Executief’in (EMB) Kuruluşuna

Belçika’da İslam’ı ve Müslümanların din işlerini devlet karşısında Exekutief temsil etmektedir. Bu sebeple Exekutief’in kuruluşunu, kurumsal yapısını, çalışma alanlarını ve tartışma konularını bilmek Belçika’da İslam’ın kurumsallaşma sürecini anlamak için gereklidir.

Belçika’da tanınmış olan resmi dinlerin işleri, resmi bir temsil kurum aracılığıyla organize edilmekte ve gerçekleşmektedir. Bu sebeple Belçika’daki Müslümanların da din işlerini resmi bir temsil kurumunun gerçekleştirmesi gerekmektedir. Belçika’da İslam’ın resmi kurumsallaşma süreci ilk olarak “İslâm Kültür Merkezi”nin kuruluşuyla gerçekleşmiştir. 1960’lı yılların başında kurulan bu merkeze, Belçika hükümeti bütün Müslümanları temsil yetkisi vermiş ve İslam’ın tanınma ve kurumsallaşma sürecinde birinci derecede rol yükleyerek tek muhatabı olarak kabul etmiştir (Temel, 1992: 395).

Bu merkezin Belçika’daki bütün Müslümanların temsilci olarak kabul edilmesi ve 1974 yılında İslam’ın resmi din olarak kabul edilmesinin ardından 1975-1976 öğretim yılından itibaren Belçika okullarında isteyen Müslüman çocuklarına haftada iki saat İslam dersleri verilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda okullarda görev almak isteyen din bilgisi öğretmenlerinin teklifleri, değerlendirilmeleri, atamaları gibi işlemler ilk başta İslam Kültür Merkezi tarafından yapılmış ve Eğitim Bakanlığı tarafından da onaylanmıştır. İslam Kültür Merkezi bu uygulamalar ve süreçler sonucunda önemli bir etkinlik alanına sahip olmuş ve gerekli işler için resmi makamlarla görüşmeler bu merkezle yapılmıştır. İslam Kültür Merkezinin kuruluşundan beri masrafları İslam’ın resmi olarak kabul edilmesinde ve İslam Kültür Merkezinin kurulmasında öncü olan

Suud merkezli Dünya İslam Birliği (Rabıta) tarafından karşılanmıştır ve bu durum merkezin yönetiminde Suudi Arabistan'ın etkili olmasına sebep olmuştur (Temel, 1992: 395-396).

Belçika iki Müslüman lke (Fas ve Türkiye) ile 1964-1965 yıllarında işçi anlaşması yapmış ve ilk kez bu yıllarda bir Müslüman toplumla ilişkileri başlamıştır. Ancak bu yıllardan bir yıl önce İslam Kültür Merkezi açılmış, işçi glerinin durdurulduğu tarihlerde de İslam resmi olarak kabul edilmiştir. Yani kurumsal temsil ve İslam'ın resmi olarak kabul edilmesi sürecine bakıldığı zaman bu sürecin şekillenmesinde Müslüman toplumun ihtiyaçları, dinin ve kurumun resmi olarak kabul edilmesi için gerekli şartların oluşup oluşmadığı gibi faktörler değil Belçika ile Suudi Arabistan arasındaki karşılıklı siyasi ilişkilerin sebep olduğu görülmektedir (Canatan, 2019: 77-78).

İslam Kültür Merkezi belli bir süre ülkedeki bütün Müslümanları temsil eden bir kurum olarak görülmüş ancak yetkileri daha çok siyasi kararlara dayanması sebebiyle tam bir statü elde edememiştir (Temel, 1992: 396). Ayrıca Suudi Arabistan'ın yönetimde yoğun etkisi sebebiyle hem Müslüman topluluklar dışarıdan böyle bir müdahaleden rahatsız olmuşlar hem de Belçika hükümeti Suud etkisini devre dışı bırakmak istemiştir. Bütün bunların sonucunda Belçika hkmetinin ülkede yaşayan göçmenlere yönelik entegrasyon faaliyetleri ve göçmenlerin problemlerini belirlemek amacıyla oluşturduğu Kraliyet Göçmen Politikaları Komisyonu (Royal Commission on Migrant Policy), İslam Kültür Merkezini feshetmiştir (Canatan, 2019: 78-79; Kaya, 2008: 27)

Kraliyet Komisyonu, İslam Kültür Merkezinin otoritesine son vererek kurumsallaşma sürecine aktif bir şekilde müdahale etmiştir. Bu dönemde hkmetin aldığı bir kararla Adalet Bakanlığı beş Türk ve onbir Arap kökenli Müslümanı yazılı olarak davet edip, kendilerine Müslümanları temsil etme ve hkmete rapor hazırlama görev ve yetkisi vermiştir. Böylece farklı etnik kökenlerden ve mezheplerden oluşan Alimler Konseyi kurulmuştur. Önceden İslam Kültür Merkezi'ne ait olan, okullarda verilen din derslerine İslam öğretmenlerini atama yetkisi ve görev alanları bu kurula verilmiştir. Ancak devletin doğrudan müdahalesiyle kurulan bu kurul da Müslümanlar tarafından tam destek almamıştır. Çünkü gerçek bir temsili organın ülkedeki Müslümanlar tarafından kurulması gerekmekte ve böyle bir müdahalenin din işlerine

karışmak olduğu savunulmaktaydı. Ancak bu kurul geçici bir konseyin, bir tavsiye organının oluşturmasını sağlamıştır. Bu konseyin çalışmalarıyla da Müslümanlar arasında seçim düzenlenmiş bunun sonucunda tarafların uzlaşma ve kabulüyle “Belçika Müslümanları Yürütme Kurulu/ Executief van de Moslims van Belgie” kısaca Executief/ Exekutif (EMB) 3 Mayıs 1999’da ülkedeki Müslümanları temsil eden resmi kurum olarak hayata geçirilmiştir (Canatan, 2019: 78-80; Kaya, 2008: 28; Türkmenoğlu, 2018: 25; Temel, 1992: 396).

2.2.5.1. İslam’ın Kurumsal Temsili: Belçika İslam Konseyi “Exekutif”

Belçika İslam temsil kurumu olan Exekutif, Belçika’daki İslam’ın kurumsallaşmasının sembolüdür. Exekutif, Müslümanları ilgilendiren konularda devletin tek resmi muhatabıdır ve Müslümanları devlet karşısında temsil etmektedir. Bu kurum yasal olarak belirlenen çerçevede din hizmetlerinin idari işlerini gerçekleştirmektedir.

Exekutif’in çalışma alanı genel olarak ikiye ayrılmaktadır. Birincisi devlet ve toplum karşısında İslam’ı ve Müslümanları temsil eden, devletin resmi muhatabı olmasıdır. Devlet, İslam’ı ve Müslümanları ilgilendiren bir konu olduğunda Exekutif’e başvurmaktadır; Exekutif de bu konularda Müslümanlar adına devletle muhatap olmaktadır. Exekutif, duruma ve şartlara bağlı olarak devletle istişare yapmak için görüşen, bazen işbirliği yapan bazen de karşı karşıya gelen kurumdur. Mesela camilerin tanınma prosedürlerinde camiler ve devlet arasında köprü konumunda bulunmakta, imamların eğitimi konusunda birlikte istişare ederek çalışmakta, elektroşoksuz hayvan kesimi yasağı/ helal kesim konusunda ise mahkemede karşı karşıya kalmaktadır (Alkış, 2020).

Exekutif’in ikinci çalışma alanı ise, kanuni çerçevede belirlenmiş olan, kendisine görev ve yetki verilen konuları kapsayan din hizmetlerini organize görevidir. Bu bağlamda Exekutif, başlıca üç bölüme ve departmana ayrılarak çalışmaktadır:

- Birincisi Eğitim Departmanıdır. Bu departman okullarda verilen İslam derslerinin düzenlenmesi; İslam öğretmenlerinin statülerinin belirlenmesi, eğitimleri, yeterlilikleri, atanmaları ve teftişleriyle ilgilenmektedir.

- İkinci bölüm İmam ve Cami Hizmetleridir. Resmi tanınma talep eden camiler EMB'nin İmam ve Cami Departmanına başvurularını yapmakta, camilerin dosyalarının hazırlanmasıyla bu bölüm ilgilenmektedir. Yapılan başvurularda dosyaların takibi, camilerde görev alacak imamların imtihan ve atamalarını, din görevlilerinin organizesini bu bölüm yapmaktadır.
- Üçüncü Departman ise Sosyal İşler Bölümüdür. Bu bölümün hastane, cezaevi, huzurevi ve bakımevleri gibi sosyal hizmet kurumlarında görev alacak olan Müslüman danışmanların eğitim ve atanmalarını düzenlemek; helal kesim sertifikası vermek; Müslüman mezarlıklarının organizasyonunu yapmak; devlet radyo ve televizyonlarında program yapmak; ramazan ayı ve dini bayramlarla ilgili çalışmalar yapmak gibi görev ve yetkileri vardır (Alkış, 2020; EMB, 2022).

Exekutif'in görev ve yetki alanındaki çalışmalarını gerçekleştirebilmek için farklı kademelerden ve farklı görevlerden oluşan birimleri mevcuttur. Exekutif iki önemli kola ayrılmaktadır. İlki, birçok İslami kurumun yöneticilerinin bulunduğu, toplumsal ve siyasal konuların ele alındığı “Vatandaş Platformu” olarak da tanımlanan “Belçika İslam Kurumları Koordinasyon Kurulu”dur. İkincisi dini meselelerin ele alındığı, fetva verme yetkisi bulunan “Alimler Konseyi”dir (Alkış, 2020).

Belçika Müslümanları farklı etnik köken, mezhep, dil ve görüşten oluşan bir topluluktur. Exekutif'in de bu zengin çeşitliliği temsil eden bir yapısı mevcuttur. Söz konusu farklılıkları temsil edebilmek adına EMB'nin her kademesinde kurullar; Fas kökenli Müslümanlar; Türk kökenli Müslümanlar ve Arnavutluk, Pakistan, Afrika ve Belçika asıllı Müslümanlar gibi diğer Müslümanlar şeklinde üç gruptan oluşmaktadır. Her grup da kendi içinde mezhep, görüş ve cemaat farklılıklarını gözeterek bir denge kurmaktadır (Alkış, 2020; Türkmenoğlu, 2018: 28).

Exekutif, Belçika'daki Müslüman toplumu için önemli ancak zor bir görevi üstlenmektedir. Nitekim birçok mezhep, etnik köken ve dini görüşü bir araya toplayıp, hem devlet hem de toplum karşısında bu çeşitli tabanı temsil etmektedir. Kurumun yapısındaki bu çeşitlilik ortak bir konsensüsün sağlanmasını ve karar alma prosedürlerini doğal olarak zorlaştırmaktadır. Ayrıca laik bir ülke olan Belçika'da din işlerine en çok müdahale edilen temsil kurumu da Exekutif'tir (Alkış, 2020).

Bütün bunlardan gördüğümüz üzere Belçika’da İslam’ın kurumsallaşmasında yaşanan sıkıntılar İslam’ın kabul edilmesinden beri süregelenlerdir. Sebepleri ise; İslam karşıtlığı, İslam konusundaki önyargılar, siyasi sebepler, Müslümanların birçok etnik ve içtihadî gruptan oluşması ve bir aradalığı sağlayamamış olmaları gibi etkenler gözükmektedir.

2.2.6. İslam Hakkında Tartışmalar ve Sorunlar

Avrupa’da özel olarak da Belçika’da Müslüman toplulukların artık yerleşik hale gelmesi ve İslam’ın kurumsal temsili konusunda ilerlemeler kaydedilmesi bazı tartışmaları gündeme getirmiştir. Bunlar İslam’ın Avrupalı bir din olup olmaması, Avrupa İslamı yani Avrupalı veya Belçikalı bir İslam’ın olanağı gibi tartışma konularıdır. Bu konularda İslam’ın Avrupalı bir din olduğunu veya Avrupalı bir İslam’ın mümkün olduğunu savunanlar olduğu gibi bu meselelerde karşıt görüş bildirenler de mevcuttur. Özellikle Avrupa toplumuna uygun, Avrupalı bir İslam veya ılımlı bir İslam konularında tartışma hangi boyutta veya görüşte olursa olsun Belçika’nın bu konuya müdahale etmesinin din özgürlüğüne bir müdahale olduğu bu tartışmaların Müslümanlar arasında olması gerektiği savunulmaktadır (Canatan, 2019: 83-87).

Uzun bir süreç sonunda Belçika’da İslam kurumsal bir temsile kavuşmuş ve somut bir hal almıştır. Ancak tanınmanın ve kurumsal yapının gecikmesi bir çok sorunun da ertelenmesine sebep olmuştur. Bugün Müslüman toplum hala bu ertelenmeden kaynaklı biriken sorunlarla uğraşmaktadır. Bu sorunlar ve tartışmalardan ilki camilerin tanınması ve tanınmaya bağlı olarak olanaklarından yararlanamaması problemidir. Ulusal bir düzeyde tanınma gerçekleşse de yerel düzeyde yerine getirilmesi gereken şartların sağlanamaması veya başvuruların beklenen zaman içerisinde değerlendirilmemesi gibi sebeplerle hala camilerin tanınma sorunu devam etmektedir. Yerel camilerin tanınma sorunuyla beraber Belçika İslam Konseyi imam ve din dersi veren öğretmenlerin eğitimi, din dersleri ve helal kesim gibi konularda problemlerle uğraşmaktadır (Canatan, 2019: 87- 91)

Belçika, imamların ve din dersi öğretmenlerinin ikamet edilen ülkede yetiştirilmesini istemektedir. Buna olumlu bakan ve daha faydalı olacağını düşünen kesimler de bulunmakta, özellikle imamlar konusunda din görevlilerinin köken ülkeden

getirilmesinin daha uygun olacağını, hatta anadilde verilecek vaazların yeni kuşakların köken ülke dillerini muhafaza etmelerini kolaylaştırabileceğini savunmaktadırlar. Her iki görüşün de kendi içerisinde haklı olduğu noktalar olmakla beraber sorunlar ve tartışmalar da mevcuttur. Bu durumlar da imam ve din öğretmenleri şeklinde bir sorun alanının oluşmasına sebep olmuştur (Canatan, 2019: 90-91).

2.2.7. İslamofobi ve Müslümanların Maruz Kaldıkları Ayrımcılıklar

Belçika'ya Müslümanların göç etmesi, ülke içerisinde sosyo-kültürel bazı değişikliklere yol açmıştır. Belçika'ya Müslümanların gelmesiyle bazı toplumsal sorunlar, siyasal yapıda değişiklikler, var olan birtakım kültürel sorunların derinleşmesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Diğer taraftan Belçika'ya yerleşmiş olan Müslümanlar da çeşitli şekillerde bu süreçlerden etkilenmişlerdir. Yabancılık ve yalnızlık, kültürel farklılıklar, kendi öz değerlerine saygı duyulmaması ve aşağılanması, ana dil eğitimi ve anadilde eğitim, asimilasyon tehlikesi, ırkçılık, İslamofobi ve önyargı gibi birçok sorunla karşı karşıya kalmışlardır (Bakır, 2018).

Belçika ırkçılıkla mücadele konusunda uzun yıllara dayanan bir tecrübeye sahiptir. İlk ırkçılığa karşı cezai işlem yasasını 1981'de çıkarmıştır. 2003'te yapılan yasal düzenlemelerle de bu konudaki mücadelede gelişmeler kaydedilmiştir. Bu yönde Irkçılıkla Mücadele ve Fırsat Eşitliği Merkezi (CECLR) gibi kuruluşlara sahiptir. Bu kuruluş hem ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile mücadele etmekte hem de Belçika'daki yabancıların topluma uyum sağlamalarını kolaylaştıracak politikalar geliştirmektedir (Aydın, 2008: 16).

Belçika'da varlıkları geçici olduğu düşünülen Müslümanların ülkede kalıcı olduklarının anlaşılmasıyla ve dinin gereklerini yerine getiren bir topluluk olmalarıyla beraber ayrıca dikkat çekmeleriyle 1980 yılından itibaren Müslümanlara ve İslama karşı olan hoşgörüsüzlük, kuşku, önyargı ve güvensizlik artmaya başlamıştır (Aydın, 2008: 18). Ayrıca ekonomik refahını paylaşmak istemeyen zihniyetin bir ürünü olan yabancı düşmanlığı gibi yönelimler Belçikalı toplum içinde de karşılık bulmuştur. Bu durum Belçika'daki Müslümanların toplumdan dışlanmasına; sosyal, siyasi ve ekonomik olarak ötekileştirmeye; hem psikolojik hem de fiziksel olarak şiddete uğramalarına sebep olmaktadır (Bakır, 2018).

Avrupa Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi (EUMC) 2006 yılındaki raporunda Belçika'daki Müslümanların eğitim, iş (çalışma şartları) ve barınma konusunda ırkçılıkla karşılaştıklarını açıklamıştır. Bu yönde CECLR'e 2003 yılında 2500 şikayet gelmiştir (Aydın, 2008: 16).

CECLR'in açıklamasına göre Müslümanların ev, daire gibi konut almak veya kiralamak üzere yaptıkları başvurularda ayrımcılıkla karşılaştıkları ve reddedildikleri, hatta isimleri veya aksanları sebebiyle yabancı olduğu belli olan kişilerin %58'inin direkt olumsuz yanıt aldığı araştırmalarda belirtilmiştir (EUMC, 2006: 65).

Çoğu Avrupa ülkesinde olduğu gibi Belçika'da da Müslümanların işsizlik oranları yüksektir. Yapılan araştırma sonuçlarına göre Türk ve Fas kökenlilerin işsizlik oranı (%38), Belçikalılardan (%7) 5 kat daha fazladır (Okkerse & Termote, 2004'den akt; EUMC, 2006: 52). Ayrımcılık ile ilgili yapılan çalışmalar yabancı kökenlilerin ve özellikle Müslümanların ayrımcılıkla karşılaştıklarını ve istihdam imkanlarının sınırlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu konuda belirtmek gerekir ki işyerlerinde; çok kültürlülük çerçevesi gereği ve dini ayrımcılık gözetmeksizin hem Müslümanların hem de diğer göçmen kökenlilerin topluma ve işyerine uyumlarını sağlamak gerekliliği sebebiyle dini ve kültürel hoşgörü sık sık gündeme gelmektedir. Belçika'da bu sebeplerle işyerinin düzenini bozmamak ve iş sözleşmesine aykırı olmamak şartıyla dini bayramlar, helal gıda gibi konularda imkanlar sağlanmaktadır. Ancak söz konusu özel sektör olduğunda durum işyerine ve işyeri sahibine göre değişmektedir (EUMC, 2006: 54-55).

Eğitim alanında ise, yabancı kökenli olduğundan dolayı okula kayıt işlemlerinin yapılmaması, öğretmenlerden öğrenciye ve öğrencilerden öğretmene karşı ayrıştırıcı ifade ve eylemler görülmektedir (Aydın, 2008: 18). Ayrıca ENAR raporuna göre bunların dışında güvenlik güçleriyle karşılaşmalarda usulsüz ve sebepsiz kimlik kontrolü yapılması, tutanak tutulmaması, saldırgan tonda hitap edilmesi ve onur kırıcı konuşmalar gibi olaylar yaşanmakta; komşuluk ilişkileri gibi sosyal hayat ilişkilerinde ayrımcılıkla karşılaşılmakta; basın-yayın organlarının nefret ve kin uyandıran ifadelerine ve özellikle İslamofobik deyimlere rastlanmaktadır (Aydın, 2008: 19).

11 Eylül saldırılarından sonra bazı basında Müslümanlık ile terörizm arasında ilişki kurulmaktadır (Aydın, 2008: 19). Manço ve Kanmaz'a göre 11 Eylül

saldırılarından sonra birçok ülkeye kıyasla Belçika’da fazla şiddet ve gerginlik yaşanmamış, ortam görece daha sakin kalmıştır (Manço ve Kanmaz, 2004: 109-110’dan akt; Aydın, 2008: 20). Ancak yine de 11 Eylül’de sonra Belçika’da İslamofobi içerikli bir çok olay meydana gelmiştir (Aydın, 2008: 20). Çeşitli ırkçılıkla, eşitsizlikle mücadele merkezlerinin ve insan hakları kuruluşlarının raporlarına göre 11 Eylül’den sonra Müslümanlara yönelik kamusal alanda yazılı ve sözlü hakaretler, Müslümanları ve Arap asıllıları hedef alan yayınlar, mülklere veya şahıslara yönelik fiziksel saldırılar ve cinayetler gibi bir çok islamofobi olayı gerçekleşmiştir (Aydın, 2008: 20-21).

Bazı örnekleriyle gösterdiğimiz karşılaşın bu ayrımcılık, ötekileştirme ve dışlanma oranları giderek artmaktadır. 2015 yılında iş yerlerinde dini sebeplerle ayrımcılığa maruz kalma şikayetlerinin oranı %46’yken, 2016 yılına gelindiğinde neredeyse iki katına çıkmış ve %88 oranına yükselmiştir (Bakır, 2018). Ayrıca 2015 yılında din ve inançlarından dolayı fiziksel ve sözlü saldırıya uğradığından dolayı şikayetçi olan bireylerin sayısı 330 iken 2016 senesine gelindiğinde %18 artarak 390’a yükselmiştir. Bu ayrımcılığa maruz kalanların %90’ını ise Müslümanlar oluşturmaktadır. Ayrıca bu şikayet dosyalarının %40’ı medyadaki nefret ve kışkırtmayla ilgilidir (Unia, 2017: 34).

İslam, Avrupa yaşam tarzına bir tehdit olarak görülmekte ve bu şekilde anlatılmaktadır. Yabancı düşmanlığı, ırkçılık, şiddet, önyargı, hoşgörüsüzlük, İslamofobi gibi eğilimlerin sebebi olarak da İslami radikalizm gösterilmektedir. Fakat tam tersi bir açıdan bakıldığında ırkçılık, asimilasyon, önyargı, dışlanma gibi yaşanan olumsuz deneyimler dine daha çok sarılmayı ve özellikle göçmenler için kültür, din, etnisite, gelenekler gibi kimliğe dair ve geçmişe ilişkin olarak üretilen söylem ve eğilimler çok önemli hale gelmektedir (Kaya, 2008: 139).

2.2.8 Belçika’da Din Eğitimi

Belçika’da din eğitimi, okulda din eğitimi ve camide din eğitimi olmak üzere iki ana başlıkta ele alınabilir. Belçika Anayasasına göre devlet tarafından resmi olarak tanınan dinlerin mensupları okullarda seçmeli olarak din eğitimi alabilmektedirler (Türkmenoğlu, 2018: 8). Belçika’da İslam 1974’ten beri resmen tanınmaktadır ve 1978 yılından beri okullarda isteyen öğrenciler İslam dersleri alabilmektedirler (Franken, 2017: 2).

Belçika Anayasasında yer alan “Eğitim Sözleşmesi” ile ilgili yasada din ve ahlak dersleriyle alakalı düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre resmi kurumlara ait ilk ve orta öğretimlerde haftada iki saat din ve ahlak dersi verilmesi zorunludur. Din dersi; “Katolik Hristiyan, Ortodoks Hristiyan, Protestan Hristiyan, Yahudilik/Musevilik ya da İslam” dinlerinden birisi ve bu dinlerin ahlakından olmaktadır. Bu dinlere mensup olmayan veya din derslerini takip etmek istemeyenler ise “Laik/seküler (hiçbir dine bağlı olmayan) ahlak (moral) dersi”ni almaktadırlar (Aydın, 1999: 112-113).

Belçika’da İslam dersi Katolik ve devlet okulu olan Belçika okullarında verilmektedir ve yıllar geçtikçe eğitim sisteminde daha fazla yer almaya başlamıştır. Örneğin Flaman bölgesinde öğrencilerin %20’si, Müslüman nüfusun büyük topluluklar halinde bulunduğu Brüksel’de %50’si İslam dersi almaktadır. Okullarda İslam eğitimi verilse de bu konuda birçok sorunla karşılaşmakta, karşılaşılan sorunların fark edilmesi, çözümü gibi durumlarda gecikmeler yaşanmaktadır. Bunun en temel sebeplerinden biri de Belçika Devleti ile bir çok etnik köken ve farklı kültürden oluşan Müslüman topluluklar arasında arabuluculuk yapacak, Kilise gibi İslamı temsil eden, sağlıklı bir diyalog kuracak temel bir kurumun yıllarca kurulamaması ve kurumsallaşmanın gecikmesidir (Franken, 2017: 2-4). Bugün Exekutif bu ihtiyacı karşılasa da kuruluşunun gecikmesi yıllarca birçok sorun yaşanmasına ve ertelenmesine, sorunların birikmesine sebep olmuştur.

Karşılaşılan sorunlardan biri de İslami eğitimi verecek olan öğretmenlerle ilgilidir. Dini eğitim, uzun bir süre Türkiye ve Fas gibi Müslüman ülkelerin gönderdiği öğretmenler tarafından verilmiştir. Ancak bu öğretmenlerin dil yetkinliği ve ülkenin kültürüne yabancı olması gibi etkenler İslam dersleri konusundaki problemlerden biri olmuştur. Buna bağlı olarak Belçika’da İslam eğitimi verecek öğretmenler yetiştirmek için adımlar atılmıştır. İslam öğretmeni olabilmek için dil yetkinliği, Belçika’nın uyguladığı bir İslam sınavı ve pedagojik eğitim gibi şartlar aranmaktadır (bu konularla Exekutif ilgilenmektedir). Alanı farklı olan bir öğretmen de bu şartları karşıladıktan sonra İslam öğretmeni olabilmektedir (Franken, 2017: 2-4). 2017-2018 eğitim-öğretim yılındaki verilere göre Flaman bölgesinde 846, Valon bölgesinde 800 İslam dersi öğretmeni okullarda görev yapmaktadır. Bu öğretmenlerden yalnızca %16’sı İmam-Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi ve dengi okullardan mezunken, geri kalan büyük

çoğunluğun alan bilgisi eksik öğretmenler olduğu belirtilmiştir. Exekutif çoğunluğu Belçika’da yetişen, alan eksikliği mevcut olan bu öğretmenlerin eksiklerini tamamlamak üzere çeşitli şehirlerdeki yüksek okullarla anlaşmıştır. Buna göre İslam öğretmenleri bu okullarda 13 modülden oluşan İslam derslerini almak zorundadırlar. İslam öğretmenlerinin alan bilgisi konusundaki yeterliliklerini belirlemeyle Exekutif ilgilenmektedir. Exekutif’in yeterli görüp onay verdiği öğretmenlerin İslam dersleri alanında diplomaları Belçika Milli Eğitimi tarafından kabul edilmektedir (Türkmenoğlu, 2018: 28).

Belçika okullarında verilen İslam derslerinde İslam sınıflarının düzenlenmesi, uygun teftişin olmaması ve müfredatın içeriği (verilen eğitimin aşırı görüşlerde olmasının engellenmesi, yaşanan ülke yaşayış kültür ve ihtiyaçlarına, öğrencilerin kapasitesine uygun olması) gibi sorunlar da yaşanmaktadır (Franken, 2017: 2-4). İslam dersi alanında yaşanan bu sorunlar devam etmekle beraber, görüldüğü üzere yıllar içerisinde yaşanan gelişmelerle ciddi ilerlemeler ve iyileşmeler mevcuttur.

Okulda din eğitimi konusuna bakarken değinilmesi gereken bir nokta da Dini okul/ İslami okul meselesidir. Belçika tarihinden dolayı, eğitim sistemi de ayrılmış bir yapıya sahiptir. Okulların çoğu, devlet tarafından kapsamlı bir şekilde finanse edilen özel Katolik okullarıdır ve devlet okulları azınlık konumundadır. Diğer dini gruplar da kendi okullarını kurabilse de, tanınan ve dolayısıyla finanse edilen Protestan, Yahudi, dini olmayan ve İslami özel okulların sayısı çok azdır. Belçika’da devlet tarafından fonlanan; resmi olarak tanınan ve yasal geçerliliği bulunan dördü Fransız bölgesinde biri Flaman bölgesinde beş tane İslami okul vardır. Bu okullarda normal Belçika eğitim sistemi müfredatıyla beraber İslami eğitim de verilir. Belçika’da devlet tarafından fonlanmayan İslami eğitim veren okullar da bulunmaktadır. Ancak bu okullar resmi olarak tanınmadığından, diplomalarının ülke içerisinde bir geçerliliği bulunmamaktadır. Bu okullardan sonra eğitimine devam etmek isteyen öğrencilerin belirli bir sınava girmesi gerekmektedir ve sistemde teorik olarak mümkün kılınan bir çok imkan pratik olarak bakıldığı zaman çok mümkün olmamaktadır. Katolik okulları uzun süre sadece Katoliklerin eğitim aldığı okullar olmuşlardır, ancak sekülerleşme süreçleri, toplumun çeşitlenmesi ve çok dinli hale gelmesi gibi etkenlerle artık bu okullar da tek dinli değildir. Belçika’da Müslüman çocukların %50’si, Müslümanların yoğun olduğu şehirlerde %90’ı Katolik okullarında eğitim görmektedir (Franken, 2017: 1-3).

Belçika’da din eğitimi konusunun diğer ayağı olan Camilerde din eğitimini ele alacak olursak; Camiler Belçika Türklerinin birçok dini, kültürel, sosyal ve eğitsel olarak faaliyetlerini gerçekleştirdikleri ortamlardır. Camilerde birçok eğitim birbirini destekler biçimde verilmektedir. Camilerde din eğitimi faaliyetleri: Hutbe ve vaazlar, konferanslar, seminerler, dini sohbetler, Ramazan ayı, Bayram ve Kandil gibi önemli gün ve gecelerde kutlama ve faaliyetler, okul öncesi programları, İslami ders verilen çeşitli kurslar, hafta sonu ve tatil değerlendirme amaçlı kurslar yapılan dini eğitim faaliyetlerinden bazılarıdır. Bu eğitim faaliyetleri yetişkinlere, gençlere ve çocuklara yönelik olarak duruma, ihtiyaca ve kapasitelerine uygun olacak bir şekilde, çeşitli din görevlileri tarafından verilmektedir.

Camilerdeki eğitim faaliyetleri ve bu konudaki sorunlarla ilgili olarak genel bir bakış için Türkmenoğlunun (2018) çalışmasındaki tespit ve sonuçlara bakmak faydalı olacaktır. Buna göre: haftasonu camilerde din eğitimi veren öğretmenlerin genelde mesleki bilgi konusunda nitelikli olmalarına rağmen, % 38’inin pedagojik formasyonu olmadığı; görevli imamların %90’ının yabancı dil konusunda sorun yaşadığı; kısa dönem görevli olan imamların içinde bulunulan sosyal ortamı tanımadıkları, ancak din görevlilerinin cemaati tanımada başarılı oldukları; Belçika Türklerinin yaklaşık olarak yarısının çeşitli sebeplerle camilerle bağlantılarının olmadığı ve bu nedenle camilerden istifade etmedikleri; kadınlara yönelik faaliyetler için görev alacak din görevlilerinin sayısı olarak yetersiz olduğu; bazı camilerde fiziki ortamın uygun olmamasından ve eğitimci sayısının eksik olmasından dolayı sınıf ortamında derslerin yapılamadığı, bazı sınıf ortamlarında kapasitenin üstünde ve farklı yaş gruplarından öğrencilerin bir arada eğitim aldığı, bu faktörlerin de eğitime olumsuz yansıdığı; bazı velilerin çocuklarının ders devamlılığı konusunda yeterli ilgiyi göstermedikleri; okul öncesi din eğitimiyle ilgili ana sınıfı sayısının yetersiz olduğu ve anasınıfı din eğitimcilerinin pedagojik formasyonlarının yeterli olmadığı tespit edilen hususlardandır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Belçika’da Yaşayan Üçüncü Kuşak Gençlerde Din ve Kimlik isimli bu çalışmada alan araştırması, Belçika’daki üç yönetsel ve kültürel bölgeyi kapsayacak şekilde Flaman Bölgesi, Valon Bölgesi ve Brüksel’de gerçekleştirilmiştir. Belçika’da yaşayan üçüncü nesil Türk gençlerinden seçilen örneklem ile yapılan araştırmayla, bütün üçüncü kuşağa dair genellemelere ulaşılması amaçlanmıştır. Araştırmada çok sayıda üçüncü kuşak gencin görüşünü alıp genellemelere ulaşabilmek amacıyla nicel yöntem, nicel yöntemden ise anket tekniği tercih edilmiştir.

Öncelikle çalışmanın teorik ve kavramsal çerçevesi oluşturulmuş, daha sonra bu çerçeve doğrultusunda oluşturulmuş olan anket verilerinin analizleri yapılmıştır. Anketten elde edilen bulgular ortaya konulmuş, daha sonra bulgular hipotezlere göre, teorik ve kavramsal çerçeve doğrultusunda, Belçika’daki tecrübe ve gözlemlerimize dayanarak yorumlanmış ve tartışılmıştır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada tarama modeli, özel olarak ise değişkenler arasındaki ilişki varlığını ve/veya derecesini belirlemek amacıyla (Karasar, 2009:81) ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışmamız ampirik (uygulamalı) bir araştırma olup sosyal olay ve olguları, mevcut durum ve şartları olduğu gibi ortaya koyan tarama modelinde oluşturulmuştur. Çalışma kapsamına giren gençlerin sosyo-demografik özellikleri, ulus-ötesi alandaki tutum, davranış ve deneyimleri, kimlik algıları ve aidiyetleri (bağımsız değişken) ile dini algı ve ilişkisine (bağımlı değişken) bakılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Anket uygulaması, dede ve annene/babanesi Belçika’ya göç etmiş olan, anne ve babasından da en azından biri burada yetişmiş, kendisi Belçika’da yaşamını sürdüren üçüncü nesil örneklemine gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada çok sayıda üçüncü kuşak gencin görüşünü alıp genellemelere ulaşabilmek amacıyla nicel yöntem tercih edilmiştir. Çalışmamızın evreni, üç kuşak önce dedelerinin göç ettiği Belçika’da yaşayan Türk kökenli üçüncü nesil 15-30 yaş aralığındaki gençlerden oluşmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği verilerine göre, bugün Belçika’da kayıtlı 269 bin olmak üzere, sayısı 300 bine yakın olduğu tahmin edilen Türk vatandaşı bulunmaktadır (TC Brüksel Büyükelçiliği, 2022). Ne var ki bu sayılar içerisindeki üçüncü kuşak gençlerin sayısını tespit etmek mümkün değildir. Evren büyüklüğünün 100.000 ve 100.000’den büyük olduğu durumlarda, örneklem büyüklüğünün 384 kişiden oluşması yeterli olmaktadır ve sayı arttıkça örneklem büyüklüğü değişmemektedir (Sekaran, 2003). Bu sebeple, evrenimizi oluşturan üçüncü kuşak gençlerin sayısını tespit etmek mümkün olmadığından, elde edilen verilerden genellemelere ulaşabilmek ve bu genellemelerin güvenilir olması için örneklemin en az 384 kişiden oluşması öngörülmüştür. Bu doğrultuda anlamlılık açısından $p (0.05)$ örneklemin en az 384 farklı kişiden oluştuğu görülmektedir.

Çalışmamızın örneklemini, çevrimiçi ortamda yaygınlaştırılan anket ile basit seçkisiz örnekleme (random) ile seçilmiş, evreni yansıttığı düşünülen ve ulaşılabilen, 15-30 yaş aralığında 427 bireyden oluşmaktadır. Çalışmamızda verimli bir sonuç almak amacıyla içinde bulunulan şartlar, zaman ve mekana göre değerlendirilerek çocukluktan çıkmış olan, kimlik oluşum sürecinin yoğun yaşandığı 15-30 yaş arası tercih edilmiştir.

3.3. Araştırmanın Sayıtları ve Sınırlılıkları

Araştırmamız, 31.12.2021 ve 31.02.2022 tarihleri arasında Belçika’da yaşayan, üçüncü kuşak, 15-30 yaş arasındaki 427 kişiye uygulanan çevrimiçi anket ile gerçekleştirilmiştir.

Gençlerin kimlik algıları ve ulus-ötesi alandaki davranış, deneyim ve eğilimleri, anket formunda yer alan soruların ölçtüğü özelliklerle sınırlıdır. Dini tutum ve algıları ise “Dini Tutum” ölçeğinin ölçtüğü özelliklerle sınırlıdır.

Bir diğer sınırlılık ise dil sınırlılığıdır. Göçmen kökenli bireylerde hem yaşanan ülke diline hem de köken ülke diline yeterince hakim olmama, iki dilde de anlama ve kendini ifade etmede sorun yaşadıkları görülebilmektedir. Bireylerin dil konusunda yaşadıkları bu sınırlılık da çalışmamızın sınırlılıklarından birisidir.

Gönüllü katılımcıların sorulan sorulara doğru ve samimi cevap verdiği, seçilen örneklemin evreni yansıttığı varsayılmaktadır. Ayrıca çalışmanın yönteminin, çalışmanın problemini açıklığa kavuşturabilecek nitelikte olduğu varsayılmaktadır.

3.4. Veri Toplama Süreci ve Araçları

Araştırma ile ilgili literatür taranıp teorik çerçeve oluşturulmuş ve çalışmanın konusu belirlenmiştir. Çalışmanın problemini açıklayabileceği düşünülen anket ve ölçek formları geliştirilmiştir. Aslan'ın (2019) Almanya'daki üçüncü nesil Türk gençleri üzerinde yaptığı araştırmasında kullanılan anket sorularından ve Kaya & Kentel'in (2008) Belçika Türklerini örneklem olarak aldığı çalışmasındaki anket sorularından ayrıca danışmanımızın görüşlerinden faydalanılarak anket soruları oluşturulmuştur. Dindarlık birbirinden farklı ve çeşitli faktörlerden beslenen kendine özgü bir yapıda ve muhtevadadır. Buna bağlı olarak üzerinde uzlaşma sağlanmış bir dindarlık tanımı ve standartlaştırılmış, herkesin kabul ettiği, her durum ve ortamda uygulanabilecek bir dindarlık ölçeği de yoktur. Dolayısıyla yapılan araştırmada neyin inceleneceğine ve konunun yapısına bağlı olarak çalışmaya uygun dindarlık ölçekleri belirlenmelidir (Yapıcı, 2006: 68). Çalışmamızda kullanılan "Dini tutum ölçeği" ise Akıncı'nın (2014) "Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dini Kimlik Algıları" isimli çalışmasında kullandığı "Dini İnançlar Ölçeği" ile Yapıcı'nın (2006) "Dinin Etkisini Hissetme Ölçeği"nden faydalanılarak geliştirilmiştir. İki ölçek de incelenerek çalışmamızın konusuna ve örneklem grubuna uygun olduğu düşünülen maddeler seçilmiş, dini kimlik algı ve tutumlarını ölçebileceği düşünülen dini algılama, değerlendirme ve yaşantılarını içerecek şekilde düzenlenmiştir.

Çalışmamızda asıl anket uygulamasına başlamadan önce 12 kişiden oluşan bir pilot uygulama yapılmıştır. Türkçe olarak uygulanan pilot uygulamada sorular odaklı herhangi bir problemle karşılaşılmamış, sadece iletişime geçilen bazı kişiler Türkçe'yi tam anlayamadıklarını dile getirmişler ve bu doğrultularda asıl anket uygulamasına geçilmiştir. Anket uygulaması, Belçika'da yoğun olarak konuşulan iki dil grubunu da kapsayacak şekilde Fransızca, Flamanca ve Türkçe formatlarda katılımcılara sunulmuş, bireyler istedikleri ve/veya tercih ettikleri dilde ankete katılım göstermişlerdir.

Araştırmamızda nicel veri toplama yöntemlerinden anket tekniği kullanılmıştır. Anket uygulaması gerçekleştirilirken, çevrimiçi ortamda yaygınlaştırılan anket ile basit

seçkisiz örnekleme (random) ile seçilmiş Belçika’da yaşayan gençlere ulaşılarak anket formunu gönüllü olarak doldurmaları sağlanmıştır.

Araştırma verileri, araştırmacı tarafından düzenlenmiş olan anket formu ve dini tutum ölçeği aracılığıyla toplanmıştır. Tarama modeli ile betimsel ve ilişkisel analizler için veri toplayan anket formumuz; demografik soruların olduğu ilk kısım, kimlik ve aidiyetlere dair ikinci kısım, göçmen kökenli bir bireyin hayatındaki bazı durumların tespitine yönelik davranış, eğilim ve deneyim içeren çoktan seçmeli soruların sorulduğu kısım, dini inanç ve tutum ile ilgili birkaç soruyla beraber dini tutum ve algı ölçeğinden oluşmaktadır. 31 maddeden oluşan dini tutum ölçeğinde 5’li likert tipi ölçek (1: Kesinlikle Katılmıyorum, 2: Katılmıyorum, 3: Kararsızım, 4: Katılıyorum ve 5: Kesinlikle Katılıyorum) kullanılmıştır.

Veriler SPSS22 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Anket sorularına verilen cevapların dağılım ve yüzdelerini görmek için, sorulardan elde edilen sonuçlara ilişkin yüzde- frekans dağılımları hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeğe Açıklayıcı Faktör Analizi uygulanarak boyutlar belirlenmiştir. Sonrasında katılımcıların olgusal kimliğinin ölçek üzerindeki etkisini ölçmek için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Bağımsız Örneklem T Testi uygulanmıştır. Boyutlar arasındaki ilişkilerin ölçülmesi amacıyla da korelasyon analizi yapılmıştır.

3.5. Veri Toplama Araçlarının Geçerliliği ve Güvenirliği

Katılımcıların dini algılarına ilişkin tutumlarını belirlemek amacıyla geliştirilen Dini Tutum ölçeğinin yapı geçerliliğini ortaya koymak ve ölçekte yer alan maddelerin faktör yüklerinin belirlenerek boyutlandırılması amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi birbiriyle ilişkili olan birçok sayıda değişkeni bir araya getirerek az sayıda kavramsal olarak anlamlı yeni değişkenler (boyutlar) bulmayı keşfetmeyi amaçlayan çok değişkenli bir istatistik olarak tanımlanabilir (Büyüköztürk,2002:472).

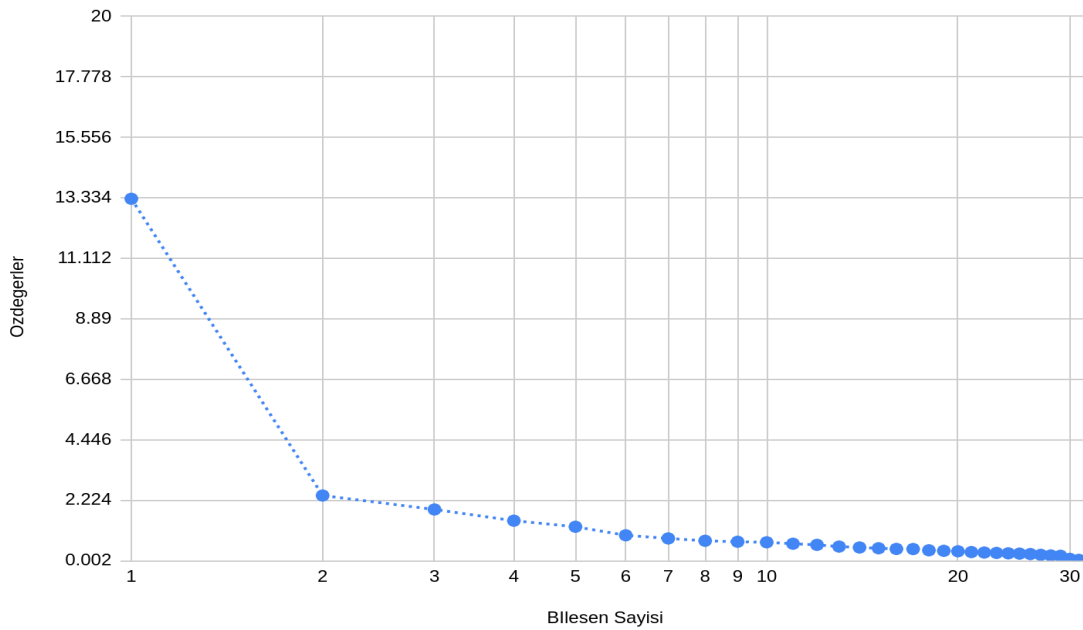
Ölçeğin faktör analizinin yapılabilmesi yani faktör analizine uygunluğu bazı koşullara bağlanmıştır. Burada uygunluk Bartlett’in Küresellik Testi ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliği ölçümü kullanılarak değerlendirilmiştir. Öncelikle KaiserMeyer-Olkin (KMO) testi uygulanarak faktör analizin örneklem grubuna uygulanabilir olup olmadığı, daha sonra Bartlett testi uygulanarak evrendeki dağılımın

normalliği sınanmıştır. Bartlett'in küresellik testi, uygunluk için $p < 0,05$ değerini gerekli görmektedir. KMO ölçüm değerleri ise 0 ile 1 aralığındadır ve faktör analizi için 0,6 değerini gerekli görmektedir. Ölçeğin geçerlik çalışmalarında ilk aşama olarak ölçme aracının uygulanması sonucu KMO değeri ,974, Barlett Testi anlamlılık değeri 0,000 olarak bulunmuştur. Buna göre verilerin faktör analizine uygun olduğu söylenebilir (Tablo 1).

Tablo 1: KMO ve Barlett testi sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,974
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi Square	14555,932
	Sig.	,000

Faktör analizi sonucu Tablo 2'de görülmektedir. Ölçeğin faktör yapısının belirlenmesi ve anlamlı faktörler elde edilmesi için Varimax rotasyonu (diket döndürme) tekniği kullanılmış, özdeğer istatistiği 1'den büyük olan ve faktör yükü 0,40'ın üzerinde olan veriler dikkate alınmıştır. Şekil 1'de verilen Özdeğer-Faktör grafiğinde, ölçeğin bileşen sayısı kırılma noktasının beş boyutlu olduğu görülmektedir. Ayrıca özdeğer incelendiğinde beşinci boyuttan sonra özdeğerin 1'in altına düştüğü, özdeğerler arası farkın azaldığı gözlenmiş ve ölçeğin 5 boyut ve 31 önermeye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 1: Özdeğer-Faktör Grafiği

Bu beş boyutlu yapıda toplam varyans %65,424'tür. Beş boyut için analizde; birinci boyutun %42,911, ikinci boyutun %7,718, üçüncü boyutun %6,057, dördüncü boyutun %4,730 ve beşinci boyutun %4,009 oranında ortak varyansa katkı sağladıkları görülmüştür. Önergelerin faktör yüklerinin ise ,458 ile ,850 arasında değerler aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu işlemler sonucunda oluşturulan birinci boyut “Dini İnanç ve Tutum (DIT)” olarak adlandırılmış ve bu boyutun on iki önermeye sahip olduğu belirlenmiştir. Oluşturulan ikinci boyut “Dini Tercih ve Düşünceler (DTD)” olarak adlandırılmış ve bu boyutun yedi önermeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Oluşturulan üçüncü boyut “Dini Talepler ve Hassasiyet (DTH)” olarak adlandırılmış ve bu boyutun altı önermeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Oluşturulan dördüncü boyut “Dini Bilgi (DB)” olarak adlandırılmış ve bu boyutun üç önermeye sahip olduğu, oluşturulan beşinci boyut ise “Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi (DBIE)” olarak adlandırılmış olup üç önermeye sahip olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2: Dini Tutum Ölçeği Faktör Analizi

	Dini İnanç ve Tutum (DIT)	Dini Tercih ve Düşünceler (DTD)	Dini Talepler ve Hassasi yet (DTH)	Dini Bilgi (DB)	Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi (DBIE)
Maddeler					
Peygamberlere inanırım.	,873				
Allah'a inanıyorum.	,868				
Kadere, meleklerle, ahirete (ölümden sonraki hayata) inanıyorum.	,867				
Dini bayramları kutlarım.	,769				
Düzenli olarak dua ederim.	,737				
Ramazanda oruç tutarım.	,725				
Domuz eti yemem.	,701				
Et ve et ürünlerinin helal sertifikalı ve İslami kesimlere uygun olmasına dikkat ederim.	,659				
Evleneceğim kişinin Müslüman olmasını tercih ederim.	,652				
İnancıma göre yasak olduğu için alkol ve alkollü ürünler tüketmiyorum.	,607				
Dinim gereği evlilik dışı cinsel deneyimlerden uzak dururum.	,576				
Dindar bir insanım.	,546				
Arkadaşlarımı müslümanlardan seçiyorum.		,736			
Dinime uygun giyinmeye özen gösteririm.		,683			
Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği kriterlere uyulmalıdır.		,598			
Düzenli namaz kılarım.		,596			
İslami kuralların kesinlikle uygulanması gerektiğini düşünüyorum.		,556			
Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmek istiyorum.		,552			

Bulunduğum ortamda müslüman olduğumu gizlerim.		,498			
Belçika'da sosyal ve siyasi konularda karar verirken İslam da dikkate alınmalıdır.			,717		
İslam Belçika okullarında öğretilmelidir.			,708		
Kızlar başörtüsü ile okula gidebilmelidir.			,602		
Dünyada çile çeken Müslümanların durumuna üzülüyorum.			,600		
Müslümanların dünyadaki durumunu umursuyorum.			,554		
Bulduğum bir ortamda Müslüman olduğumu söylerim.			,508		
İslam hakkında çok şey biliyorum.				,850	
İslami kuralları iyi bilirim.				,804	
İbadet etmeyi iyi bilirim.				,705	
Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenebileceğini düşünüyorum.					,839
Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenebileceğini düşünüyorum.					,816
İnsanlarla ilişkilerde esas referans noktası din olmamalıdır.					,458
Özdeğer	%42,911	%7,718	%6,057	%4,730	%4,009
Toplam Açıklanan Varyans %	% 65,424				

Ölçeğin güvenirlik çalışması için ise Cronbach Alpha katsayısı formülü kullanılmıştır. Bu formülde hesaplanan Alpha katsayısı $0,7 \leq \alpha < 0,8$ ise anket asgari düzeyde, $0,8 \leq \alpha < 0,9$ ise iyi, $0,9 \leq \alpha$ ise mükemmel düzeyde kabul edilmektedir. Çalışma kapsamında Likert tipi soruların olduğu Dini Tutum Ölçeği ölçeği ile ilgili yapılan güvenirlik analizinde Cronbach's Alpha katsayısı ,940 olarak hesaplanmıştır (Tablo 3).

Tablo 3: Güvenirlik Analizi

Güvenirlik İstatistigi	
Cronbach's Alpha	Önermelerin Sayısı
,940	31

Çalışmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için Shapiro Wilks normallik testi ile verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri kontrol edilmiştir. Çalışmada yapılan hesaplamalar sonucu elde edilen skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerleri Tablo 4'teki gibidir. İlgili tabloya göre DIT boyutunun basıklık değeri (-1,376), çarpıklık değeri (,1,156), DTD boyutunun basıklık değeri (-,149), çarpıklık değeri (-,326), DTH boyutunun basıklık değeri (1,491), çarpıklık değeri (-,1228), DB boyutunun basıklık değeri (1,483), çarpıklık değeri (-,1,332) olduğu tespit edilmiştir. DBIE boyutunun basıklık değeri (-,499), çarpıklık değeri (,020) olduğu tespit edilmiştir. Literatürde bu değerlere ilişkin kesin kabul görmüş standart değerler olmamasına karşın George ve Mallery,(2010) skewness ve kurtosis değerlerinin +2.0 -2.0 aralığında olduğunda normal dağılım sergilediklerini belirtmişlerdir.

Tablo 4: Verilerin Dağılımına İlişkin Normallik Testi

				Kolmogorov Simirnov
	N	Çarpıklık	Basıklık	p
DIT	427	-1,156	1,376	,000
DTD		-,326	-,149	,000
DTH		-1,228	1,491	,000
DB		-1,332	1,483	,000
DBIE		,020	-499	,000

Yukarıdaki analizler sonucu geliştirilen Dini Tutum Ölçeğinin yüksek geçerlilik ve güvenirlik oranlarına sahip olduğu ve verilerinin normal dağılım gösterdiği görülmektedir.

4. BULGU VE YORUMLAR

Bu bölümde Belçika’da yaşayan 15-30 yaş aralığındaki 427 gence uygulanmış olan anket bulguları yorumlanmaktadır. Bulgular konumuz doğrultusunda kurguladığımız hipotezlere göre oluşturulmuş analiz ve gruplandırmalara göre yapılmıştır. Öncelikle çalışmaya katılanları tanımak amaçlı sosyo-demografik özelliklerine yer verilmiş, üçüncü kuşağın kimlik algılamalarını ortaya koyması beklenen ulusal/milli kimlik, dini kimlik algıları ve ülkeye aidiyet bağları ortaya konulmuştur. Bu bulgular “Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Dair Yüzde-Frekans Dağılımları” ve “Kimlik Algılamaları ve Aidiyetlere İlişkin Bulgular” başlıkları altında verilmiştir.

Üçüncü kuşağın aidiyet bağları ve kimlik algılamalarının ortaya konulmasından sonra, kimliği ve aidiyeti etkilemesi muhtemel olan ulus-ötesi alanda gündelik yaşama dair davranış, tutum ve deneyim bulgularına yer verilmiş ve yorumlanmıştır. Bu bölüm “Ulus-Ötesi Alanda Deneyimler, Davranışlar ve Eğilimler” başlığı altında ele alınmış ve yorumlamıştır. Bu bölümde “Katılımcıların Karşılaştıkları Sorun Alanları”, “Dil Kullanımları”, “Sosyal Çevre”, “Türk Mahallesinde / Gettoda Yaşama”, “Dini Yaşam” alt başlıkları ortaya çıkmıştır.

Çalışmamızın konusu kapsamında Belçika’daki üçüncü nesil gençlerin kimlik algılamalarını ve kimlik dışavurumlarını tespit ettikten sonra, dini tutumlar ile ilişkisini ortaya koymak amacıyla anova ve t-testleri yapılan son bölümümüz oluşturulmuştur.

4.1. Katılımcıların Olgusal Kimliği

4.1.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özelliklerine Dair Yüzde-Frekans Dağılımları

Katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin tespitine yönelik olarak cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, doğum yeri, vatandaşlık durumu, istihdam durumu ve yaşanan bölge sorulmuş olup, verilen cevaplar bu başlık altında ele alınmıştır.

Tablo 5: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Demografik Özellikler		N	%
Cinsiyet	Kadın	277	64,9
	Erkek	150	35,1
	Toplam	427	100
Yaş	15-18	74	17,3
	19-22	173	40,5
	23-26	109	25,5
	27-30	71	16,6
	Toplam	427	100
Medeni Durum	Bekar	292	68,4
	Birlikte yaşıyor	49	11,5
	Evli	54	12,6
	Dul/Boşanmış	32	7,5
	Toplam	427	100
Eğitim Durumu	İlkokul	9	2,1
	Lise/ön lisans	218	51,1
	Üniversite	170	39,8
	Yüksek Lisans-Doktora	30	7
	Toplam	427	100

Örneklem grubu seçilirken ve anket uygulanırken cinsiyet dağılımlarının birbirlerine yakın olmasına dikkat edilmiş ancak çeşitli uygulama zorlukları sebebiyle bu husus tam gerçekleştirilememiştir. İlgili verilere göre araştırmaya katılan katılımcıların %64,9'u genç kadınlardan, %35,1'i ise genç erkeklerden oluşmaktadır. Kadın erkek oranlarındaki farklılığın çıkma sebebi olarak da; gözlemlerimize göre erkeklerin daha şüpheli yaklaşımları, bilgilerini paylaşma, online bir linke tıklama konularında daha dikkatli bir yaklaşım sergilemeleri; kadınların ise paylaşım ve destek konusunda daha pozitif bir yaklaşım içerisinde bulunmaları bu farkın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Çalışmamızda verimli bir sonuç almak amacıyla 15-30 yaş arası gençler tercih edilmiştir. Verilere göre araştırmaya katılan katılımcıların %17,3'ü 15-18 yaş aralığında, %40,5'i 19-22, %25,5'i 23-26 ve %16,6'sı 27-30 yaş aralığındadır.

Tabloya göre araştırmaya katılan katılımcıların %68,4'ü bekâr, %11,5'i birlikte yaşıyor, %12,6'sı evli, %7,5'ü dul/boşanmışlardan oluşmaktadır.

Verilere göre araştırmaya katılan katılımcıların %2,1'i ilköğretim, %51,1'i lise/ön lisans, %39,8'i üniversite, %7'si yüksek lisans/doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Örneklem grubumuz 15 yaştan başladığı için katılımcıların tamamı en az lise okuma yaşındadırlar. Tabloya göre yalnızca 9 kişi ilkokul mezunudur. Bu durum örneklem grubumuzun tamamına yakınının en azından lise okumakta olduğunu veya mezunu göstermektedir.

Belçika'daki Türk kökenli gençlerin eğitim meselesini ele almak için; araştırmalara (Keser, 2010; Manço, 2000; Manço ve Manço, 2017) bakıldığı zaman, Türk kökenli çocukların eğitim sistemine katılımları ve eğitimde başarı oranları yıllar geçtikçe yükselse bile yeterli seviyede olmadığı ve hem kıyaslanabilir aynı yaş grubu diğer göçmen kökenli gençlerden hem de Belçikalılardan çok daha düşük oranlara sahip olduğu görülmektedir. Eğitim alanındaki başarısızlık da mesleki vasıfsızlık, işsizlik, sosyo-ekonomik seviyede düşüklük ve bütünleşme gibi diğer sorunların kaynağında yer almaktadır ve bu açıdan belki de göçmen kökenli nesillerin problemlerinin en önemlisidir. Diasporik süreçlerde okul başarısı birçok sorun ve problemin kesişim alanında olduğundan bu alandaki başarının yükseltilmesi de birçok sorunun çözülmesini sağlayabilmektedir.

2011 verilerine göre Belçika'daki Türk kökenli gençlerin %90'ı lise diplomasını almıştır. 2014 yılı verilerine göre yükseköğretimde okuyan öğrenci sayısı %15'tir. Aynı yaş grubunda yüksek öğrenimde okuma oranı Fas kökenli gençlerde %30, Belçikalılarda ise %50'dir (Manço ve Manço, 2017: 1-2). Görüldüğü üzere bu yıllarda Belçika Türklerinin eğitimdeki başarı ve devamlılıkları hem diğer göçmen kökenli topluluklara göre hem de baskın topluma göre düşüktür. Bizim çalışmamıza göre ise üçüncü nesil gençlerin %97,9'u lise okumakta veya mezunudur. Örneklem grubumuzun %82,7'si ise 18 yaşın üzerindedir ve liseden sonra devam oranı yani üniversite ve yüksek lisans oranı %46,8'dir. Buna göre Belçika'da yaşayan üçüncü nesil gençlerin eğitim düzeylerini geçmiş yıllara göre kıyaslarsak eğitim düzeyinde ciddi bir artışın olduğunu ve üçüncü nesil bağlamında düşünüldüğünde de Türk gençleri hakkında yapılmış olan diğer çalışmalara göre örneklem grubumuzun eğitim seviyesinin daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 6: Katılımcıları Tanımlamaya Yönelik Bilgiler

Tanımlayıcı Bilgiler		N	%
Doğum Yeri	Belçika	382	89,5
	Türkiye	23	5,4
	Diğer Avrupa ülkelerinin birinde	21	4,9
	Avrupa dışında başka bir ülkede	1	,2
	Toplam	427	100,0
Vatandaşlık Durumu	Belçika vatandaşı	86	20,1
	Türk Vatandaşı	19	4,4
	(Belçika-Türk) çifte vatandaş	322	75,4
	Toplam	427	100,0
İstihdam Durumu	Düzenli bir işte ücretli-maaşlı olarak çalışıyor	132	30,9
	Serbest meslek sahibi	31	7,3
	İşsiz	22	5,2
	Hem öğrenci hem çalışıyor	43	10,1
	Öğrenci	188	44,0
	Ev hanımı	11	2,6
	Toplam	427	100,0
Belçika’da Yaşanılan Bölge	Brüksel	80	18,7
	Valon Bölgesi	41	9,6
	Flaman Bölgesi	306	71,7
	Toplam	427	100,0

Tabloya göre 427 gençten oluşan örneklem grubunun %89,5’i Belçika, %5,4’ü Türkiye, %4,9’u diğer Avrupa ülkelerinin birinde, bir kişi de Avrupa dışında başka bir ülkede doğmuştur. Belirtilene göre örneklem grubunun %20,1’i Belçika vatandaşı, %4,4’ü Türk vatandaşı, %75,4’ü Türk ve Belçika olmak üzere çifte vatandaşlığına sahiptir.

Örneklem grubumuz üçüncü nesil olduğundan gençlerin büyük çoğunluğunun Belçika’da doğmuş ve Belçika vatandaşlığının bulunması beklenmektedir. Gençlerin büyük çoğunluğu, neredeyse %90’ı Belçika’da doğmuştur ve tamamına yakınının Belçika vatandaşlığı bulunmaktadır. Belçika farklı milletlerden oluşan federal yapıda bir devlet olmasından dolayı kimlik oluşumunda ve ülkeye aidiyet konusunda vatandaşlık bağı

belirleyici bir rol oynamaktadır (Çoştı, 2016: 540). Ancak vatandaşlık bağı tek başına sosyal ve kültürel anlamda kökten değişikliklere neden olacak bir durum değildir (Manço, 2000: 122). Vatandaşlık aidiyet için tek başına yeterli bir husus olmamakla beraber verdiği haklar, imkanlar ve aidiyet hissiyle kimlik algısında önemli bir yere sahiptir ve üçüncü nesil gençlerin %95,5'i Belçika'ya, %79,8'i Türkiye'ye vatandaşlık bağıyla bağlıdır.

Katılımcıların belirttiğine göre örneklem grubunun %30,9'u düzenli bir işte ücretli-maaşlı olarak çalışıyor, %7,3'ü serbest meslek sahibi, %5,2'si işsiz, %10,1'i hem öğrenci hem çalışıyor, %44'ü öğrenci, %2,6'sı ise ev hanımıdır.

Belçika'daki Türklerin yarısı Flaman Bölgesinde geri kalanları ise Brüksel ve Valon bölgesinde yaşamaktadırlar (Manço, 2000: 123). Çalışmamızın örneklem grubundan alınan verilere göre ise katılımcıların %18,7'si Brüksel, %9,6'sı Valon bölgesi ve %71,7'si Flaman Bölgesinde yaşamaktadır.

4.1.2. Kimlik Algılamaları ve Aidiyetlere İlişkin Bulgular

4.1.2.1. Katılımcıların Kimlik Algılamaları

Milli kimliklere mesafeyi ölçmek amacıyla beşli likert tipi olarak, “Aşağıdaki ifadeler ne ölçüde katılıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. “Ben kendimi Türk hissediyorum” ve “Ben kendimi Belçikalı hissediyorum” şeklinde iki ifade verilmiş ve iki soru ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Tablo 7: Türk Kimliğine Mesafe Tablosu

	N	%
Kesinlikle katılıyorum	292	68,4
Katılıyorum	80	18,7
Ne katılıyorum, ne katılmıyorum	26	6,1
Katılmıyorum	5	1,2
Kesinlikle katılmıyorum	24	5,6
Toplam	427	100,0

Buna göre “Ben kendimi Türk hissediyorum” ifadesine katılımcıların %68,4'ü “Kesinlikle katılıyorum”, %18,7'si “katılıyorum” demiştir. %6,1 “Ne katılıyorum, ne

katılmıyorum”, %1,2 “Katılmıyorum”, %5,6’sı “Kesinlikle katılmıyorum” demiştir. Katılımcıların %87,1’i kendisini Türk hissederken, yaklaşık %7’si kendisini Türk olarak hissetmemektedir. Buna göre *üçüncü kuşak gençler kendilerini Türk kimliğine yakın görmektedirler şeklinde düzenlediğimiz* 1. hipotezimiz doğrulanmıştır. Yine %6,1 oran bu konuda kararsızdır. Buna göre gençlerin yaklaşık %13’ü köken ülke kimliği olan Türk kimliğine uzaklaşmışlardır.

Tablo 8: Belçika Kimliğine Mesafe Tablosu

	N	%
Kesinlikle katılıyorum	86	20,1
Katılıyorum	137	32,1
Ne katılıyorum, ne katılmıyorum	120	28,1
Katılmıyorum	44	10,3
Kesinlikle katılmıyorum	40	9,4
Toplam	427	100,0

“Ben kendimi Belçikalı hissediyorum” ifadesine gençlerin %20,1’i “kesinlikle katılıyorum”, %32,1’i “katılıyorum”, %28,1’i ise “Ne katılıyorum, ne katılmıyorum” yanıtını vermiştir. %10,3’ü “katılmıyorum”, %9,4’ü “kesinlikle katılmıyorum” demiştir.

Kategorilendirerek ele alırsak gençlerin %52,2’si kendisini Belçikalı hissederken, geri kalan yarısı Belçikalı hissettiklerini söyleyememektedirler. Türk kimliğine ve Belçika kimliğine mesafeyi ölçmek amacıyla verilen ifadeler ve yanıtlardan anlaşılacağı üzere gençlerin %87,1’i kendisini Türk hissettiğini söyleyebilirken, yaklaşık yarısı Belçikalı hissettiklerini söylemektedirler. Bu durum üçüncü nesil gençlerin köken ülke kimliği olan Türk kimliğini inşa ettiklerini ve bağlarını koruduklarını, ancak gençlerin yarısının Belçika kimliğini geliştirmekte ve ait hissetmekte sorun yaşadıklarını göstermektedir. Üçüncü kuşak gençlerin Türk kimliğine oranla daha azı kendilerini Belçikalı olarak görmektedir. Bu doğrultuda H₂ doğrulanmıştır.

Tablo 9: Dini Kimlik

	N	%
Müslüman	319	74,7
Sünni Müslüman	88	20,6
Alevi Müslüman	6	1,4
Alevi	1	,2
Ateist	5	1,2
Deist	1	,2
Agnostik	5	1,2
Diğerleri	2	,5
toplam	427	100,0

Katılımcılardan alınan verilere göre örneklem grubunun büyük bir çoğunluğu, %74,7'si kendisini dinsel aidiyet olarak “Müslüman” olarak tanımlamaktadır. %20,6'sı Müslüman kimliğinin yanında mezhep kimliğini de vurgulayarak “Sünni Müslüman” seçeneğini işaretlemiştir. Bu iki grup katılımcıların büyük bir çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bu grubun dışında küçük oranlarla 427 kişiden, 6 kişi “Alevi Müslüman”, 1 kişi “Alevi”, 5 kişi “Ateist”, 1 kişi “Deist”, 5 kişi “Agnostik”, 2 kişi de “Diğer” seçeneğini işaretlemiştir. Dini kimliğinde “Müslüman” ifadesini kullananların oranı %96,7'dir. Bu katılımcıların çok büyük bir çoğunluğunun Müslüman olduğunu, %3,3'ünün ise farklı dini kimlik biçimleri geliştirdiğini göstermektedir. Üçüncü kuşak gençlerin tamamına yakını dini aidiyet olarak “Müslüman”dırlar. Buna göre H₃ doğrulanmıştır.

4.1.2.2. Çok-Kültürlü Kimlikler

Bireyler yaşadıkları toplum içerisinde aynı anda bir çok kategoriyle iletişim halinde olduklarından, yani bir çok kategoriye üye olduklarından, birbirlerinden farklılaşan ya da birbirini kapsayan çoklu kimlikler inşa etmektedirler (Ammerman, 2014: 307; Hall, 2014:281; Marshall, 1999: 406; Yapıcı and Özbolat, 2016: 46). Küreselleşen dünyada yeni nesiller için çoklu kimliklere sahip olmak daha da mümkündür. Özellikle diasporadaki gençler hem yaşadıkları ülke hem köken ülke, hem aileden aldıkları kültür ve değerler hem de okulda, arkadaş çevresinde ve sosyal ortamında bulundukları çevrenin

kültürüyle bir arada bulunduklarından daha geniş bir kimlik repertuarına sahip olabilmektedirler.

Tablo 10: Çoklu / Çok-kültürlü Kimlikler

	N	%
Türk	79	18,5
Avrupalı	5	1,2
Belçikalı	15	3,5
Avrupalı Türk	23	5,4
Belçikalı Türk	87	20,4
Müslüman	38	8,9
Belçikalı Müslüman Türk	138	32,3
Avrupalı Müslüman Türk	30	7,0
Dünya Vatandaşı	12	2,8
Toplam	427	100,0

Üçüncü nesil gençlerin çoklu kimliklerine dair bir veri sağlaması amacıyla sorulan “Aşağıdaki kimliklerden hangisi sizi daha çok tanımlıyor?” sorusuna katılımcılar sırasıyla en çok %32,3 “Belçikalı Müslüman Türk”, daha sonra %20,4 “Belçikalı Türk”, %18,5 “Türk”, %8,9 “Müslüman”, %7 “Avrupalı Müslüman Türk”, %5,4 “Avrupalı Türk”, %3,5 “Belçikalı”, %2,8 “Dünya Vatandaşı”, %1,2 “Avrupalı” yanıtını vermişlerdir.

Üçüncü nesil gençlerin kendilerini tanımladıkları kimlikler birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Verili seçenek arasından *en çok oranla %32,3 “Belçikalı Müslüman Türk”* yanıtı verilmiş ve kendilerini hem iki ülkenin de milli kimliğiyle hem de dini kimliklerini belirterek tanımlamışlardır. Farklı olanla karşılaştığı zaman bireylerin aidiyet ve kimlikleri daha da önem kazanmaktadır ve bu süreçlerde din ve etnik köken kimlik aidiyetleri içerisinde ayrıca önem kazanmaktadır. Bu sebeple ulus-ötesi alandaki gençlerin kendilerini tanımlarken hem köken ülke kimliğini hem de dini kimliğini de öne çıkarmaları beklenen bir sonuçtur. Bu doğrultuda H4 doğrulanmıştır. Daha sonra en yüksek oran olan %20,4 “Belçikalı Türk” yanıtı verilmiştir. Bu grup ise kendisini tanımlarken sadece milli kimliklerini ifade etmeyi yeterli bulmuşlardır. Gençlerin dini kimlikleri sorulduğunda çok büyük bir çoğunluğu Tablo 9’da görüldüğü üzere Müslüman olduklarını belirtmektedirler ancak çoklu kimlik tanımlamaları içerisinde dini kimliklerini öne

çıkarmamaktadırlar. Bu durum kültür ve dinin içe içe geçen bir özellik olması sebebiyle ve özellikle Türk kültürünün İslami değerlerle harmanlanmış bir kültür olmasıyla zaten Türk olarak kendilerini tanımlamış olmalarının yeterli görülmesi kaynaklı veya yeni nesil gençlerde dinin bireyselleşmesi, özel yaşama dair bir şey olarak algılanması ve bu sebeple genel bir tanımlama içerisinde dini kimliği öne çıkarmaya gerek duyulmaması olabileceği gibi bir çok başka sebebi de olabilecek bir durumdur.

Çok-kültürlü kimlik bağlamında Belçikalı Müslüman Türk, Belçikalı Türk, Avrupalı Müslüman Türk, Avrupalı Türk kategorilerini hep beraber değerlendirecek olursak %65,1 oranla üçüncü nesil gençlerin yarısından fazlası çoklu/çok-kültürlü kimliklere sahiptir. Bu doğrultuda H5 doğrulanmıştır.

Diğer yüksek bir oran ise yalnızca “Türk” (%18.5) ifadesini yeterli gören gruptur. Sadece Türk ve Müslüman kategorilerini işaretleyen gençler %27,3'lük bir grubu kapsamaktadır. Bu grup üzerinde durulması gereken bir gruptur. Çünkü baskın diğer iki kategoriye de yakın oranda genç, kendisini tanımlarken doğup, büyüdükları ve yaşadıkları ülke kimliğini kendilerini tanımlarken kullanmamakta, sadece dini veya köken ülke tanımlaması yapmaktadırlar. Literatürde kimi zaman engel grupları olarak da adlandırılan bu grup gençler, ana-kültürün baskın olduğu gençlerdir ve tek bilinçli bir kimlik algısı geliştirmişlerdir. Buna göre ciddi oranda (%27,3) üçüncü nesil genç, tek kültürlü ve tek bilinçli olarak ifade edilebilecek bir kimlik algılamasına sahiptir.

4.1.2.3. Aidiyet Bağları

Kimlik oluşumları temelinde aidiyet olgusunu barındırmaktadır. “Aidiyet olgusu; bireye yaşanan coğrafyaya, topluma, insan gruplarına, arkadaşlara, okula ait olabilme, onun bir parçası olduğunu hissettirme fonksiyonu taşımaktadır” (Ermağan, 2013: 39). Bireyin ait olduğu, içinde bulunduğu ve yaşadığı yapılanmalar önceki başlıklarda üzerinde durulduğu üzere kimliğin inşa sürecinde önemli bir yere sahiptir. Göç olgusu bu inşa sürecine yeni bir boyut kazandırır (Yurdakul ve Çaha, 2018: 158).

Üçüncü nesil gençler hem aileden aldıkları sosyal ilişkiler ağı hem de köken ülke ile olan bağlılıkları ile beraber doğdukları ve yaşadıkları ülkeye bağlılık geliştirip yeni ilişkiler ağı kurmaktadırlar. Bu bağlamda iki ülkeyi de içeren aidiyet bağları vardır. Ancak bu aidiyet bağları kimlikle ilişkili bir biçimde, yaşanan deneyimler neticesinde

değişebilir niteliklere sahiptir. Örneğin, Belçika’da doğmuş, büyümüş burada yaşamını sürdüren toplumdaki aktif bireyler olsalar da yaşanan ırkçılık, ötekileştirme ve İslamofobi gibi olumsuz deneyimler Belçika’ya olan aidiyetlerini olumsuz yönde etkileyip bir tepki olarak Türkiye’ye, sığınılan vatan olarak aidiyet geliştirmelerine etki edebilmektedir. Türkiye’ye olan mekansal uzaklık veya kültürel farklılıklar da yaşanan ülkeye daha çok ait olmayı doğurabilir.

Tablo 11: Ait Hissedilen Ülke

	N	%
Türkiye’de kendimi evimde hissediyorum	54	12,6
Kendimi Belçika’ya ait hissediyorum	96	22,5
Kendimi ikisine de ait hissediyorum	184	43,1
Her iki ülkeye de ait olmadığımı hissediyorum	75	17,6
Kararsızım	18	4,2
Toplam	427	100,0

Kavramsal çerçevede de ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere bireyler, sosyal kimliklerini oluştururken ait oldukları sosyal gruplara göre oluştururlar ve ait oldukları gruplara göre kendilerini tanımlarlar. Buna göre aidiyet ve kimlik arasında yakın bir ilişki vardır. Bu sebeple ülkelere mesafeyi ve aidiyetleri belirlemek amacıyla katılımcılara “Hangi ülkede kendinizi evinizde hissediyorsunuz? Kendinizi hangi ülkeye ait hissediyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Üçüncü nesil gençlerin %43,1’i kendilerini iki ülkeye de ait hissettiklerini belirtmişlerdir. Buna göre üçüncü neslin yaklaşık yarısının iki ülkeyi de kimliklerinde barındıkları ve iki ülkeye de aidiyet besledikleri görülmektedir. Bu grup en yüksek oranı oluştursa da diğer gruplar da üzerinde durulması gereken oranlara sahiptirler, çünkü örneklem grubunun yarısından fazlası iki ülkeye de aidiyet geliştiren grupta değildir. Gençlerin %22,5’i kendisini yalnızca Belçika’ya ait hissetmektedir. Bu durum, bu grubun köken ülkeyle olan bağlarının ve aidiyetlerinin zayıfladığını göstermektedir. Köken ülkeye olan bağların zayıflaması zamanla köken ülke kültür, değer ve aidiyetlerine de etki ederek bunlara da bağlılığın zayıflamasını doğurabilmektedir veya köken ülke kültür ve değerlerine uzaklaşmış olma sonucu gençler Türkiye’ye ait hissetmiyor olabilir. Her iki şekilde de köken ülkeye olan bağlılığın ve kimliğinin yitirilmesi yüksek ihtimaldir. %12,6 oranla bir grup da Türkiye’de kendisini evinde

hissetmektedir. Bireylerin doğdukları, büyüdükları ve yaşadıkları ülkeye ait hissetmemeleri entegrasyon ve kimlik problemlerini ortaya çıkarabilecek bir durumdur. Gençlerin %17,6'sı ise iki ülkeye de ait hissetmemektedirler. Bu grup gençler ise iki ülkeye de aidiyet geliştirememiş, iki ülkede de kendisini yabancı hisseden ve bunun sonucunda da kimlik problemleriyle doğrudan karşı karşıya olan riskli grup olarak değerlendirilebilir.

“Her ikisine de ait hissediyorum” %43,1 oranla örneklem grubunun en çok katılım gösterdikleri kategoridir. Ancak Türkiye’ye ait hissediyorum, Belçika’ya ait hissediyorum, ikisine de ait hissetmiyorum ve kararsızım kategorilerini hep beraber her iki ülkeye de ait hissediyorum grubuna katılmayanlar olarak değerlendirdiğimizde %56,9'luk bir oran karşımıza çıkmaktadır. Bu grup her ikisine de ait hissediyorum diyen gruptan daha yüksek bir orana sahiptir. Bu durumda “Üçüncü kuşak gençlerin çoğunluğu kendilerini hem Türkiye’ye hem de Belçika’ya ait hissetmektedirler” şeklinde kurguladığımız H₆ reddedilmektedir.

Tablo 12: Yaşamak İçin Tercih Edilen Ülke

	N	%
Temelli burada kalmak istiyorum	132	30,9
Bir an önce Türkiye’ye dönmek istiyorum	15	3,5
Bir süre daha burada kalıp sonra Türkiye’ye dönmek istiyorum	40	9,4
Yaşlandığımda emekli olup Türkiye’ye dönmek istiyorum	15	3,5
Yaşlandığımda emekli olup Türkiye-Belçika arasında gidip gelmek istiyorum	101	23,7
Başka bir ülkede yaşamak istiyorum	45	10,5
Kararsızım	79	18,5
Toplam	427	100,0

Yine gençlerin ülkeye mesafeleri ve aidiyet durumları hakkında bir veri sağlaması amacıyla Belçika ve Türkiye’de yaşamak ile ilgili planlarını ve düşüncelerini öğrenmeye yönelik olarak “Belçika’da yaşamak için gelecek planlarınız nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Gençlerin %30,9’u temelli Belçika’da kalmak istediklerini, %3,5’i bir an önce Türkiye’ye dönmek istediklerini, %9,4’ü bir süre daha burada kalıp sonra Türkiye’ye dönmek istediğini, %3,5’i yaşlandığında emekli olup Türkiye’ye dönmek istediğini,

%23,7'si yaşlandığında emekli olup Türkiye-Belçika arasında gidip gelmek istediğini, %10,5'i başka bir ülkeye gitmek istediğini ve %18,5 ise kararsız olduğunu ifade etmiştir.

Kategorilendirerek ele alacak olursak; gençlerin %30,9'u temelli Belçika'da kalmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu grubun, Belçika'da yaşamlarını sürdürmek istedikleri düşünüldüğünde, Belçika'ya bir aidiyet geliştirdikleri söylenebilir. Katılımcıların %16,4'ü şimdi, bir süre sonra veya yaşlandığında Türkiye'ye dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu oran ise üzerinde durulması gereken bir orandır, çünkü artık 4. nesile ulaşan Belçika'daki Türk toplumu yaşadıkları ülkeye yerleşmiş olan ve burada bir hayat kurmuş olan, nesillerdir burada varlıklarını sürdüren bir topluluktur. Yeni nesillerde artık anavatana dönüş mitinin geride bırakılmış olması beklenmektedir. Ancak buna rağmen hala geri dönüş mitini içinde barındıran bir grup bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların yaklaşık %70'i, Belçika'da kalmak istediklerini söylememektedirler. "Yaşlandığında emekli olup Türkiye-Belçika arasında gidip gelmek istiyorum" grubunu da Belçika'da yaşamak isteyen ve Belçika'ya aidiyet geliştiren gruba dahil ederek düşündüğümüzde ise gençlerin yaklaşık yarısı ya Türkiye'ye dönmek istiyorlar, ya başka bir ülkede yaşamak istiyorlar ya da ne yapacakları konusunda kararsızlar. Gençlerin yarısının bu durumda olması ise aidiyet çerçevesinde değerlendirildiği zaman düşündürücüdür. Gençlerin dengeli bir Belçika kimliği geliştirebilmesi ve yaşadıkları ülkede entegre bir yaşam sürebilmesi için ülkeye aidiyet geliştirebilmeleri gerekmektedir. Ancak gençlerin yarısının bu aidiyeti tam olarak geliştiremedikleri görülmektedir.

Manço'nun (2000: 125) çalışmasında yeni nesillerin ilk kuşakların aksine köken ülkeye geri dönüş hedefleri olmadığı belirtilmiştir. Bu çalışmanın yapıldığı zamandan geçen yaklaşık 20 yıldan sonra örneklemimizde Türkiye'ye geri dönüş hedefi bulunan bir grup bulunmaktadır. Bu küçük bir oran olarak görülüp genellenemeyecek bir durum olarak da değerlendirilebilir veya son zamanlarda gençlerin en büyük problemlerinden olan ırkçılık, İslamofobi, ötekileştirilme, önyargı gibi problemler veya gençlerin yaşadıkları kimliksel sorunlar gibi birçok farklı sebebi de olabilir.

Bilindiği üzere ilk kuşak ve kısmen ikinci kuşak sosyalleşmelerinin bir kısmını zaten Türkiye'de geçirmiş olarak Belçika'ya göç etmişlerdir. Ancak üçüncü kuşağın sosyalleşmesi Belçika'da olmaktadır. Bu sebeple bu gençlerin Türkiye ile bağları ve aidiyetleri anne-babalarının ve dedelerinin anlattıkları nostaljik bağ ve Türkiye'ye olan

ziyaretleri ile sınırlıdır. Türkiye'ye ziyaret hem Türkiye'ye hem de kültürel ve etnik kökenlere olan bağlılığı betimleyici özellikler göstermektedir.

Tablo 13: Türkiye'ye Ziyaret Sıklığı

	N	%
Her sene izin ve tatil dönemlerinde	262	61,4
Birkaç senede bir	105	24,6
4-5 yılda bir	12	2,8
Düğün, cenaze gibi özel günlerde	2	,5
Sık sık	41	9,6
Çok nadiren	4	,9
Hiç gitmedim	1	,2
Toplam	427	100,0

Katılımcıların yarısından fazlası (%61,4'ü) her sene izin ve tatil dönemlerinde Türkiye'ye gittiklerini belirtmişlerdir. Bunun yanında birkaç senede bir gidenlerin oranı %24,6, sık sık gittiğini belirtenlerin oranı %9,6'dır. Türkiye'ye 4-5 yılda bir gidenler (%2,8), çok nadiren gidenler (%0,9) ve hiç gitmeyenler (1 kişi) ise toplamda %3,9 bir orana tekabül etmektedirler. Bu durum üçüncü nesil gençlerin çoğunluğunun anavatanla bağlarının kopmadığını ve Türkiye'yi belirli aralıklarla ziyaret ettiklerini göstermektedir. %71'lik bir oran Türkiye'yi sık sık veya her sene izin ve tatil dönemlerinde ziyaret etmektedirler. Manço'nun (2008: 47-48) Belçika Türkleri örneğinde yaptığı çalışmada da Türkiye ile bağlarını korudukları, yılda bir kez Türkiye'ye gelenlerin oranının yarıdan fazla olduğu görülmektedir. Araştırmamızdaki katılımcılarla kıyaslayarak ele alacak olursak, üçüncü nesile gelindiğinde de benzer şekilde Türkiye ile bağların hala korunduğu görülmektedir.

4.1.3. Ulus-Ötesi Alanda Deneyimler, Davranışlar ve Eğilimler

Kimlik oluşum ortamı olan yaşanan ülkeye sağlıklı bir uyum sağlama kimlik gelişimini pozitif etkilerken, sağlıklı bir kimlik oluşumu da bu ülkelere uyum sağlamayı ve toplumla barışık bireyler olmayı kolaylaştıran bir etkidir. Kimlik değişmez, sabit bir olgu değil; kişisel deneyimler ve çevresel değişimler sonucunda şekillenen ve değişim

yaşayan bir nitelikte olduğundan bireysel ve sosyal hayatta karşılaşılan durumlar ve yaşamda karşılık bulan süreçler önemlidir. Doğal olarak üçüncü nesil gençlerin toplumsal yaşamlarındaki uyumları, eğilimleri, davranışları, tutum ve deneyimleri kimlikleriyle ilişkili bir süreçtir. Bu sebeple bu başlıkta ulusötesi alandaki deneyim, davranış ve eğilimlere dair bulgulara yer verilecektir.

4.1.3.1. Katılımcıların Karşılaştıkları Sorun Alanları

Çalışmalara göre Belçika'daki ikinci ve sonraki kuşakların karşılaştıkları problem alanları; ırkçılık, dışlanma, sosyal hayatta karşılaşılan eşitsizlikler, sosyal ve ekonomik uyum, güvenlik, işsizlik, eğitim sorunları gibi konulardır. Toplumda, eğitimde ve iş hayatında ayrımcılık, dışlanma ve ırkçı davranışlar gençlerin yaşadıkları sorunların başında gelmektedir. Ayrıca birinci kuşak Türkler vasıfsız işlerde ve zor koşullarda çalışmalarına rağmen, işsizlik ve sebep olduğu sorunlardan korunmuşlardır. Ancak sonraki kuşakların eğitim seviyelerinde ve mesleki vasıflarında artış olsa bile, 1970'lerde yaşanan ekonomik sıkıntılarla beraber ikinci kuşak ve sonraki kuşaklar işsizlik sorunlarıyla karşılaşmışlardır. Yaşanan bu tarz sıkıntılar aile içi iletişimsizlikler, çatışmalar, suç ve uygun olmayan davranışlar, kültürel içe kapanma, toplumla uyumsuzluk, kimlik problemleri gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir (Manço, 2000: 125-131).

Kimlik ve uyum problemleriyle de alakalı olduğundan gençlere, yaşanan ülkede karşılaştıkları sorunları belirlemek amacıyla “Belçika'da aşağıdaki sorunlardan hangisini en çok yaşıyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve çalışmalarda üzerinde durulan, farklı kategorilerde karşılaşılabilecek muhtemel olan 16 tane sorun seçenek olarak verilmiştir. Birden çok seçenek işaretleme hakkı verilmiş ve her problem ayrı bir analiz olarak ele alınmıştır.

Tablo 14: Karşılaşılan Problemler

Yaşanan Sorun Alanı	N	%
İşsizlik	43	%10,1
İyi bir eğitim alamamak	20	%4,7
Yabancı muamelesi görmek	190	%44,5
Dinimize saygı gösterilmemesi	168	%39,3

Müslümanlara karşı önyargılı olunması	217	%50,8
Türklere tepkilerin oluşması	174	%40,7
Dinimizi yaşayamamak	61	%14,3
Ahlaki değerlerin bizimle çelişmesi	49	%11,5
Yalnızlık, iletişimsizlik	41	%9,6
Dışlanma/ Ayrımcılık ile karşılaşmak	103	%24,1
Emeğimizin sömürülmesi	23	%5,4
İrkçılık / Önyargı / Yabancı Düşmanlığı	192	%45,0
Yoksulluk	17	%4,0
Aile bağlarının olmaması /Aile ilişkilerinin eksik olması	76	%17,8
Dilimizi ve kültürümüzü koruyamamak	68	%15,9
Flamanca/ Fransızca konuşamamak, anlayamamak	33	%7,7

Gençlerin yaşadıkları sorunları en yüksek orandan başlayarak sıralayacak olursak ilk sırada %50,8 oranla “Müslümanlara karşı önyargılı olunması”, daha sonra %45 “İrkçılık / Önyargı / Yabancı Düşmanlığı”, %44,5 “Yabancı muamelesi görmek”, %40,7 “Türklere tepkilerin oluşması”, %39,3 “Dinimize saygı gösterilmemesi”, %24,1 “Dışlanma/ Ayrımcılık ile karşılaşmak” gelmektedir. Sonra daha düşük oranlarla ve yine sırasıyla %17,8 “Aile bağlarının olmaması/Aile ilişkilerinin eksik olması”, %15,9 “Dilimizi ve kültürümüzü koruyamamak”, %14,3 “Dinimizi yaşayamamak”, %11,5 “Ahlaki değerlerin bizimle çelişmesi”, %10,1 “İşsizlik”, %9,6 “Yalnızlık, iletişimsizlik”, %7,7 “Flamanca/ Fransızca konuşamamak, anlayamamak”, %5,4 “Emeğimizin sömürülmesi”, %4,7 “İyi bir eğitim alamamak”, %4 “Yoksulluk” gelmektedir.

Oluşturulan tabloya göre gençlerin yaşadıkları sorun alanlarının çeşitli ve birbirlerinden farklı olduğu görülmektedir. Ancak en yüksek oranlarla ifade edilen sorunların tamamı dini, milli, kültürel ve etnik kimliklerine karşı olan İslamofobi, ırkçılık, önyargı, tepkiler ve ötekileştirmeye alakalı olan problem alanları olduğu görülmektedir. Gençler, kimliklerine dair olan olumsuz deneyimleri ön plana çıkarmaktadırlar. Birçok çalışmada ikinci ve sonraki kuşak gençlerin en önemli sorun alanları ırkçılık ve dışlanma olarak belirtilmektedir (Yalçın, 2002: 57; Esenlikçi ve Engin, 2019: 73; Demirbaş, 2014:27). Kaya’nın çalışmasında da Belçika Türklerinin en çok karşılaştıkları sorun

ayrımcılık (%32) ve ırkçılık (%29) olarak görülmektedir (Kaya, 2008: 84) ve çalışmamızda ulaşılan sonuçlar da bu çalışmaların verileriyle aynı doğrultudadır.

Bireylerin bir sosyal kimliğe ait hissedebilmeleri için, o sosyal grup tarafından da kabul görmeleri gerekir. Doğal olarak üçüncü nesil Türk gençlerinin sağlıklı bir Belçika aidiyeti ve sosyo-kültürel kimlik gelişimi için, içinde yaşadıkları Belçika toplumu tarafından kabul görmeleri ve kimliklerine saygı duyulması gerekmektedir. Gençlerin yoğun olarak bu kategorileri sorun olarak görmesi yaşadıkları toplum tarafından tam olarak kabul görmediklerini düşündüklerini göstermektedir. Kabul görmeme, dışlanma, ötekileştirilme gibi yaşam tecrübeleri entegrasyon, kimlik ve aidiyet sorunlarını ortaya çıkarabilmektedir.

İnsanların ait oldukları sosyal gruplar, hem kimliklerini şekillendirdiğinden hem de özsaygıları için önemli olduğundan bireyler kendisinin ve sosyal grubunun saygınlığının ve prestijinin olmasını isterler (Hayes, 2018: 29-32; Hogg, 2014; Turner, 1975). Özellikle küreselleşen dünyada ve farklı etnik grupların birbirleriyle karşılaştıkları göç süreçlerinde bu durum ayrıca önem kazanmaktadır (Yapıcı ve Yıldırım, 2003: 126,129). Gençlerin bu maddeleri bir sorun olarak görmeleri, yaşadıkları ülke ve toplum tarafından kabul görmek ve etnik, milli ve dini kimliklerine saygı duyulmasını istedikleri olarak yorumlanabilir. Sosyal kimlik teorilerine göre bireylerin sosyal kimliklerinin saygın ve prestijli olması gerekmektedir. Kimliklerine saygı duyulmadığı, ötekileştirildiği veya dışlandığı durumlar bireylerin uyumlarına etki etmektedir. Bütün bunlar Türk kökenli gençlerin yaşadıkları ülkeye aidiyet hissetmelerine engel olabileceği gibi kimliklerini sorgulamalarına ve yeniden inşa süreçlerine gitmelerine, tepki olarak etnik içe kapanma veya dini tutumlarda daha yoğunlaşma gibi eğilimler göstermelerine sebep olabilecek bir durumdur.

İnsanlar kültürlerine bir bağlılık hissederler ve kimlikleri de kültürleri tarafından biçimlendirilir. Sosyal kimlik başlığında da ayrıntılı ele aldığımız üzere bireylerin özsaygıları ile kültürlerine duyulan saygı, diğerlerinin kültürlerine olan bakış açısı arasında yakın bir ilişki vardır. Bu bağlamda, insanlara duymamız gereken temel saygı, kültürlerini ve kültürel topluluklarını da kapsar. Bireylerin ve toplumların kültürlerine saygı duymak, onların diğer kültürlerle etkileşime girmelerini ve geniş/baskın toplumla bütünleşmelerini sağlar (Parekh, 2002: 252 akt; Yeşildağ, 2008: 27). Bu açıdan aynı ortamda yaşayan farklı toplumların bir bütünleşme gerçekleştirmeleri için karşılıklı olarak birbirlerinin kültür, değer ve tutumlarına duymaları gereken saygı önem

taşımaktadır. Ayrıca bu toplumlar çok-kültürlü toplumlar olduğundan anayasal hak ve hukuk çerçevesinde kültürel değer ve tutumlardaki farklılıklar artık bir problem teşkil etmemeli ve karşılıklı anlayış, saygı ve iletişim bir arada yaşama kültürü ve çok-kültürlü bir yaşam açısından önem taşımaktadır.

Tablo 15: Irkçılık, Yabancı Düşmanlığı veya Ötekileştirmeye Karşılaşma Durumu

	N	%
Evet	263	61,6
Hayır	164	38,4
Toplam	427	100,0

İrkçılık, İslamofobi, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirmenin Belçika’da siyasi düzlemde, özellikle aşırı sağ partilerde, medyada çeşitli haber, program ve yapımlarda vs bulunduğunu yaptığımız teorik araştırmalar sonucu öğrenmiştik. Ancak teorik olarak var olan bu durumun, toplum düzeyinde ve bireylerin yaşantısında ne denli olduğunu saptamak ve birincil veri elde etmek amacıyla bireylerin kişisel olarak hiç ırkçılık, yabancı düşmanlığı veya marjinalleşme kurbanı olup olmadıkları sorulmuş ve gençlerin yarısından fazlası, %61,6’sı bu soruya “Evet” yanıtını vermiştir. Bu tablo üstünde durulması gereken ve önemli bir tablodur. Çünkü Belçika’nın farklı bölgelerinde yaşayan 427 bireyin yarısından fazlası bir kurban olduklarını ifade etmektedirler. Bu durum ve bir önceki tablomuzda gençlerin en çok karşı karşıya kaldıkları problemleri belirttikleri sorun alanlarını bir arada değerlendirdiğimizde gençlerin ciddi bir ırkçılık, dışlanma, ötekileştirme ve İslamofobi sorunları bulunduğu ortadadır.

4.1.3.2. Dil Kullanımları

Toplumlar arası ilişkilerde ortaya çıkan toplumsal değişmeler ve yeni durumlar kendisini sık sık dil ve kültür bağlamında ele vermektedir. Bu doğrultuda toplumlar bir yandan değişme ve uyum öteki yandan ise sahip olduklarını koruma içgüdüğü ikileminde kalmaktadır. Dil aynı zamanda kimliğin de ifadesidir; toplumsal yapıya, çevreye ve diğer toplumlara karşı bireylerin ve toplumların varlığını ve birliğini korumada önemli rol oynamaktadır (Yeşildağ, 2008: 28-29). Dil; kültürün ve değerlerin aktarımı, çocukların eğitimi, yetişkinlerin iş bulması, Avrupa toplumuyla ilişkiler ve sosyo-kültürel uyum,

Türklerle ve anavatanla ilişkiler, kimlik tanımlamaları gibi birçok alanı kapsamaktadır. En önemli sorun alanlarından görülen dil konusu bir problem olarak değerlendirildiğinde, bu iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Birincisi genelde ilk kuşakların problemi olan göç edilen ülkenin dilini öğrenememe, ikincisi ise sonraki kuşaklarda ortaya çıkan anadilin yani Türkçe'nin yetersizliğidir.

Toplumsal entegrasyon sürecinde dil en önemli bileşenlerdendir. Dil ve kültür iç içe geçmiş olgulardır ve dil kültürel aktarımın en önemli aracıdır. Dil toplumların düşünce şekillerini ortaya koymaktadır (Şengöz, 2022: 110). Bu sebeplerden, kimlik toplumsallaşma sürecinde oluşturulduğuna göre dil kullanımı kimlik inşasında önemli bir husustur. Tek bir ulusta yaşayan bireyler sadece o ülkede konuşulan dil ve kültür çerçevesinde kimlik oluşum süreçlerini yaşarlarken, ulusötesi alanlarda yaşamını sürdüren gençlerin kimlik oluşum süreçlerine hem köken ülke dili hem de yaşanılan ülke dili, o dilin temsil ettiği sembol, değer ve kültürü dahil olmaktadır.

Belçika'da çocuklar üç yaşından itibaren okula başlamaktadır ve bu yaştan itibaren Fransızca/Flamancayla karşılaşmaktadırlar. Okullarında eğitim dilleri, alışveriş yaparken veya gündelik yaşamı sürdürürken kullanılan dil Fransızca/Flamanca olduğundan genelde bu dil bir şekilde öğrenilmektedir. Ayrıca üçüncü kuşak olarak bakıldığında ikinci nesil olan ebeveynler de çift dilli olduklarından aileden alınan dil içerisinde Türkçeyle beraber Fransızca/Flamanca da bulunmaktadır. Tabi burada tam tersi bir durum da söz konusu olabilmektedir. Türk ailelerde ev içerisinde konuşulan dil Türkçe olabilmekte, okul öncesi eğitime yeterince önem verilmediği durumlarda Türk kökenli çocuklar Fransızca/Flamancayla okulda karşılaşmakta, Türklerin yoğun olduğu bir bölgede yaşıyorsa okul çağına kadar sosyal yaşamda da sıklıkla Türkçe duymakta ve bu durumlar sonucunda yaşanılan ülke dilinin öğrenilmesinde sorunlarla karşılaşmaktadır. Türkçe öğrenimi konusunda ise; genellikle yeni nesil gençler Türkçeyi ailede öğrenmeye başlamaktadırlar. Ancak aile içerisinde bazen ikinci nesil olan anne-babanın da Türkçeyi çok iyi kullanamaması, aile içerisinde konuşulan dilin günlük dilin ötesine geçmemesi gibi sebeplerle bazen Türkçe öğrenimi sorun olabilmektedir. Bu durumlarda Türkçe dersi veren vakıf/dernek veya okullarda verilen seçmeli Türkçe ve Türk Kültürü dersleri gibi ek eğitimlerden destek almaktadırlar. Ayrıca Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde

ikamet ediyor olmak günlük yaşantı içerisinde Türkçe kullanımını soktuğundan, sosyal yaşamda sıklıkla Türklerle iletişim kurma imkanı tanıdığından Türkçe öğrenimini kolaylaştıran unsurlardandır. Buna göre iki dilin öğrenimi konusunda da zorluklar bulunmaktadır.

Gençlerin dil kullanım ve hakimiyet derecelerinin tespitine yönelik olarak “Aşağıdaki dillere ne kadar hakimsiniz?”, “Hangi ortamlarda Türkçe konuşuyorsunuz?”, “Aile içerisinde hangi dili konuşuyorsunuz?” soruları yöneltilmiştir. Bu sorularla hem entegrasyonu hem de kültürel kimliği etkileyen dil kullanımlarına dair bir fikir sağlanması amaçlanmıştır. Elde edilen bulguların yüzde-frekans değerleri aşağıdaki tablolarda sunulmuştur.

Tablo 16: Flamancaya Hakimiyet Durumu

	N	%
hiç	36	8,4
az	23	5,4
orta	49	11,5
iyi	115	26,9
çok iyi	204	47,8
Toplam	427	100,0

Gençlerin %47,8’i Flamancayı çok iyi, %26,9’u iyi, %11,5’i orta seviye, %5,4’ü az bildiklerini; %8,4’ü hiç bilmediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 17: Fransızcaya Hakimiyet Durumu

		N	%
	hiç	31	7,3
	az	131	30,7
	orta	136	31,9
	iyi	38	8,9
	çok iyi	67	15,7
	Toplam	403	94,4
Missing	System	24	5,6
Toplam		427	100,0

Gençlerin %15,7'si Fransızca'yı çok iyi, %8,9'u iyi, %31,9'u orta seviye ve %30,7'si az bildiklerini; %7,7'si ise hiç bilmediklerini ifade etmişlerdir.

Tablo 18: Türkçeye Hakimiyet Durumu

	N	%
hiç	7	1,6
az	2	,5
orta	28	6,6
iyi	146	34,2
çok iyi	220	51,5
Toplam	403	94,4
Missing System	24	5,6
Toplam	427	100,0

Gençlerin %51,5'i Türkçeyi çok iyi, %34,2'si iyi, %6,6'sı orta seviye, %0,5'i az bildiklerini; %1,6'sı hiç bilmediğini ifade etmiştir.

Demirağ ve Kakışım (2018: 143), Almanya örnekleminde yaptığı üçüncü nesil çalışmasında gençlerin genellikle Almanca kullanımında bir sıkıntı yaşamadığını ancak Türkçe ve Türk kültürüne yabancılaştıklarını belirtmiştir. Yurdakul ve Çaha (2018: 155) ise, yine Almanya örnekleminde yaptıkları çalışmalarında üçüncü neslin iki dile de hakim olduğunu, iki dille de kendilerini ifade edebildiklerini ancak Almanca'yı kullanarak kendilerini daha rahat ifade ettiklerini belirtmiştir.

Bizim çalışmamızda da gençlerin büyük bir çoğunluğu, hem yaşanılan ülke dili olan Fransızca/Flamancaya hem de Türkçeye hakim olduklarını belirtmişlerdir. Bu sonuçlar gençlerin iki ana dile de hakim olduklarını göstermektedir. Ancak hem yeterli bir tespit için daha detaylı araştırma ve analizler gerekte hem de bu sonuçların öznel bir değerlendirme olduğunu unutmamak gerekir. Tablolara göre gençler kendileri, Türkçeyi veya Fransızca/Flamancayı iyi konuştuklarını bu dillere hakim olduklarını ifade etmektedirler. Fakat gözlemlerimize de yer verecek olursak, anket uygulaması için gençlerle iletişime geçildiğinde ve günlük yaşamdaki karşılaşmalarımızda ise gençlerin genellikle basit, gündelik yaşamdaki Türkçeyi konuşabildikleri ancak konuşma devam ettikçe sıklıkla zorlandıkları ve zorlandıkları yerde Fransızca/Flamancaya geçtikleri

görülmüştür. Akıcı şekilde Türkçe konuşma konusunda sıkıntı yaşadıkları görülmektedir. Türkçe konuşurken çoğunlukla dil yapısı, cümle yapıları Türkçe olsa bile kelimeleri sıklıkla Fransızca/Flamancadan seçtikleri de gözlemlerimiz arasındadır.

Tablo 19: Türkçe Konuşulan Mekanlar/Ortamlar

Türkçe konuşulan mekan/ortam	N	%
Evde ailemle	382	%89,5
Okulda	102	% 23,9
Mahallede	194	% 45,4
İş yerinde	72	%16,9
Gerektiğinde	252	%59,0
Hiç	1	%0,2

Kültürün aktarımında dil önemli bir unsurdur. Dil kullanımı aileyle ilişkiler, eğitim, dini ve kültürel aktarım gibi birçok konuyla doğrudan ilişkilidir. Dil ve kültürün aktarımı bireyin ilk sosyal grubu olan ailede başlayarak daha sonra çevresiyle devam etmektedir. Bu sebeple Türkçe kullanılan mekanları öğrenmek amacıyla sorulan “Hangi ortamlarda Türkçe konuşuyorsunuz?” sorusu yöneltilmiş ve alınan cevaplara göre katılımcıların %89,5’i evde ailesiyle, %23,9’u okuldayken, %45,4’ü mahallede, %16,9’u iş yerinde, %59’u gerektiğinde Türkçe konuştuğunu belirtmiştir. Bir kişi ise hiç Türkçe konuşmadığını ifade etmiştir. Aile ortamı ve ev ile mahallenin Türkçe kullanımının en çok var olan mekanlar olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar sıklığı ve derecesi belli olmamakla beraber Türkçe’nin Belçika’daki üçüncü nesil gençlerin sosyal mekanlarında ve yaşamlarında en azından bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 20: Aile İçerisinde Konuşulan Dil

	N	%
Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca	82	19,2
Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil	209	48,9
Türkçe	134	31,4
Fransızca/ Flamanca	2	,5
Toplam	427	100,0

Göç ortamında yaşayan çocukların ve gençlerin seçici kültürlenme yapabilmesi için ailesiyle aynı dili ve kültürel sembollerin anlamını bilmesi gerekmektedir (Güngör, 2012: 95). Aile eğitimin, kültürel aktarımın ve dini algıların başladığı, bireyin ilk sosyal ortamı olması sebebiyle aile içerisinde hangi dilin konuşulduğu önemli görülmüş ve bu doğrultuda katılımcılara “Ailenizle hangi dili konuşuyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Gözlemlerimizde çocuk ve gençlerin günlük hayatlarında Fransızca/Flamanca ve Türkçe karışık bir dil kullandıkları; Belçikalı arkadaşlarıyla Fransızca/Flamanca, Türk arkadaşlarıyla Fransızca/Flamanca ve Türkçe karışık, aile içerisinde yine karışık bir dil veya kardeşlerle Fransızca/Flamanca ebeveynlerle ise Türkçe konuştukları; bir dilde zorlandıklarında diğer dile geçtikleri gözlemlenmiş, şıklar da bu gözlem ve tecrübelerimiz doğrultusunda oluşturulmuştur. Buna göre örneklem grubunun ifade ettiğine göre katılımcı gençlerin %19,2’si “Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca”, %48,9’u “Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil”, %31’4’ü “Türkçe”, %0,5’, “Fransızca/ Flamanca” şıklarını işaretlemiştir. Buna göre gençlerin yaklaşık %70’i evlerinde hem yaşanan ülke dilini yani Fransızca veya Flamanca’yı hem de köken ülke dilini yani Türkçeyi konuşmaktadırlar. Bu durum iki dilin gelişimini de sağlayacak bir etken olmakla beraber tam tersi iki dile de tam hakim olmayı önleyerek, iki dili de gerektiği kadar kullanamama durumunu ortaya çıkaracak bir etken de olabilir. İki dili de karışık kullanmak; bir dilde zorlanıldığında o dili geliştirmek yerine diğer dile geçiş yaparak konuşmak şeklinde gerçekleşen bir durumun yaygınlığı buna sebep olabilmektedir. Bu durum da iki dili de tam kullanamama sonucunu doğurmaktadır. Ayrıca yaklaşık %20’lik bir grup kardeşleriyle Fransızca/Flamanca, ebeveynlerle ise Türkçe konuşmaktadır. Bu grubun yaşanan ülke gereğince okul ve arkadaş çevresinde de sıklıkla Fransızca/Flamanca konuşulduğu doğal olarak daha hakim olunan dilin yaşanan ülke dili olduğu durumlarda ebeveynlerle aynı dilin sembol ve değerlerine hakim olmaması söz konusu olabilmekte ve bunun sonucu kültürel değerlerin aktarımında sıkıntı, aile içerisinde iletişimsizlik ve kuşak çatışması gibi etkileri olabilmektedir.

Aile içerisinde karışık bir dil kullanılması çeşitli sebeplerden olabilmektedir. Kimi zaman çocuklar zaten gündelik yaşamlarında ve okullarında Flamanca/Fransızca’yı öğrenirken, Türkçe konusunda geri kalabilmektedir. Bu durumda aile evde Türkçe konuşarak dil gelişimlerine destek olmak istemektedirler. Bir diğer durum ise anne-babanın

daha hakim olduğu dilin Türkçe, çocukların ise Fransızca/Flamanca veya her iki dile hakim olmasıdır. Bazı durumlarda ise ikinci nesil olan anne-babalar da gündelik yaşamlarında Fransızca/Flamanca ve Türkçe karışık bir dil kullanıyor olabilmektedir. Bütün bunlar karışık bir dil kullanımının sebepleri olabilmektedir.

Anne-babaların yaşanılan ülke dili bilmemesi mümkün olabilmektedir veya evdeki her birey iki dile hakim olsa bile aileler kültürel değer ve sembollerin devamlılığını sağlayarak, çocuklarının ve kendilerinin kültürel kimliklerini muhafaza etmek istemektedirler. Bu durum da %31’4 oranında evde Türkçe konuşulmasının sebebi olarak gösterilebilir. Bir diğer etken de aile ve ev ortamının özel yaşam alanı olmasıyla, baskın kültür ve değerlerinin girmediği, muhafaza edilen, ait olunan kökene dair geleneklerin, değerlerin ve kültürün sürdürüldüğü alanlar olabilmektedir. Bu özellikleriyle baskın kültürel değer ve sembollerin girmediği alan olarak ailede tercih edilen dil özellikle Türkçe olabilmektedir.

4.1.3.3. Sosyal Çevre

Kimlik edinim süreçlerinde sosyal kategorizasyon süreci, bireyin kendini tanımlayacağı bir klavuz işlevi görmekte ve onun toplumdaki yerini belirlemektedir. Böylece, bireye kendisi, grup içindeki üyeleri ve “öteki”leri nasıl tanımlayacağını belirleyen bir sosyal kimlik vermektedir (Yapıcı and Özbolat, 2016: 43). Özetle sosyal kimlikler "öteki" ile karşılaştırmalarla ortaya çıkmaktadır (Turner, 1975). İnsanlar, sosyalleşme süreciyle içinde yaşadığı toplumsal grupların değerlerini, inançlarını, ideallerini ve davranış modellerini öğrenir, bu öğrenme sonucunda aynileşme yoluyla onları kişiliğinin bir parçası haline getirir (Uyanık, 2008: 86). Bu aynileşme, sosyal kategorilendirme ve kıyaslama süreçleriyle aynı gruptan olan kişilerin algısal kimliklerindeki benzerliklerin, diğer gruptakilerle de farklılıkların artması sürecidir (Yapıcı and Özbolat, 2016: 48). Bu açıdan ise bireylerin arkadaş çevrelerinin yani ait oldukları grupların kimlerden oluştuğu önemlidir.

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere Avrupa ülkelerine göç eden ilk kuşaklar Türkiye’de sosyo-kültürel ve dini kimliğini büyük ölçüde tamamlamış olarak yaşanılan ülkeye göç etmiştir ve bu ülkede kimliğini ötekine karşı konumlandırarak koruma altına

almıştır. Ancak yeni nesillerle beraber öteki olanın konumu farklılaşmaya başlamıştır. İlk nesiller belirli bir çevrede yaşayarak daha çok Türklerle iletişim halinde kalmışlar, yeni nesiller ise okullarında ve sosyal yaşamlarında sık sık Belçika'lılarla karşılaştıklarından kimliklerinde öteki olanın konumu önemli hale gelmiştir. Bu sebeplerle ilk kuşakların ötekiyle olan farklılıklar üzerinden kurdukları kimliklerinin yeni nesillerde nasıl şekillendiğini ve kimlik inşa süreçlerinde öteki olan Belçikalıların konumunu anlamak için gençlere arkadaş çevrelerini oluşturan çoğunluk grup sorulmuştur.

Tablo 21: Arkadaş Çevresi

	N	%
Yalnızca Türkler	83	19,4
Türkler ve Belçikalılar	264	61,8
Yalnızca Belçikalılar	5	1,2
Yalnızca müslümanlar	39	9,1
Diğer göçmenler	36	8,4
Toplam	427	100,0

Katılımcılardan elde edilen verilerden oluşturulan tabloya göre, gençlerin çoğunluğu (61,8) hem Türklerle hem de Belçikalılarla arkadaşlık kurmaktadır. Bu doğrultuda H7 doğrulanmıştır. Bu durum gençlerin, kimlik oluşum ortamları olan sosyal çevrelerinde Türklerin de Belçikalıların da yer aldığını göstermektedir. Avrupa'ya göç eden ilk nesillere kıyasla Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin öteki konumunda olan Belçikalıları artık hayatlarının bir parçası konumuna getirdikleri görülmektedir. Üçüncü nesil gençler Belçika'da doğup, büyümüş ve burada bir yaşam sürerek okul, sosyal hayat, iş hayatı gibi birçok alanda Belçikalılarla ve farklı etnik dini topluluklarla bir arada yaşamaktadırlar. Bu doğrultuda yerli Belçikalıların artık onlar için öteki olmaması şaşırtıcı değildir ve arkadaş çevrelerinde artık yer almaktadır. Bu durum sosyal entegrasyon açısından da önemlidir.

Ancak gençlerin %19,4'ü yalnızca Türklerle arkadaşlık kurduklarını, ayrıca %17,5'i yalnızca Müslümanlar (%9,1) ve diğer göçmenlerle (%8,4) görüştiklerini belirtmişlerdir. Toplamda %36,1'inin kapalı toplum özelliği göstererek içe kapalı bir

şekilde yaşadıkları, yerli halkla yakın ilişkiler kurmadığı gözükmektedir. Yaşadıkları toplum, okul, okul dışı aktivite ve eğitimler gibi bir çok alanda Belçikalı halkla karşı karşıya gelen bu gençlerin üzerinde durulması gereken bir oranla yerli halka iletişime geçmemesi bir soruna işaret etmektedir.

Etnik toplumsal iletişim hem etnik aidiyet ve kimliğin güçlü oluşunun bir sonucu olmakta hem de yaşanan ülke toplumunda karşılaşılan önyargı, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığı gibi faktörler tarafından beslenmektedir. “Göçmenler bir kimlik dışavurumu olarak, köken kültürleriyle bağlarını korumak ve bazı durumlarda ev sahibi kültürden uzak durmak amacıyla etnik toplumsal iletişime yoğunlaşmaktadırlar” (Yaylacı, 2014: 154). Buna göre etnik ve dini aidiyetler çerçevesinde toplumsal içe kapanma, gençlerin kimliklerini oluştururken sosyal kategorilendirme sürecinde kendilerini aynı etnik ve dini aidiyetten kişilerle özdeşleştirerek diğerlerini öteki olarak konumlandırmaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu hassasiyetler aynı zamanda toplumda karşılaşılan ayrımcılık, ırkçılık, İslamofobi gibi etkenler sonucunda bir tepki olarak da ortaya çıkabilmektedir.

Ayrıca insanlar yaşamlarında tutarlı ve bütünlüklü bir benlik duygusu oluşturmak için çeşitli stratejiler oluşturabilirler. Bunlardan biri de yaşamlarını belli ortamlarla sınırlı hale getirmektir. Bu durumda kimliklerini oluşturan temsilleri bu ortamda bulabileceklerinden, kendilerini farklı temsil çatışmalarından korumuş olurlar (Hogg, 2014: 141). Bir grup gencin bahsedilen bu sebeplerle veya herhangi başka sebeplerle etnik ve dini içe kapanma eğiliminde oldukları görülmektedir. Bu durum da bir yandan tutarlı ve bütünlüklü bir kimlik oluşumu, kimlik muhafazası sağlarken öteki yandan entegrasyonun ve toplumsal bütünleşmenin önünü kesebilmektedir. Ayrıca bu grup gençler hayatlarının herhangi bir evresinde iş hayatı veya yeni girilen bir ortamda diğer etnik ve dini gruplardan insanlarla karşılaşacaklarından yeni kimlik, uyum ve bütünleşme problemleri yaşamalarına sebep olabilmektedir.

Genel olarak değerlendirirsek, gençlerin çoğunluğunun kimliklerini inşa ederken Belçikalıları kendilerine önceki nesillere göre daha yakın bir şekilde konumlandırıdıklarını ve bu süreçte Belçikalılara da yer verdiklerini, ancak daha küçük ama önemli oranla bir

grubun içe kapalı toplum özelliği göstererek hala Belçikalıları öteki olarak gördüklerini göstermektedir.

4.1.3.4. Türk Mahallesinde / Gettoda Yaşama

Hem Müslüman-Türk kültürü hem de içinde yaşanılan toplumdaki deneyimler göçmenleri kendilerine özgün bir yapılanma oluşturmaya getirmiştir. Bu yapılanmada bulunan cami, dernek, mağaza gibi birçok birim içerisinde Türk göçmenler sürekli bir arada bulunmaktadır. Türk Gettosu/Türk Mahallesi olarak adlandırılan bu bölgelerde sürekli Türkçe konuşulmakta ve ortak kültürel değerler paylaşılmaktadır. Böylece Türk ve Müslüman kimliğiyle, Batılı Hristiyan kimliğin baskın olduğu bir toplumda yaşama, uyum sağlayabilme ve ötekileştirilmenin/dışlanmışlığın sebep olduğu gerilimlerden kendilerini güvende hissedebilmektedirler. “Birlikte yaşadıkları toplumla iletişim kurmaktan kaçınarak kendi içine kapanma şeklinde tezahür eden bu tip bir hayat tarzının seçiminde istikrarlı bir statü özleminin ve kimliğin tanınması arzusunun da büyük payı vardır. Dini, siyasi ve etnik bazı örgütlenmelerin temelinde de bu isteğin olması muhtemeldir” (Başkurt, 2009: 86). Bu doğrultuda bu mekanlar, toplumdan dışlanmışlık duygusunu yaşamının bir çok alanında hisseden göçmenlerin bir anlamda sığındığı, kolektif varoluş ve kimliksel dayanışmanın oluşturulduğu ve güçlendirildiği aykırı bölgeler olmuştur (Perşembe, 2006: 80 akt; Bedirhan, 2009: 3).

Birçok Avrupa ülkesinde Türk göçmenlerin kendi etnik kökenleriyle bir arada yaşadıkları Türk mahalleleri/ Türk bölgeleri bulunmaktadır. Belçika örneğinde Brüksel’de, “Schaerbeek” ve etrafında yoğun olarak Türk göçmenler yaşamaktadırlar. Bu bölgede sadece Türklerle görüşerek ve sadece Türkçe konuşarak yaşam sürdürmek büyük oranda mümkündür. Burada Türklere ait restoranlar, eczaneler, marketler, mağazalar vb. işletmeler mevcuttur; sokaklarda ve bu işletmelerde hala konuşulan dilin Türkçe olduğu görülmektedir. Mağaza ve restoran gibi işletmelerin çoğunun Türk kültürünü yansıtan, otantik biçimde düzenlenmiş ve dekore edilmiş olduğu görülmektedir. Türk mahallesinde Türk yemeklerinin ve Türk damak tadına uygun, ayrıca helal yiyeceklerin bulunduğu restoranlar, cafeler ve marketler bulunmaktadır. Burada ayrıca kahvehaneler bulunmakta ve bu kahvehanelerin Türkiye’dekilerden farklı olarak alkol ürünleri de bulundurduğu görülmektedir. Türk geleneklerine uygun kıyafetlerin, dekor malzemelerinin, eşyaların bulunduğu mağazaların olduğu

görülmektedir. Cami, dernek, vakıf gibi dini ve kültürel bir aradılığı sağlayan teşkilatlanma yapıları da genellikle burada bulunmaktadır. Türkler bu mahallenin dışında farklı bir kültürel yaşam ve farklı bir dil konuşuyor olsalar bile mahallenin içerisinde kendi etnik kökenlerine sahip insanlarla bir aradayken hala Türk kültürü ve yaşantısına göre ve getto yaşamı sürmektedirler. Belçika’da Türklerin yoğun olarak göç ettiği birçok şehirde bu şekilde yerleşilmiş ve teşkilatlanılmış getto bölgeleri/ mahalleleri bulunmaktadır.

Bu bakımdan gettolaşmaya entegrasyonun önünü kesen aykırı bölgeler olmasının dışında farklı bir açıdan bakılarak, yaşanabilecek bazı sorunları önleyen bir faktör olarak da görülebilir. Bu anlamda kimliksel varoluşları koruma, yabancı bir toplumda etnik ve dini açıdan aynı gruba mensup insanlarla bir arada bulunabilme, çevresel ve sosyal destek, kültürel ve kimliksel sembollerin bulunabildiği mekanlar olarak da bakılabilir. Bunlar dışında gençler ailesine yakın oturmak, aileyle bir arada bulunmak veya zaten aileyle birlikte yaşıyor olmaktan dolayı da Türk mahallesinde yaşıyor olabilirler. Ancak sebebi ne olursa olsun Türk gettosunda yaşamanın sonuçları ortak ve benzerdir.

Tablo 22: Yaşanılan Bölgedeki Türk Yoğunluğu

	N	%
Türklerin yoğun olduğu bir yerde yaşıyorum	279	65,3
Türklerin az olduğu bir yerde yaşıyorum	107	25,1
Türklerin olmadığı bir yerde yaşıyorum	26	6,1
Bilmiyorum	15	3,5
Toplam	427	100,0

Örneklem grubunun çoğunluğu (%65,3) Türklerin yoğun oldukları bir yerde yaşadıklarını söylemiştir. Gençlerin %25,1’i Türklerin az olduğu bir yerde yaşamaktadır. Gençlerin yalnızca %6,1’i Türklerin olmadığı bir yerde yaşadığını ve %3,5’i bilmediğini belirtmiştir. Bu tablo üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin yarısından fazlasının günlük yaşamlarında etnik iletişimi sürdürdüklerini göstermektedir. Türk mahallesinde yaşama ve etnik iletişim bağlamında Türk dil, kültür ve değerleriyle günlük hayatlarında bir arada bulundukları söylenebilir.

4.1.4. Dini Yaşam

4.1.4.1. Dini Tutumlar

Belçika’da yaşayan üçüncü nesil gençlerin dini tutum ve yaşamlarında dinin konumu hakkında tespitler yapabilmek amacıyla “Dine karşı tutumunuzu aşağıdaki cümlelerden hangisiyle tanımlarsınız?”, “Dindarlık durumunuza uygun seçeneği işaretletiniz?” ve “Din sizin için ne kadar önemlidir?” soruları yöneltilmiş ve elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 23: Dine Karşı Tutum

	N	%
Dinin tüm gereklerini yerine getiren oldukça dindar biriyim	27	6,3
Dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biriyim	268	62,8
inançlı ama dinin gereklerini yerine getirmeyen biriyim	94	22,0
Dinin gereklerine pek inanmayan biriyim	5	1,2
Dinlere saygı duyarım	24	5,6
Din konusuna ilgisizim	4	,9
Dini inancı olmayan biriyim	1	,2
Dine ve dindarlığa karşıyım	4	,9
Toplam	427	100,0

Gençlerin %69,1’i dinin tüm gereklerini yerine getiren veya dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biri olduklarını ifade etmişlerdir. %22’si inançlı ama dinin gereklerini yerine getirmemektedirler. %1,2’si dinin gereklerine inanmamaktadır. Gençlerin %6,7’lik bir kısmına tekabül eden eden bir grup ise dinlere saygı duyarım, din konusuna ilgisizim ve dini inancı olmayan biriyim diyen gruptur. 4 kişi de din ve dindarlığa karşıyım yanıtını vermiştir.

Bu tablodan gençlerin çoğunluğunun kendi değerlendirmelerine göre dindar olduklarını görmekteyiz. Bir kısmının inançlı ama inancın sembolik bir dindarlığa karşılık geldiğini, küçük bir kısmının da dine karşı mesafeli veya ilgisiz olduğunu, birkaç kişinin de dine karşı olduğunu görmekteyiz.

Tablo 24: Dindarlık Durumu

	N	%
Hiç dindar değilim	15	3,5
Dindar değilim	13	3,0
Biraz dindarım	80	18,7
Dindarım	267	62,5
Çok dindarım	52	12,2
Toplam	427	100,0

Yukarıdaki tabloya benzer sonuçlar üreten bu tabloda da gençlerin %74,7'si dindar ve çok dindar, %18,7'si biraz dindardır. Gençlerin %6,6'sı ise dindar değildir.

Tablo 23 ve tablo 24 beraber değerlendirildiğinde *üçüncü kuşağın çoğunluğu öznel değerlendirmelerine göre kendilerini dindar olarak tanımlamaktadırlar*. Bu doğrultuda H₈ doğrulanmıştır.

Tablo 25: Dine Önem Verme

	N	%
Hiç önemli değil	15	3,5
Önemli değil	13	3,0
Biraz önemli	33	7,7
Önemli	132	30,9
Çok önemli	234	54,8
Toplam	427	100,0

Gençlerin %85,7'si dinin kendileri için önemli ve çok önemli olduğunu söylemiştir. %7,7'si ise biraz önemli demıştır. Gençlerin %6,6'sı ise dini kendileri için önemli görmemektedir. Tablo 24'te dindar olmadığını ifade eden gençlerin oranıyla dinin kendileri için önemli olmadığını söyleyenlerin oranı eşittir. Bu üç tabloyu beraber değerlendirdiğimizde ise, gençlerin “dine önem verme” oranları, “dindarlık” oranlarından yüksektir. Yani üçüncü nesil gençlerin bir kısmı kendisini dindar olarak görmese bile dine önem vermektedirler.

Elde ettiğimiz verilere göre gençlerin %96,7'si kendilerini Müslüman olarak tanımlamaktadır ve %85,7'si dinin kendileri için önemli ve çok önemli olduğunu belirtmektedir. Ancak kendilerini dindar olarak tanımlama oranları (%74,7) ve dinin gereklerini yerine getiren, dini yaşamaya çalışan bireyler olma oranları (%69,1) daha düşüktür. Ayten'in (2012: 107) de belirttiğine göre, bireyler gençlik çağında kimlik arayışı içerisinde oldukları ve bu dönemde sosyalleşme aracılığıyla kurulan özdeşimler arasında din de yer alır. Din çeşitli yönleriyle bireylerin kimlik oluşumunda yer alır. Bireyler dini yaşamasa bile o dini değerlere kendilerini ait hissedebilir ve kendilerini o dini değerler ve kimlikle tanımlarlar.

Bu veriler sonucunda Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin, gereklerini yerine getirmeseler veya hayatlarında sembolik olarak var olsa bile kimlik oluşum süreçlerinde dinin, önemli bir konumda olduğu ve dine önem verdikleri görülmektedir.

4.1.4.2. Gençlerin Dini Bilgi ve İnançlarını Etkileyen Faktörlerin Dağılımı

4.1.4.2.1 Dini Eğitim

Bireylerin kişiliklerini ve kimliklerini oluşturan süreç içerisinde dini sosyalleşme, toplumun manevi dini kültür unsurlarının eğitim yoluyla gelecek kuşaklara aktarılmasıyla sağlanabilir. Bu açıdan dini sosyalleşme ve dini kimlik inşası her şeyden önce bir eğitim meselesidir (Güngör, 2012b: 118). Bu sebeple gençlerin dini bir eğitim alıp almadıkları önemlidir. Dini eğitim alıp almadıkları ve aldılarsa nereden hangi yolla aldıklarının tespitine yönelik sorduğumuz sorudan alınan yanıtlara göre oluşturduğumuz tablodan görüldüğü üzere hiç dini eğitim almamış olanların oranı (%5,6) oldukça düşüktür. Gençlerin büyük bir çoğunluğu (%94,4) dini eğitim/ din eğitimi almışlardır.

Tablo 26: Dini Eğitim Alma Durumları

Dini Eğitim	N	%
Dini eğitim / Din eğitimi almadım	24	5,6
Ailem ve büyüklerimden öğrendim	290	67,9
Kuran kursuna gittim	224	52,5

Cami hocasından öğrendim	236	55,3
Diyanet Vakfının kurslarından	138	32,3
Okulda din eğitimi aldım	161	37,7
Arkadaş çevremden öğrendim	89	20,8
Kişisel gayretle öğrendim	105	24,6
Cemaatimden öğrendim	16	3,7
Dernek ve vakıflar aracılığıyla öğrendim	62	14,5

Birinci bölümde daha ayrıntılandırarak anlattığımız üzere gençlerin dini kimliklerini edinme süreçlerinde aile, dini organizasyon ve kurumlar, arkadaş çevresi belirleyici faktörlerdir. Dolayısıyla bu faktörler gençlerin dinlerini öğrendikleri, yaşattıkları ve yeniden oluşturdukları ortamlardır. Bu sebeple dini eğitimi / din eğitimini nereden aldıkları sorusunun maddeleri bu çerçevede oluşturulmuş ve bu faktörlerin gençlerin dinlerini öğrenmede ne oranda etkili olduklarının tespiti yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Belçika’da hangi kurum ve kuruluşların, din öğrenimi konusunda ne kadar etkiye sahip olduğuna dair bir veri sağlanması amaçlanmıştır.

Çocukların din eğitimi ailede verilecek olan eğitimle doğrudan ilgilidir. Çocuğun ilk hayat tecrübelerinde dinin yer alma durumu ilerideki hayatını da etkileyecektir. Birden fazla seçenek işaretleme hakkı verilen soruda en fazla işaretlenen şık %67,9’la “Ailem ve büyüklerimden öğrendim”dir. Kültürel aktarım ve dini eğitim için ilk sosyalleşmenin yaşandığı aile birincil derece önemli bir kurumdur. Gençlerin yüksek oranla aile ve büyüklerinden dinlerini öğrendiklerini ifade etmeleri üçüncü nesilde ailenin kültürel aktarım fonksiyonunun devam ettiğini göstermektedir.

Birinci bölümde ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere dini kurumlar, sosyo-kültürel olarak farklı bir ortamda göçmen toplulukların, toplumsal değer ve kültürlerini inşa etmelerini, korumalarını ve yeniden üretmelerini, bütünlüğü ve kültürel sembolleri sağlayan mekanlar ve toplumsal ağlar olarak önemli işlevler görürler. Nitekim dini organizasyonlar ve kurumlar çoğunlukla göçmenlerin yeni yerleşim yerlerinde oluşturdukları ilk birlikteliklerdir (Plüss, 2012: 299-300). Göçmenler kendi kültürel kimlik ve değerlerini temsil eden dernek, okul ve ibadet yerleri gibi sosyo-kültürel ortamlar oluşturarak bunlar aracılığıyla kimliklerini korumaya, kendi değer ve inançlarını

yaşatmaya çalışırlar (Güngör, 2012: 109; Güngör, 2015: 224). Biz de bu dini kurumların gençlerin din eğitimi alma oranlarına etkisini tespit amaçlı, bu kurumları içerecek şekilde seçeneklerimizi oluşturduk

Tabloya baktığımız zaman ise ikinci olarak en yüksek oranla işaretlenen şık %55,3 oranla “Cami hocasından öğrendim”, daha sonra %52,5 “Kur’an Kursuna gittim”, %37,7 “Okulda din eğitimi aldım” ve %32,3 “Diyanet Vakfının kurslarından” seçenekleridir. Belçika’da camilerde imam ve diğer din görevlileri tarafından çocuklara, gençlere ve yetişkinlere yönelik çeşitli eğitim faaliyetleri sürdürülmekte ayrıca hem cami bünyesinde hem de çeşitli dernek ve benzeri kuruluşlarda açılan Kur’an kurslarında Kur’an öğrenimi ve din dersleri verilmektedir. Burada Diyanet Vakfı kurslarının ayrıca bir seçenek olarak verilmesinin sebebi, Belçika’daki birçok cami ve camiye bağlı dernekler Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olsa da bunlar dışında Belçika Diyanet Vakfının bünyesinde ayrıca Kur’an, çeşitli dini bilgiler ve Türk kültürü ve diline dair dersler verilen kurslar bulunmaktadır. Gençlerin ciddi oranlarla bu kurumlarda eğitim alması, Din görevlilerinin, camilerin ve Diyanet vakfının Belçika’daki gençlerin dini eğitim süreçlerindeki önemini göstermektedir.

Belçika’da İslam’ın resmi bir din olarak tanınmasının ardından okullarda seçmeli olarak İslam dersi verilmektedir. Okulda din eğitimi ise yüksek oranla işaretlenen bir seçenektir. Okullardaki İslam derslerinde hem formalite kaynaklı hem de seçmeli olmasından dolayı gençlerin yeterince ilgi göstermemeleri kaynaklı yaşanan bir takım sorunlar bulunsa da bu oran (%37,7) İslam derslerinin önemine işaret etmektedir. Belçika’daki din eğitimi ve dini kimlik edinim süreçlerinde karşılaşılan problemlerden bazıları, ailelerin çocuklarının din eğitimiyle çalışma, şartlar gibi bazı sebeplerle yeterince ilgilenememeleri, bazı ailelerin kendilerinin de bu bilgilerden yoksun olması, çocukların okul ve çeşitli aktivitelerinden kaynaklı olarak artı bir vakit bulamamaları gibi sebeplerle ayrıca din eğitimi verecek kurum ve kuruluşlardan yoksun olmalarıdır. Okullarda verilen İslam eğitimi hem farklı kaynaklardan eğitim alan çocuklara destekleyici bir eğitim vermekte hem de dini eğitimden çeşitli sebeplerle yoksun kalan çocuklar için bir imkan olmaktadır.

Bilimsel çalışmalarda ebeveynler, dini kurumlar ve yapılar ile birlikte arkadaş ve akran grupları dini sosyalleşmenin temel faktörlerinden sayılmaktadır (Cornwall, 1988).

Nitekim elde ettiğimiz verilere göre gençlerin %20'8'i din hakkındaki bilgilerini arkadaş çevresinden edinmektedirler.

Sosyal kimlikler, ait olunan sosyal gruplar ve bu ait olunan gruplarda elde edilen ilişkiler ve semboller aracılığıyla oluşturulsa da her kimlik bir seçim içerdiğinden ve bireyle ilgili olduğundan içerisinde bireyselliği de barındırmaktadır. Bu sebeple bir kimlik edinim süreci olan dini eğitim sürecinde de bireysel gayret önemli bir faktördür. Nitekim gençlerin %24,6'sı kişisel gayretleriyle din eğitimi aldıklarını belirtmişlerdir.

Belçika'daki Türk toplumu hem kendileri için hem de gelecek nesilleri için kimliklerini, toplumsal kültür ve değerlerini oluşturmak, korumak ve yeniden inşa etmek üzere çeşitli dini organizasyon ve kurumlar oluşturmuşlardır. Camiler ve Türk bakanlık ve elçiliklerine bağlı olan kurumlar ve yapılar dışında çeşitli cemaat oluşumları, dernek ve vakıflar bulunmaktadır. Bu organizasyonlardan çok aktif çalışanları da bulunmaktadır. Bu organizasyonların etkinliğini belirlemeye yönelik seçeneklerden elde ettiğimiz bulgulara göre gençlerin %14,5'i dernek ve vakıflar aracılığıyla, %3,7'si ise ait olduğu cemaatten din eğitimi aldıklarını belirtmiştir.

Belçika'daki üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin dini eğitim alma ve dini kimlik edinme süreçlerinde aile, arkadaş çevresi, okul, dini kurum ve organizasyonlar çeşitli faktörler olarak birbirleriyle ilişkili ve karmaşık süreçler olarak (belki olumlu ve kimliği pekiştirici bir etkiyle, belki negatif yönde uzaklaştırıcı bir etkiyle) önemli ölçüde yer almaktadır. Bu faktörlerin bireylere doğrudan ne şekilde ve boyutta etki ettiğinin tespiti ise daha kapsamlı ve ayrıntılı din eğitimi çalışmalarını gerektirmektedir.

4.1.4.2.2. Dini Sembol ve Öğeler

Sosyal kimlik teorilerinde sembolik etkileşimciliğin önemli bir yeri vardır. Sembolik etkileşimciliğe göre bireyler, benliklerini nesneler, insanlar ve semboller aracılığıyla oluştururlar. Bireylerin, diğer insanlarla etkileşimi (bu etkileşim sembolleri/simgeleri içerir) sonucu beni/bana hatta bizi/bize farkındalığı oluşur ve böylece bireyler içinde yaşadığı toplumu yansıtan bir benlik kavramı inşa eder, toplumsal yönünü oluşturur (Marshall, 1999: 405; Aslan, 2019: 1115; Giddens, 2012: 202; Hogg, 2014: 130; Greil and Davidman, 2016: 9). Dini sosyalleşme yani dini kimlik inşası da, “bireyin içinde yaşadığı toplumun dinî kültür unsurlarını, değerlerini,

sembollerini ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dinî kişiliğin oluşması” sürecidir (Güngör, 2012b: 119; Güngör, 2015: 220). Dolayısıyla dini kimlik oluşturulurken karşılaşılan dini sembol ve öğeler önemli bir husustur. Bu sebeplerle gençlerin dini sembol ve öğelerle karşılaşp karşılaşmadıkları ve bunun oranına dair veriler elde etme amaçlı aşağıdaki sorular yöneltilmiştir.

Tablo 27: Kur’an Okumayı Bilme Durumları

		N	%
Geçerli	Evet	303	71,0
	Hayır	124	29,0
	Toplam	427	100,0

Gençlerin çoğunluğu (%71) Kuran okumayı bildiğini, %29’su ise bilmediğini ifade etmektedirler. Ancak elde edilen bu oranın öznel bir değerlendirme olduğu göz önüne alınmalıdır. Kur’an eğitimi, vakıf ve camilerde edindiğimiz tecrübe ve gözlemlerimize göre Belçika’daki Türk gençleri aldığı bir eğitim esnasında veya küçükken bir kez Kur’an’a geçmiş ise Kur’an okumayı bildiklerini ifade etmektedir. Kur’an okunması beklenildiği zaman ise Kur’an okumayı bildiğini söyleyen birçok kişinin okuyamadığı gözlenmiştir. Bu oran bize göre Kur’an okumayı bilenlerin oranı konusunda abartılı bir oran olsa da en azından Kur’an okuma konusunda bir deneyimi, çabası ve karşılaşması olan grup hakkında bilgi vermektedir.

Tablo 28: Evde Kur’an’ın Bulunma Durumu

		N	%
Geçerli	Arapça Kur’an var	124	29,0
	Hem Arapça hem meali var	284	66,5
	Kur’an meali var	11	2,6
	Yok	8	1,9
	Toplam	427	100,0

Tablo 29: Evde Dini-Kültürel Kitapların Bulunma Durumu

	N	%
Evet	384	89,9
Hayır	43	10,1
Toplam	427	100,0

Gençlerin belirttiklerine göre %29'unun evinde yalnızca Arapça Kur'an, %66,5'inde hem Arapça hem meali, %2,6'sında yalnızca meali bulunmaktadır. %1,9'unda ise herhangi bir Kur'an bulunmamaktadır. "Evinizde dini-kültürel kitaplarınız var mı?" sorusuna katılımcıların %89,9'u evet yanıtını vermiştir. Bu durum gençlerin evlerinde dini kimliklerini besleyecek bazı sembol ve öğelerle en azından karşılaştıklarını, bu tarz kitaplar evde bulunduğuna göre aile içerisinde dini eğitim konusunda en azından belirli çabalarını olan kimselerin bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 30: Dini Bir Gruba Aidiyet

	N	%
Herhangi bir dini gruba ait değilim	302	70,7
Cemaat	64	15,0
Tarikat	10	2,3
Vakıf / Dernek	51	11,9
Toplam	427	100,0

Dini gruplar modern dönem insanının boşluk duygusu, yabancılaşma ve karşılaşılan sorunlar karşısında sığındığı bir liman olabilmektedir. Ancak yeni nesiller eskisinden daha bireyseldirler ve dini gruplar bunun tam tersidir. Nitekim gençlere uygulanan anketten elde edilen verilere göre oluşturulmuş olan tablo da bunu göstermektedir. Gençlerin çoğunluğu (%70,7) bir dini gruba ait olmadıklarını belirtmiştir. Katılımcıların %15'i bir cemaate, %2,3'ü bir tarikata mensup olduklarını ve %11,9'u ise bir vakıf/derneğe üye olduğunu belirtmiştir. Çoğunluğu bir dini gruba ait olmasa da küçümsenemeyecek bir oranda (%29,3) grubun bir dini grup bağlılığı olduğu görülmektedir.

4.1.4.2.3. Camiyle İlişkiler

Din ve dinî kurumlar, göçmen ve göçmen kökenli Türklerin kimliğini korumada en önemli etken olarak öne çıkmaktadır. Buna göre camiler, resmi ve baskın kültürel öğelerin çok fazla girmedığı ortamlar olarak; kültürü, geleneği ve kimliği korumada çok büyük rol oynamaktadır (Güngör, 2012b: 123). Müslüman Türkler için cami, dini sosyalleşmenin gerçekleştiği mekanlar olarak sosyo-kültürel kimliklerini şekillendiren ve koruma işlevini yerine getiren önemli mekanlar olmuşlardır. Yurtdışındaki camiler Türkiye’de olduğunda farklı yapı ve fonksiyonlar içermektedir. Camiler din hizmetleri ve din eğitimi sunan, ibadet ve dini içerikli ritüellerin gerçekleştiği mekanlar olmakla beraber dini-etnik kimlik oluşturma aracı, kütüphane, öğrenci yurdu, spor kulübü, lokanta, kantin, hamam, berber gibi birçok üniteyi de kapsamaktadır. Bu yapılarıyla da sosyo-kültürel ve dini yaşamın merkezinde yer alarak hem uyum sürecine katkı sağlayan hem de dini sosyalleşmenin gerçekleştiği mekanlardır (Günay, 2003: 59).

Ayrıca dini ritüellerin gerçekleştirildiği ibadethaneler mensuplarını bir araya getirir, birliktelik bilinci ve toplumsal yakınlaşma sağlar ve bu yönleriyle toplumsal kimliğin oluşumunda ve muhafaza edilmesinde önemli bir rol oynar. Bu mekanlar dini öğreti, bilgi ve pratiklerin öğrenilmesini ve kültürel değerlerin aktarımını sağlarken bir yandan da inananları inanç temelli bir gaye etrafında toplar, ortak değerler çevresinde birleşmelerini ve kaynaşmalarını, yakınlaşmalarını sağlar, “biz olma” ve “bir gruba aidiyet” bilincinin kazanılmasına katkı yapar (Güngör, 2012b: 120; Gürsoy ve Çapçioğlu, 2006: 117).

Sosyal kimlik teorilerinde, simgesel etkileşimcilik ile sosyal kimlik arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu; buna göre sosyal kimlik oluşturulurken karşılaşılan semboller, somut imgeler ile kimlik arasında yakın bir ilişki olduğundan bahsetmiştik. Buna göre yurtdışında göçmen kökenli Müslümanlar etnik ve dini kimliklerini oluşturacak, besleyecek ve koruyacak imgelerle ve somut öğelerle camilerde ve dini kurumlarda karşılaşmaktadırlar.

Üçüncü kuşağın dini sosyalleşmelerine destek olacak dini faaliyetlere katılım sağlayabileceği, dini eğitim ve hizmet alabilecekleri imkanlar, kurslar, camiler, dini kurum ve organizasyonlar açısından önceki kuşaklara göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü ilk kuşaklar özellikle göçün ilk zamanlarında dini hizmet ile dini kurum ve kuruluşlardan mahrumdular. Ancak göçün üzerinden yıllar ve nesillerin geçmesiyle beraber

Türk göçmenler artık dini kurum ve kuruluşlar etrafında teşkilatlanmışlar ve bulundukları ülkede dini eğitim ve hizmetler alabilmektedirler.

Bütün bunlara göre cami ve camiyle ilişkiler göçmen kökenli bireylerin hayatında ve kimlik inşa ve muhafazasında önemli olduğundan üçüncü nesil gençlerin cami ile ilişkilerini tespit etmek amacıyla “Ne sıklıkla camiye gidersin?” sorusu yöneltilmiştir.

Tablo 31: Camiye Gitme Sıklığı

	N	%
sık sık giderim	38	8,9
ara sıra giderim	123	28,8
çok az giderim	110	25,8
neredeyse hiç gitmem	96	22,5
hiç gitmem	59	13,8
Toplam	426	99,8
Missing System	1	,2
Toplam	427	100,0

İfade ettiklerine göre ise gençlerin yalnızca %8,9’u camiye sık sık, %28,8’i ise ara sıra gittiğini belirtmiştir. Gençlerin %25,8’i camiye çok az gitmekte, %22,5’i neredeyse hiç, %13,8’i ise hiç gitmemektedirler. Bu tablo gençlerin %37,7’sinin camiyle ilişkilerinin olduğunu, %25,8’inin çok az olduğunu, %36,3’ünün ise ya çok zayıf ya da hiç olmadığını göstermektedir. Türk işçilerin Avrupaya ilk göç ettikleri zamanlarda dini faaliyetlerini gerçekleştirecekleri cami ve cami gibi dini kurumlardan yoksun oldukları bilinmektedir. Yeni nesillerin ise bu konuda önceki nesillere göre daha avantajlı bir konumda olmalarına rağmen ciddi oranda bir kısmının cami ile ilişkilerinin zayıf olduğu görülmektedir.

4.2. Dini Tutum Ölçeğine Dair Bulgular

Tablo 32: Dini Kimlik Algılamalarının Faktör Analizi

		DIT	DTD	DTH	DB	DBIE
DIT	Pearson Correlation	1	,577**	,712**	,619**	-,005
	Sig. (2-tailed)		,000	,000	,000	,927
DTD	Pearson Correlation	,577**	1	,574**	,469**	-,061
	Sig. (2-tailed)	,000		,000	,000	,213
DTH	Pearson Correlation	,712**	,574**	1	,536**	,042
	Sig. (2-tailed)	,000	,000		,000	,396
DB	Pearson Correlation	,619**	,469**	,536**	1	,020
	Sig. (2-tailed)	,000	,000	,000		,682
DBIE	Pearson Correlation	-,005	-,061	,042	,020	1
	Sig. (2-tailed)	,927	,213	,396	,682	

Korelasyon araştırmaları; değişkenler arasındaki ilişkinin açığa çıkarılmasında ve bu ilişkinin düzeylerinin belirlenmesinde etkilidir. Değişkenler arasındaki ilişki, farklı türdeki değişkenler için farklı teknikler kullanılarak hesaplanan bir korelasyon katsayısı ile gösterilir (Büyüköztürk vd., 2010: 226).

Aralıklı ölçekle ölçölmüş olan değişkenlerin arasındaki doğrusal ilişkinin derecesine ve yönüne bakmak için en sık Pearson korelasyon katsayısı kullanılmaktadır. Katsayı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır. 0 ‘dan -1 ‘e doğru ters orantılı bir ilişkinin kuvveti artarken, 0 ‘dan +1’e doğru doğru orantılı bir ilişkinin kuvveti artmaktadır. Kesin sınırlar olmamakla birlikte katsayının 0,50’nin altında olması ilişkinin zayıf, 0,50 ile 0,70 arasında ilişkinin orta ve 0,70 üzeri ilişkinin kuvvetli olduğunu işaret eder (Durmuş vd., 2013: 143-145).

Çalışmada yapılan korelasyon analizi tablo 32’de incelenmiştir. Tabloda göröldüğü üzere Dini inanç ve tutum boyu ile Dini Talepler ve Hassasiyet boyutu arasında pozitif

yönlü güçlü bir ilişki olduğu, Dini tercih ve Düşünceler ile Dini Talepler ve hassasiyet arasında pozitif yönlü orta kuvvetli bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tablo 33: Ölçeğin Boyutlarının Ortalama ve Standart Sapması

	N	Minimum	Maximum	Ort.	S.s.
DIT	427	1,00	5,00	4,2846	,91940
DTD	427	1,00	5,00	3,0476	,84406
DTH	427	1,00	5,00	3,9078	,87986
DB	427	1,00	5,00	3,8110	,81966
DBIE	427	1,00	5,00	3,1382	,98937
ÖLÇEK	427	1,10	5,00	3,6379	,60813
Valid N (listwise)	427				

Ölçekleğe ve alt boyutlarına ait ortalamalara bakıldığında en yüksek düzeyde algılanan boyutun DIT (Dini İnanç ve Tutum) olduğu görülmektedir ($x=4,28$). Bu boyutu sırasıyla DTH (Dini Talep ve Hassasiyet) boyutu ($x=3,90$), DB (Dini Bilgi) boyutu ($x=3,81$), DBIE (Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi) boyutu ($x=3,13$) ve DTD (Dini Tercih ve Düşünceler) boyutu ($x=3,04$) izlemektedir. Ölçek genel ortalaması ise ($x=3,6379$)'dir.

Dini tutum ölçeğindeki boyutları genel olarak değerlendirecek olursak; ölçek genel ortalaması $x=3,6379$ 'dir. Buna göre Dini İnanç ve Tutum, Dini Talep ve Hassasiyet, Dini Bilgi boyutları ölçek genel ortalamasından daha yüksek ortalamaya sahip olan boyutlardır. Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi ile Dini Tercih ve Düşünceler ise genel ortalamanın altında kalan boyutlardadır. Boyutların içeriğine göre bir değerlendirme yaptığımızda:

Dini İnanç ve Tutum Boyutu: ölçek genel ortalamasının üstünde olan ayrıca en yüksek ortalamaya sahip olan boyuttur. Dini inanç ve tutum boyutundaki maddelere baktığımız zaman İslam inanç esasları ile birlikte dini bayramları kutlarım, Ramazanda oruç tutarım, et ve et ürünlerinin helal olmasına dikkat ederim, domuz eti yemem, dinim gereği alkol ve alkollü ürünler tüketmem, evleneceğim kişinin Müslüman olmasını isterim gibi Türk-İslam kültüründe ön plana çıkan ve kültürel olarak yüksek değer ifade eden, temelde dinden beslenen ancak geleneksel olarak daha yoğun bir şekilde hissedilerek sürdürülen maddelerin de bu boyut içerisinde bulunduğu görülmektedir. Bu boyutun

ortalamasının en yüksek olması ise bize, dini inançlarla beraber Türk-İslam kültürünün Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin dini kimliklerinde yoğun olarak hissedildiğini göstermektedir.

Dini Talep ve Hassasiyet Boyutu: ikinci sırada en yüksek algılanan boyuttur. Bu boyutun içeriği ise genel olarak Belçika'da yani çok-kültürlü bir ortamda kendi dini kimlikleriyle var olabilmeyi ve dini kimliklerine verilmesi gereken saygı ve özgürlüklerle ilgili maddelerdir. Belçika'da sosyal ve siyasi karar verilirken İslam da dikkate alınmalıdır, İslam Belçika okullarında öğretilmelidir, kızlar başörtüsü ile okula gidebilmelidir, dünyada çile çeken Müslümanların durumuna üzülüyorum, Müslümanların dünyadaki durumunu umursuyorum ve bulunduğum bir ortamda Müslüman olduğumu söylerim maddelerinin tamamı bir sosyal kimlik formu olarak dini kimliğin yaşatılması, saygı duyulması, toplum içerisinde var olması ve gruba aidiyet ile ilgili olan maddelerdir. Ayrıca bu maddeler çok-kültürlü bir toplum içinde kendi kültürel kimliğiyle var olabilmek ve anayasal haklar çerçevesinde kişilerin hakları ve özgürlükleriyle ilgili maddelerdir. Çok-kültürlü ve çok-dinli bir coğrafyada yaşayan üçüncü neslin bu konularda hassasiyetlerinin doğal olarak yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum dini kimliğin bir sosyal kimlik formu olarak bireylerin taleplerinde ve hassasiyetlerinde yaşatıldığını göstermektedir.

Dini Bilgi Boyutu: ölçeğin genel ortalamasına yakın olan ancak yine de daha yüksek olan bir ortalamaya sahiptir. Belçika'ya göçün üzerinden neredeyse 60 yıl geçmiştir ve bu süreçte Belçika'daki Türk toplumu ve Müslümanlar teşkilatlanmış, dini bilgi ve inançlarını yaşatabilecekleri ve öğretebilecekleri kurumlar inşa etmiş ve buna uygun bir sosyal çevre geliştirmişlerdir. Tablo 26'dan da görüleceği üzere gençlerin büyük bir çoğunluğu bir din eğitimi/ dini eğitim almıştır. Bu veriler de bize öznel değerlendirmelerine göre Belçika'da yaşayan üçüncü nesil gençlerin dini bilgilerinin olduğunu ve dini bilgi boyutunun dini tutumlarını etkilediğini göstermektedir.

Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi Boyutu: $x=3,13$ ortalamayla görece yüksek bir ortalamaya sahip olsa da, ölçeğin genel ortalamasının altında kalmaktadır. Bu boyuttaki maddeler; Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenebileceğini düşünüyorum, Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenebileceğini düşünüyorum, İnsanlarla ilişkilerde temel referans noktası din olmamalıdır. Bu üç maddenin de en düşük ortalamaya sahip kategoride olması ilk başta çelişkili bir görünüm sunduğundan tablo 34'te yer alan maddelerin ortalamalarına bakılmıştır. İnsanlarla ilişkilerde temel referans noktası din

olmamalıdır 3,57 ortalamaya sahiptir yani boyutun genel ortalamasından ve diğer maddelerin ortalamasından yüksektir. Müslüman kadınların gayrimüslim erkeklerle evlenebileceğini düşünüyorum 2,65; Müslüman erkeklerin gayrimüslim kadınlarla evlenebileceğini düşünüyorum 3,2 ortalamaya sahiptir. Buradan genel olarak sosyal ilişkilerde dini temel bir referans almamak gerektiğini düşündüklerini ancak durum evlilik konusuna geldiğinde ortalamanın düştüğünü yani bu konuda diğer insan ilişkilerine kıyasla daha hassas davranıldığı ve İslami esasların ön plana çıktığı görülmektedir.

Dini Tercih ve Düşünceler Boyutu: ölçeğin en düşük ortalamaya sahip olan boyutudur. Bu boyutta arkadaşlarımı Müslümanlardan seçiyorum, dinime uygun giyinmeye özen gösteririm, kadın-erkek ilişkilerinde dinin belirlediği kriterlere uyulmalıdır, düzenli namaz kılırım, İslami kuralların kesinlikle uygulaması gerektiğini düşünüyorum, bulunduğum ortamda Müslüman olduğu gizlerim maddeleri bulunmaktadır. Bulunduğum ortamda Müslüman olduğu gizlerim ölçeğin de en düşük maddesi olarak gençlerin dini kimliklerini gizlemediklerini ve açıkça bulundukları ortamda Müslüman kimlikleriyle var olduklarını göstermektedir. Diğer maddelere genel olarak baktığımız zaman ve bu boyutun en düşük ortalamaya sahip olduğunu göz önüne aldığımızda ise modernleşme ve sekülerleşme, küreselleşme ve çok-kültürlülük etkilerini yoğun olarak görmekteyiz. Bu durumda Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin dini kimliklerinin bu süreçlerle şekillendiğini söyleyebiliriz.

Dini Tutum Ölçeğine uygulana faktör analizi sonucunda elde edilen 5 boyuta dahil olmayan, dolayısıyla analizlerimizde kullanmadığımız, ancak yüksek katılım oranı olması sebebiyle ölçeğin ortalamalarına göre değerlendirme yaparken ele aldığımız 9 madde bulunmaktadır. Bunlar 6, 13, 18, 20, 22, 23, 30, 33 ve 38. maddelerdir. Bu maddeler diğer analizlerde kullanılmamış olup, üçüncü nesil gençlerin anlam dünyasına dair bir bakış açısı sunması açısından bu bölümde değerlendirilmiştir.

Tablo 34: Dini Tutum Ölçeğinin Maddelerinin Ortalama ve Standart Sapmaları

İfade	Min	MAx	Ort.	S.s.
1. Domuz eti yemem	1	5	4,62	1,03
2. Allah'a inanıyorum	1	5	4,61	1,023
3. Peygamberlere inanıyorum	1	5	4,6	1,034

4. Kadere, Meleklerle, Ahiret gününe (ölümden sonra bir yaşam olduğuna) inanıyorum	1	5	4,56	1,039
5. Dini bayramları kutluyorum	1	5	4,42	1,048
6. İslam bence saygın bir din ve dinini yaşayan Müslümanlar saygı görmeliler	1	5	4,36	1,05
7. Ramazan'da oruç tutarım	1	5	4,34	1,18
8. Kızlar başörtülü eğitim alabilmelidir	1	5	4,3	1,191
9. Et ve et ürünlerinde helal sertifikası olmasına ve islami kesimlere uygun olmasına dikkat ederim	1	5	4,25	1,22
10. Dünyada sıkıntı yaşayan Müslümanların durumu beni üzer	1	5	4,23	1,076
11. Dua ederim	1	5	4,13	1,169
12. Evleneceğim kişinin Müslüman olmasını isterim	1	5	4,1	1,324
13. Dindar nesiller yetiştirmek gerekir	1	5	4,08	1,187
14. Dinime göre yasak olduğu için alkol ve alkollü ürünleri tüketmem	1	5	4,04	1,414
15. Nasıl ibadet edileceğini iyi biliyorum	1	5	3,97	0,977
16. Evlilik dışı cinsel deneyimlerden dinim sebebiyle uzak dururum	1	5	3,97	1,309
17. Belçika okullarında islam dini öğretilmelidir	1	5	3,96	1,192
18. Evleneceğim kişinin dindar olmasını tercih ederim	1	5	3,94	1,21
19. Dindar biriyim	1	5	3,9	1,038
20. İslami inancın kişisel bir mesele olduğunu düşünüyorum	1	5	3,89	1,159
21. İslami kuralları iyi biliyorum	1	5	3,83	0,894
22. Dinimce yasak olan şeyleri yapmamaya dikkat ederim	1	5	3,79	1,097
23. Günlük yaşamımda kararlar alırken İslami kuralları gözetirim	1	5	3,74	1,082
24. Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu belirtirim	1	5	3,72	1,365
25. Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider	1	5	3,68	1,28
26. Dünyadaki Müslümanların durumlarıyla ilgiliyim	1	5	3,65	1,182
27. Belçika'da toplumsal ve politik konularda İslam'ın rolü olmalı	1	5	3,63	1,296
28. İslam hakkında çok bilgiye sahibim	1	5	3,62	0,88

29. İslami kuralların sıkı bir şekilde uygulanması gerektiğini düşünüyorum	1	5	3,61	1,218
30. Diğer Müslümanlarla aramda güçlü bir bağ hissediyorum	1	5	3,61	1,206
31. İnsanlarla ilişkilerde temel referans din olmamalıdır	1	5	3,57	1,274
32. Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır	1	5	3,55	1,227
33. Müslümanlar hakkında konuşulurken kendim hakkında konuşuluyormuş gibi hissediyorum	1	5	3,5	1,316
34. Düzenli namaz kılarım	1	5	3,24	1,315
35. Bence Müslüman erkekler Müslüman olmayan kadınlarla evlenebilirler	1	5	3,2	1,341
36. Giyim kuşamımda dinime uygun şekilde giyinmeye dikkat ederim	1	5	3,19	1,172
37. Bence Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenebilirler	1	5	2,65	1,422
38. Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim	1	5	2,5	1,503
39. Arkadaşlarımı Müslüman olan kişilerden tercih ederim	1	5	2,33	1,296
40. Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim	1	5	1,66	1,198

Dini Tutum Ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip olan yani katılımcılar tarafından en çok kabul edilen ve en çok katıldıkları maddeler aşağıdaki gibidir.

- Domuz eti yemem (4,62)
- Allah’a inanıyorum (4,61)
- Peygamberlere inanıyorum (4,6)
- Kadere, Meleklerle, Ahiret gününe (ölümden sonra bir yaşam olduğuna) inanıyorum (4,56)

Çalışmamızın anket kısmından elde ettiğimiz verilere göre katılımcılarımızın tamamına yakını (%96,7) dinsel aidiyet olarak Müslüman kimliğine sahiptir. Yukarıdaki dört maddeden üçü de İslam inanç esaslarıdır. Bu maddelerin ortalamaları ise $x > 4,56$ ’dır. Katılımcıların tamamına yakını Müslüman olduğundan ve bu maddeler de İslam inanç esasları olduğundan bu ortalamaların yüksek olması beklenen bir durumdur. Yine beklenen bir durum olarak katılımcıların Kadere, Meleklerle, Ahiret gününe (ölümden sonra bir yaşam olduğuna) inanma oranları Allah’a ve Peygambere inanma oranından düşüktür.

Ciddi bir fark olmasa da bu farklılığın sebebi dini bilgi eksikliği, değerler çatışması, seküler eğilimler, şüphecilik ve sorgulamacı yaklaşımlarla açıklanabilir (Arslan, 2019: 1132)

Ancak burada çok küçük bir farkla da olsa İslam inanç esaslarından da yüksek orana sahip olan ve ölçeğimizin en yüksek ortalaması “Domuz eti yemem” ifadesidir. Bu durum Türk kültürüyle alakalı olarak açıklanabilir. Türk toplumunda domuz eti yemek birçok günaha kıyasla kültürel olarak daha ön plana çıkan bir günahdır ve kültürel yeme-içme alışkanlıklarında domuz eti yemek bulunmamaktadır. Bireylerden bazıları birtakım değerlerini ihmal etseler bile kültürel olarak alışık olmadığı ve içinde yaşadığı toplumda olumsuz bir algıya sahip olunan domuz etini yememektedirler. Katılımcılar domuz eti yememek konusunda diğer günahlardan daha hassas davranmaktadırlar.

Dini Tutum Ölçeğinde en düşük ortalamaya sahip olan yani katılımcıların en düşük oranlarla katıldıkları maddeler aşağıdaki gibidir.

- Bence Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenebilirler (2,65)
- Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim (2,5)
- Arkadaşlarımı Müslüman olan kişilerden tercih ederim (2,33)
- Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim (1,66)

En düşük maddeleri seçerken $x < 3$ şeklinde kategorilendirilerek yukarıdaki 4 madde ele alınmıştır. En düşük dört madde $x < 2,65$ 'tir. Bu maddelerin ortak özelliklerine baktığımız zaman ise aslında çok kültürlü bir ortamda Müslüman olarak yaşamakla ilgili maddeler oldukları görülmektedir. İslam dininde kitabi bilgiye göre Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenememektedirler. Bu konudaki hassasiyetin Belçika'daki üçüncü nesil gençlerde bulunduğu ve kendileri eş seçimi yaparken de “evleneceğim kişinin Müslüman olmasını isterim” (4,1) maddesine göre Müslüman biriyle beraber olma konusunda diğer insan ilişkilerini içeren maddelere kıyasla daha hassas oldukları görülmektedir. “Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim” (2,5) maddesinin diğer maddeye oranı da bunu göstermektedir. Çünkü farklı bir kültür ve dinden birisiyle evlilik; çocukların yetiştirilmesi, gelecek nesillerde hangi din ve kültürün ağır basacağı gibi sorunlar doğurabilmektedir ve yaptığımız kavramsal araştırmada gördüğümüz üzere Türk göçmenler kendi kültürel kimliklerini koruma konusunda hassas oldukları kadar gelecek nesillerinin de kimliklerini korumasını istemektedirler.

Çokkültürlü bir ortamda birçok milletten ve dinden insanlarla bir arada yaşadıklarından arkadaş seçimlerinde sadece Müslümanlara değil diğerlerine de yer vermektedirler ve bu sosyal çevrede Müslüman kimliklerini gizlemeden kendi aidiyetleriyle bulunmaktadır. En düşük ortalama sahip maddenin “Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim” olması ise Müslüman kimlikleriyle bulundukları ortamda var olma tercih ve isteklerinin göstergesidir.

Ölçeğe genel olarak bakıldığı zaman görece dindar, dine önem veren ve hayatlarında dinin yer aldığı bir katılımcı kitlesinin olduğu görülmektedir. Kendi değerlendirmelerine göre de Dindar biri (3,9) olduklarını ifade etmektedirler.

4.2.1. Dini Tutum Ölçeğinin İbadet boyutu bağlamında değerlendirmesi

İbadet boyutuyla ilgili olan maddeleri en yüksek ortalama sahip olandan itibaren sıralayacak olursak; Dini bayramları kutluyorum (4,42), Ramazan’da oruç tutarım (4,34), Dua ederim (4,13), Düzenli namaz kılarım (3,24) ifadeleridir. Diğerlerine kıyasla daha yüksek ortalama sahip olan Dini bayramları kutlama ve Ramazan’da oruç tutma sadece teolojik bağlamda değerlendirilebilecek bir konu değil, Türk kültür ve değerlerine göre de önem verilen iki konudur. Namaz kılma gibi diğer ibadet formlarından daha yüksek ortalama sahip olmasının sebebi olarak bu durum gösterilebilir. İslam’a göre namaz hergün ve düzenli yapılması gereken bireysel bir ibadetken, dini bayramlar ve Ramazan orucu toplumsal değer ifade eden, Türk kolektif bilincinde önemli bir alan olarak var olan, yılın belirli zamanlarında olması sebebiyle dini ve kültürel duyguların yoğunlaştığı dönemlerdir. Bunlar da diğer ibadetlerden yüksek ortalama sahip olmasının sebepleri olarak gösterilebilir. Ayrıca ibadet konusunda yüksek ortalamalar olsa da inanç boyutunda daha yüksek ortalamalar ortaya çıkmıştır. Bu durum Belçika’daki üçüncü nesil gençlerin inançsal bağlarını yüksek oranda korumalarına rağmen ibadet boyutunda daha esnek bir tavır içerisinde olduklarını göstermektedir. İbadet etmeyi bilme konusunda ise kendi değerlendirmelerine göre genelinin nasıl ibadet edileceğini bildikleri (3,97) görülmektedir.

4.2.2. Dinin Etki Boyutu ve Yasaklardan kaçınma

Et ve et ürünlerinde helal sertifikası olmasına ve İslami kesimlere uygun olmasına dikkat etme (4,25), alkol ve alkollü ürünleri tüketmeme (4,04), evlilik dışı cinsel

deneyimlerden dini sebeplerle uzak durma (3,97) ve dine göre yasak olan şeyleri yapmamaya dikkat etme (3,79) oranları da yine yüksek ortalama sahiptir. Helal kesim ve alkol tüketimi ikisi de helal/haram yeme-içme ile ilgili olan konulardır ancak helal kesime dikkat etme daha yüksek bir orandır. Burada yine din ve kültür etkileşimi bağlamında kültürel olarak öne çıkan bir durum olduğu görülmektedir. Nitekim domuz eti yemem ifadesiyle bu maddenin yüksek olması da birbirlerini doğrular niteliktedir. Evlilik dışı cinsel deneyimler ve dine göre yasak olan şeyleri yapmamaya dikkat etme maddesi ise biraz daha düşük bir orandır. Burada içinde yaşanan toplum olan Batı kültüründeki cinsel serbestliğin ve özgürlükçü yaklaşımların etkisinin hissedilmeye başlandığı söylenebilir. Genel olarak ise üçüncü nesil gençlerin yasak olan şeyleri yapmamaya en azından dikkat ettikleri görülmektedir.

Kendi değerlendirmelerine göre İslam hakkında bilgi sahibi oldukları (3,62) ve İslami kuralları bildikleri (3,83) görülmektedir. Dinin etki boyutu bağlamında günlük yaşantılarında karar alırken İslami kuralları gözettikleri (3,74) görülmektedir. Buna göre dini kimlikleri günlük hayatlarına etki eden bir faktör olarak yaşamlarında yer almaktadır. Nitekim “Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır (3,55)” ve “İslami kuralların sıkı bir şekilde uygulanması gerektiğini düşünüyorum (3,61)” maddeleri de düşünsel boyutta dini kuralların gözetilmesi gerektiğini düşündüklerini ortaya koymaktadır.

Dini aidiyetin hayattaki görünürlüğü dindarlık ile olmaktadır. Dindarlık inanç, ibadet, yasaklardan kaçınma, duygu, düşünce ve etki gibi alanları kapsamaktadır. Bireylerin dini aidiyetlerine bağlılıkları ve dini kimliklerinin görünümü dindarlık ile ele alınabilmektedir. Bu bağlamda ölçeğimizin maddeleri doğrultusunda bireylerin inanç, ibadet, yasaklardan kaçınma, hayatlarına etkileri ve düşüncelerini genel olarak ele aldık. Kavramsal çerçevemizde ele aldığımız üzere dini kimlik bir sosyal kimlik formudur ve bir sosyal kimliğe sahip olmak sadece kendini o sosyal grupla tanımlamak değil, aynı zamanda o kimliğe göre düşünmek ve davranmak demektir. Çalışmamız kapsamında dini kimliği ele aldığımız için bireylerin dini aidiyetlerindeki teolojik kısım hariç sosyal kimlikleriyle ilişkili olan boyutlarına da bakmak gerekir. Ölçek oluşturulurken de sosyal kimlik formu olarak dini kimliği ortaya koyacak maddeler eklenmeye çalışılmıştır.

4.2.3. Sosyal kimlik formu olarak bir değerlendirme

Çalışmamızın konusu itibariyle dini tutumları sadece teolojik bir olgu değil bir sosyal kimlik formu olarak ele aldığımızdan ölçeğimizde bulunan Müslüman sosyal kimliği kapsamında değerlendirilebilecek maddeler en yüksek ortalamadan başlayarak sırasıyla aşağıdaki gibidir.

- İslam bence saygın bir din ve dinini yaşayan Müslümanlar saygı görmeliler (4,36)
- Dünyada sıkıntı yaşayan Müslümanların durumu beni üzer (4,23)
- Dindar nesiler yetiştirmek gerekir (4,08)
- Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu belirtirim (3,72)
- Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider (3,68)
- Dünyadaki Müslümanların durumlarıyla ilgiliyim (3,65)
- Diğer Müslümanlarla aramda güçlü bir bağ hissediyorum (3,61)
- İnsanlarla ilişkilerde temel referans din olmamalıdır (3,57)
- Müslümanlar hakkında konuşulurken kendim hakkında konuşuluyormuş gibi hissediyorum (3,5)
- Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim (1,66)

Bu kategorideki en yüksek ortalamaya sahip olan ve genel olarak ölçek içerisinde de en yüksek ortalamalı maddelerden biri olan “İslam bence saygın bir din ve dinini yaşayan Müslümanlar saygı görmeliler (4,36)” ifadesidir. Çalışmamızın örneklemini oluşturan grup, çok-kültürlü ve çok-dinli bir ortamda azınlık bir grubu temsil eden gençlerdir. Türkler bağlamında düşünürsek çoğunluğu oluşturan grup Müslüman kimliğine sahiptir. Ancak Belçika’da Türk Müslümanlar azınlık bir grubu oluşturmaktadır. Diasporada/ ulusötesi alanlarda din, göçmenler için, kendilerini tanımlama sürecinde ve grup aidiyetlerinde anavatanda olduğundan daha büyük bir öneme sahiptir; özellikle dini çoğunluğun bir parçası olunan yerden, dini bir azınlık olacakları yere göç edildiğinde göçmenlerin, dini kimliklerinde ve tutumlarında daha bilinçli olmalarına yol açar (Ebaugh, 2014: 335; Peek, 2016: 298). Ayrıca bireyler ait oldukları sosyal grupların ve sosyal kimliklerinin saygınlığının ve prestijinin olmasını isterler. Çünkü sosyal kimliğine duyulan saygı bireye duyulan saygıyla ilgilidir. Çalışmamızın anket kısmında da görüldüğü üzere Belçika’daki gençler etnik, milli ve dini kimliklerinin toplum tarafından kabul görmesini ve kimliklerine saygı duyulmasını beklemekte; tam tersi durumları yani ırkçılık, ötekileştirme, İslamofobi vb. sorun olarak görmektedirler. Hem anketteki bulgularımız hem

de bu maddenin yüksek bir ortalamaaya sahip olması Belçika'da yaşayan üçüncü nesil gençlerin dini kimliklerine önem verdiklerini, saygın olduğunu düşündüklerini ve saygı duyulmayı beklediklerini göstermektedir.

Dünyada sıkıntı yaşayan Müslümanların durumu beni üzer (4,23), Dünyadaki Müslümanların durumlarıyla ilgiliyim (3,65), Diğer Müslümanlarla aramda güçlü bir bağ hissediyorum (3,61), Müslümanlar hakkında konuşulurken kendim hakkında konuşuluyormuş gibi hissediyorum (3,5) maddelerinin yüksek ortalamaaya sahip olması, Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin aynı gruba ait olduğu diğer Müslüman kimliğine sahip bireylerle ortak bir takım duygu, düşünce ve anlam dünyasıyla beraber bir kolektif bilinç paylaştıkları görülmektedir.

Gençlerin sosyal çevrelerinde iyi bir Müslüman olarak görülmekten hoşlanmaları, girdikleri ortamlarda Müslüman olduklarını belirtmeleri ve dini kimliklerini gizlememeleri bulundukları çok-kültürlü ortamda kendi kimlikleriyle var olma gayreti içerisinde olduklarını göstermektedir.

Kızlar başörtülü eğitim alabilmelidir (4,3), Belçika okullarında islam dini öğretilmelidir (3,96), Belçika'da toplumsal ve politik konularda İslam'ın rolü olmalı (3,63), İslami inancın kişisel bir mesele olduğunu düşünüyorum (3,89) maddelerinin ortalamalarının yüksek olması da yine üçüncü nesil gençlerin dini ve kültürel kimlikleriyle Belçika toplumunda var olma istek ve tercihleriyle alakalıdır. Belçika'da önemli bir oranda Müslüman grup vardır ve toplumun içerisinde yer alan aktif üyelerdir. Bu topluluklar Belçika toplumunun birer üyesi olarak Belçika'da toplumsal politik konularda temsil edilmek, kimlikleriyle ve görünümleriyle hayatın içerisinde yer almak ve varlıklarının tanınırlığının olması gerektiğini düşünmektedirler.

Gençler insanlarla ilişkide temel referansın din olmaması gerektiğini (3,57) düşünmektedirler. Bu madde son 10 madde arasında yer alarak çoğu maddeden düşük bir ortalama sahip olsa da yine de yüksek katılım oranına sahiptir. Okulda, sosyal hayatında, iş hayatında ve günlük yaşamda sık sık Belçikalılarla ve diğer din mensuplarıyla karşı karşıya gelen ve çok-kültürlü bir ortamda yaşayan üçüncü nesil gençlerin bu tutumu benimsemesi doğaldır. Nitekim çalışmamızın anket kısmında da gördüğümüz üzere gençler arkadaş çevrelerinde Belçikalılara da yer vermektedirler. Arkadaşlarını Müslüman olan kişilerden seçerim maddesi ise 2,33 ortalamaayla ölçeğimizdeki düşük ortalamaaya sahip maddelerden birisidir. Arkadaş çevresini sadece Müslümanlardan oluşturan bir grup bulunsa da

gençlerin genelinin sosyal hayatlarında farklı etnik ve dini kökenlerden kişileri de bulundurdıkları bir tutumu benimsemedikleri görülmektedir.

En düşük ortalama sahip “arkadaşlarımı Müslüman olan kişilerden tercih ederim” ve “girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim” maddelerine baktığımız zaman ise yine çok-kültürlü bir ortamda Müslüman kimliğiyle var olmakla ilgilidir. Gençler okullarında, sosyal hayatlarında, iş yerlerinde vs sıklıkla Belçikalılarla ve Müslüman olmayan gruplarla karşılaşmaktadırlar. Doğal olarak hayatlarında ve arkadaş çevrelerinde sadece Müslümanların olmaması ve arkadaş seçiminde diğer gruplara yer vermeleri doğal bir durumdur ve bulundukları bu çevrede kimliklerini gizlemeden, oldukları gibi kabul görme eğilimindedirler.

Sosyal hayatlarında Belçikalılara yer verseler ve insan ilişkilerinde temel referansı din olarak görmeseler de evlilik konusunda tutumun biraz daha özelleştiği görülmektedir. Gençler yüksek oranla (4,1) evleneceği kişinin Müslüman ve dindar (3,94) olmasını istemektedir. “Dindar nesiller yetiştirmek gerekir (4,08)” maddesinin oranının yüksekliği düşünüldüğü zaman gençlerin evlilik konusunda Müslüman ve dindar birini tercih etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü yukarıda da bahsettiğimiz ve kavramsal çerçevede ayrıntılı olarak ele aldığımız üzere evlilik, gelecek nesillerin kimlik inşa ve muhafazası, yetiştirilmesi, hangi kültürel eğitimin verileceği gibi yeni soru alanlarını ortaya çıkarmaktadır.

Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim maddesinin ortalaması ise 2,5’tir. Diğer ortalamalar göre düşük bir orandır. Yani gençler Müslüman ve dindar biriyle evlenmeye daha sıcak bakmaktadırlar ancak Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim oranı da (2,5) küçümsenmeyecek bir orandır ve gençlerin bir kısmının evlilik süreçlerinde artık Belçikalı ve diğer din mensuplarına da sıcak baktıkları görülmektedir. Düşünsel boyutta ise “Bence Müslüman erkekler gayrimüslim kadınlarla evlenebilirler” maddesi 3,2 oranla yüksek bir oran olsa da birçok maddeye göre düşük bir orandır ve “Bence Müslüman kadınlar gayrimüslim erkeklerle evlenebilirler” (2,65) maddesi de birçok maddeye göre düşüktür. Bütün bunlara göre beşeri ilişkileri özetleyecek olursak; genel sosyal ilişkilerinde dini referans almamakta, sosyal çevrelerinde Belçikalı ve diğer din mensuplarından kişilere de yer vermektedirler. Evlilik söz konusu olduğunda daha hassas bir tavır sergilemekte ve eşin Müslüman olmasını istemektedirler. Ancak Müslüman olmayanlarla evlilik konusuna

katılımının da yarı yarıya olduğu görülmektedir. Ölçeğe göre genel olarak dindar bir katılımcı kitlesi ile karşı karşıya olduğumuz düşünüldüğünde bu oran dikkat çekicidir.

Ancak Kaya ve Kentelin çalışmasında (2008) bu tarz evlilikler bakış açısının değişmeye başladığı da görülmektedir. Çalışmada bir katılımcının belirttiğine göre “Belçikalılar ile evlenmek artık ayıp sayılmıyor.” Niceliksel verilere bakıldığı zaman da “Belçika Türklerinin %53’ü Belçikalılar ve Belçika Türkleri arasındaki evliliğe karşı değildir” (Kaya ve Kentel, 2008: 158). Kaya ve Kentel’in çalışmasında da bakış açısının hemen hemen yarı yarıya olduğu gözükmemektedir.

Yurdakul ve Çaha’nın (2018: 156) Almanya’daki çalışmasına bakıldığı zaman uluslararası kültürün üçüncü kuşağın sosyal çevre ve eş seçimlerine de yansıdığı görülmektedir. İlk kuşak göçmenlerin sosyal çevre ve evlilik konusunda Türkleri tercih ettikleri bilinmektedir. Kendisinden önceki kuşaklara göre daha kozmopolit bir sosyal çevreleri olan bu gençlerin ise, öteki konumunda olan Almanları kimlik oluşum sürecinde nasıl konumlandıklarına bakıldığı zaman; arkadaş seçimi yaparken dil, din ve etnik kökene dair özelliklere çok dikkat etmediklerini, arkadaşları arasında Türkler kadar Almanların da yer aldığını, eş seçimi için ise birlikte yaşadıkları bireylerle evlilikte sorun yaşamayacaklarını düşündükleri ve Almanlarla evlilik yapmaya sıcak baktıklarını belirtmişlerdir. Muhafazakar ailelere sahip gençlerin de bu şekilde düşünmeleri ise dikkat çekicidir.

4.3. Dini Algı ve Tutumlar İle Olgusal Kimlik Verilerinin İlişkisi

Çalışmamızın bu bölümünde araştırmada kullanılan dini tutum ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda elde edilen boyutların katılımcıların olgusal kimliklerine göre anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği ve faktör analizi sonucunda elde edilmiş olan boyutlar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı test edilmiştir.

Tablo 35: Cinsiyet değişkenine göre T-Testi Sonuçları

Boyutlar	Cinsiyet	n	Ortalama	Standart Sapma	t	p
DIT	Kadın	277	4,4170	,80266	4,021	,000
	Erkek	150	4,0422	1,08390		

DTD	Kadın	277	3,0799	,77769	1,065	,319
	Erkek	150	2,9878	,96527		
DTH	Kadın	277	4,0103	,76945	3,288	,003
	Erkek	150	3,7173	1,04104		
DB	Kadın	277	3,7978	,75917	-,451	,652
	Erkek	150	3,8356	,92948		
DBIE	Kadın	277	3,1123	1,01731	-,723	,470
	Erkek	150	3,1857	,95498		

Genellikle kadın ile erkeklerin dindarlıklarının birbirinden farklılaşacağı düşüncesine dayanılarak, dinsel yaşam üzerinde yapılan çalışmalarda cinsiyet bağımsız değişken olarak ele alınmaktadır. Deneysel bulgular eğrisel karakterde olsa da bu konudaki öngörü ve hipotezler genelde kadınların daha dindar olma eğilimi gösterdikleri yönündedir (Yapıcı, 2006: 86). Biz de hipotezimizde cinsiyet değişkeninin dini tutum üzerinde bir farklılık oluşturacağı öngörüsünde bulunmuştuk. Buna göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın gösterip göstermediği incelenmiştir. İlgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin dini tutumlarının cinsiyet değişkenine göre Dini İnanç ve Tutum boyutu ile Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p \leq 0,05$). Diğer boyutlarda ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p \geq 0,05$). Her iki boyutta da kadınların daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca söz konusu iki boyut dini tutum ölçeğinde en yüksek ortalamaya sahip olan iki boyuttur. Ortalamalara bakıldığında bütün boyutlarda hem kadın hem de erkek katılımcıların Dini kimlik algılamalarının yüksek düzeyde olduğu ($\bar{x} > 3,00$) görülmektedir.

Dini İnanç ve Tutum boyutunda inanç esaslarıyla beraber dinin geleneksel ve kültürel olarak öne çıkan öğeleri bulunmaktadır. Ayrıca “evleneceğim kişinin Müslüman olmasını tercih ederim”, “dinim gereği evlilik dışı cinsel deneyimler uzak dururum” gibi Türk toplumunda kadınların daha baskın olarak hissetmeleri muhtemel olan, dinin normatif etkisini içeren maddeler bulunmaktadır. Dini Talep ve Hassasiyet boyutu ise; “kadınlar başörtüsü ile okula gidebilmelidir”, “Dünyada sıkıntı çeken Müslümanların durumu beni üzer”, “dünyadaki Müslümanların durumlarıyla ilgiliyim” gibi kadınların daha hassas

olması muhtemel olan maddeler bulunmaktadır. İki boyutun içeriğindeki maddeler kadınların daha yüksek ortalamaya sahip olması hakkında bir öngörü sunabilmektedir.

Dini yaşam ve tutumlarla ilgili literatürdeki çalışmalarda elde edilen bulgulara göre cinsiyet değişkeni ile dindarlık arasında tek yönlü ve doğrusal bir ilişki yoktur. Yani dini yaşamın çeşitli boyutlarda kavramsallaştırıldığı farklı çalışmalarda, bazı boyutlarda erkeklerin, bazılarında da kadınların daha dindar bir görünüm çizdikleri; bazılarında ise cinsiyet ile dindarlık arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı görülmektedir (Yapıcı, 2006: 96-98). Bizim çalışmamıza göre ise bazı boyutlarda cinsiyete göre dini tutumda bir farklılık olduğu gibi bazı boyutlarda ise yoktur.

Tablo 36: Yaş Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Yaş	n	Ortalama	Standart Sapma	f	Anlamlılık
DIT	15-18	74	4,3502	,81907	,702	,551
	19-22	173	4,3333	,82225		
	23-26	109	4,1867	1,08330		
	27-30	71	4,2512	1,01781		
DTD	15-18	74	3,1582	,80713	1,028	,380
	19-22	173	3,0334	,80287		
	23-26	109	3,0024	,91650		
	27-30	71	3,1143	,88686		
DTH	15-18	74	3,9201	,81181	5,299	,001
	19-22	173	4,0203	,76837		
	23-26	109	3,6281	1,04708		
	27-30	71	4,0500	,86828		
DB	15-18	74	3,9099	,70882	1,578	,194
	19-22	173	3,7829	,79842		
	23-26	109	3,7064	,93813		
	27-30	71	3,9381	,78285		
DBIE	15-18	74	3,1416	,95608	,892	,445
	19-22	173	3,0562	,97136		
	23-26	109	3,2555	1,04368		
	27-30	71	3,1571	1,01949		

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini tutumlarının yaş değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. İlgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini tutumlarının yaş değişkenine göre Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p \leq 0,05$) tespit edilmiştir. Bu farklılığın 23-26 yaş katılımcılar ($\bar{x} = 3,6281$) ile 19-22 yaş katılımcılardan ($\bar{x} = 4,0203$) kaynaklandığı belirlenmiştir.

Yaş değişkeni ile dindarlık ve dini tutum arasındaki ilişkiyi ele alan deneysel çalışmalar ve bu çalışmalardan geliştirilmiş olan açılımlar, ikisi arasında tek yönlü ve doğrusal bir ilişki olmadığını ortaya koymaktadır (Yapıcı, 2006: 101).

Tablo 37: Eğitim Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Eğitim	n	Ortalama	Standart Sapma	f	Anlamlılık
DIT	Lise/Önlisans	227	4,1775	1,01304	4,534	,011
	Üniversite	170	4,4525	,73380		
	Yüksek Lisans-Doktora	30	4,1611	1,10249		
DTD	Lise/Önlisans	227	3,0554	,90326	1,721	,180
	Üniversite	170	3,0856	,77152		
	Yüksek Lisans-Doktora	30	2,7762	,81132		
DTH	Lise/Önlisans	227	3,9089	,96399	2,463	,086
	Üniversite	170	3,9653	,72588		
	Yüksek Lisans-Doktora	30	3,5778	1,01401		
DB	Lise/Önlisans	227	3,8400	,86100	1,875	,155
	Üniversite	170	3,8215	,73047		
	Yüksek Lisans-Doktora	30	3,5333	,96926		
DBIE	Lise/Önlisans	227	3,1615	1,07013	,194	,824
	Üniversite	170	3,1012	,92050		
	Yüksek Lisans-Doktora	30	3,1724	,81465		

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin dini tutumlarının Eğitim değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. İlgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının Eğitim değişkenine göre Dini İnanç ve Tutum boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği

($p \leq 0,05$) tespit edilmiştir. Bu farklılığın Üniversite mezunu katılımcılar ($\bar{x} = 4,4525$) ile Lise/ön lisans mezunu katılımcılardan ($\bar{x} = 4,1775$) kaynaklandığı belirlenmiştir. Anova testi yapılabilmesi için eğitim değişkeninde kategorilendirme yapılmış ve buna göre ilkokul mezunu olanlar ve lise/önlisans okuyanlar kategorileri birleştirilmiştir. Üniversite okuyan katılımcıların ortalamaları, ilkokul ve lise okuyan katılımcıların ortalamalarından daha yüksektir. Yani bu iki kategoride eğitim seviyesinin arttıkça Dini İnanç ve Tutum boyutunda yükselmenin olduğu görülmektedir. Ancak yüksek lisans ve doktora seviyesine gelindiğinde istatistiksel olarak fark olmasa da ortalamanın yeniden düştüğü görülmektedir.

Dini Tercih ve Hassasiyet Boyutunda da istatistiksel olarak anlamlı bir fark çıkmasa da çok yaklaştığı, ortalamalara bakıldığı zaman üniversite okuyanlar (3,9653) ile yüksek lisans/doktora (3,5778) arasında fark olduğu görülmektedir. Lise/önlisans (3,9089) grubu da yüksek lisans/doktora yapanlardan yüksek ortalamaya sahiptir.

Tablo incelendiğinde Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi Boyutu hariç bütün boyutlarda yüksek lisans/ doktora mezunlarının daha düşük bir katılım ortalamasına sahip olduğu görülmektedir. Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunda ise insanlarda ilişkilerde temel referans din olmamalıdır ve Müslümanların gayrimüslimlerle evlenebileceği ile ilgili maddeler vardır.

Bütün bu sonuçlara göre genel bir değerlendirme yapacak olursak; öncelikle eğitimin alındığı okullar bireylerin sosyalleşme ortamlarından birisidir. Okullarda oluşan yeni çevreler, arkadaş ve akran grupları bireylerin hem zihinsel dünyalarına hem de oluşan sosyalleşme ortamları ve zihinsel yapıyla dini tutumlarına etki edebilmektedir. Yüksek lisans ve doktora yapan yani yüksek öğrenim almış olan kişilerin dini tutumlarında daha düşük ortalamalara sahip olması; modern eğitim ve bilimin akılcı-pozitivist yaklaşımları, bu doğrultudaki sekülerizmin yaygınlığı, yüksek öğrenimin getirmiş olduğu şüphecî-sorgulayıcı yaklaşımlar ve özgürlükçü yaklaşımlarla açıklanabilir.

Tablo 38: Medeni Durum Değişkenine Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Medeni Durum	n	Ortalama	Standart Sapma	f	Anlamlılık
DIT	Bekar	292	4,3070	,87476	,429	,732
	Birlikte yaşıyor	49	4,4201	,89240		
	Evli	54	4,2407	1,14085		

	Dul - Boşanmış	32	4,4722	,70341		
DTD	Bekar	292	3,0289	,85460	730	,534
	Birlikte yaşıyor	49	3,2173	,76392		
	Evli	54	3,0079	,90624		
	Dul - Boşanmış	32	3,0317	,69171		
DTH	Bekar	292	3,8910	,86083	,555	,645
	Birlikte yaşıyor	49	3,9549	,90228		
	Evli	54	3,9043	1,04440		
	Dul - Boşanmış	32	4,2593	,49379		
DB	Bekar	292	3,8009	,78917	,609	,609
	Birlikte yaşıyor	49	3,9524	,84163		
	Evli	54	3,7531	,92979		
	Dul - Boşanmış	32	3,7407	1,16402		
DBIE	Bekar	292	3,1036	,99289	,872	,455
	Birlikte yaşıyor	49	3,3546	,88575		
	Evli	54	3,1543	1,08296		
	Dul - Boşanmış	32	3,1111	1,09291		

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin dini tutumlarının medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. İlgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir ($p \geq 0,05$). Ortalamalara bakıldığında Dini İnanç ve Tutum boyutu ($\bar{x} > 4,20$) Dini kimlik algılamalarının diğer boyutlara göre nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir ($\bar{x} > 3,00$).

Yaşam içerisindeki deneyimler kimlik inşa sürecimizi etkilemektedir ve evlilik de insan yaşamındaki önemli tecrübelerden birisidir. Evlilik Türk kültüründe belirli değerleri temsil eden, geleneksel yapısıyla ön plana çıkan bir yapıdır. Ayrıca İslam dininde kadın-erkek ilişkilerinde belli ölçülere riayet edilmesi gerektiği, evlilik dışı cinsel deneyimlerin haram olması gibi belirli esaslar vardır. Türk geleneksel yapısında ve kültüründe de evlilik ve birlikte yaşama konusuna belirli bakış açıları vardır ve bu konular toplumsal olarak normatif etkiye sahip konulardır. Buradan hareketle medeni durumun dini tutumlarda bir farklılık oluşturacağı öngörüsündeydik. Ancak medeni durum değişkenine

göre dini tutumlarda istatistiksel bir farklılık yoktur. Bu doğrultuda H13 hipotezimiz reddedilmiştir.

Tablo 39: Yaşanılan Bölgeye Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Bölge	n	Ortalama	Standart Sapma	f	Anlamlılık
DIT	Brüksel	80	4,2128	,96605	4,616	,010
	Valon Bölgesi	41	3,8910	1,17993		
	Flaman Bölgesi	306	4,3521	,87074		
DTD	Brüksel	80	3,0193	,88841	2,350	,097
	Valon Bölgesi	41	2,7845	,95195		
	Flaman Bölgesi	306	3,0892	,81946		
DTH	Brüksel	80	3,6667	,96881	8,187	,000
	Valon Bölgesi	41	3,5708	,94499		
	Flaman Bölgesi	306	4,0125	,83225		
DB	Brüksel	80	3,7468	,79343	4,091	,017
	Valon Bölgesi	41	3,4917	,83372		
	Flaman Bölgesi	306	3,8693	,81893		
DBIE	Brüksel	80	2,9978	,93749	,996	,370
	Valon Bölgesi	41	3,1125	,83665		
	Flaman Bölgesi	306	3,1765	1,02718		

Belçika’da Flaman bölgesi, Valon bölgesi ve Brüksel olmak üzere üç yönetim bölgesi bulunmaktadır. Bu bölgelerde konuşulan dil, karşılaşılan sorunlar, farklı etnik kökenden insanların bulunma yoğunluğu, eğitim kalitesi, iş imkanları gibi birçok faktör ve yaşam deneyimi farklılaşabilmektedir. Doğal olarak dini tutum üzerine etki etmesinin de olası olduğu düşünülerek bağımsız değişken olarak ele alınmıştır.

Belçika’da yaşayan 3. kuşak Türklerin dini tutumlarının yaşanılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. İlgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının yaşanılan bölgeye göre Dini İnanç ve Tutum boyutunda, Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda ve Dini Bilgi boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p \leq 0,05$) tespit edilmiştir. Bu farklılığın Dini İnanç ve Tutum boyunda Valon bölgesinde yaşayan katılımcılar ($\bar{x}=3,8910$) ile Flaman bölgesinde yaşayan katılımcılardan ($\bar{x}=4,3521$) kaynaklandığı belirlenmiştir.

Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda Flaman bölgesinde yaşayan katılımcılar ile ($\bar{x}=4,0125$) diğer bölgelerde yaşayan katılımcılardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Bilgi boyutunda ise Flaman bölgesinde yaşayan katılımcılar ile ($\bar{x}=3,1765$) Valon bölgesinde yaşayan katılımcılardan ($\bar{x}=3,1125$) kaynaklandığı görülmüştür.

Farklılık oluşturan boyutlarda Flaman bölgesinde yaşayan katılımcıların ortalamalarının diğer bölgelerde yaşayanlardan yüksek olduğu görülmektedir. Hem yaptığımız gözlemlere göre hem de literatür araştırması sonucunda kavramsal çerçevede ele aldığımız üzere Belçika’da Flaman bölgesinde aşırı sağ yönelimler yaygınlık kazanmakta ve bu grupların görüşleri hem meclislere taşınmış hem de medyada sık sık yer bulmaktadır, ırkçılık ve dışlanmayla karşılaşılma oranları diğer bölgelere yüksektir. Ayrıca farklı etnik grupların daha az olduğu, Flaman bölgesindeki Anvers’de Müslüman göçmen kökenliler ve etnik çoğunluk arasındaki mesafenin özellikle daha açık olduğu araştırmalarımız arasındadır (Alanya & Swyngedouw, 2014: 53; Kaya, 2008: 84). Dini tutumlardaki bu farklılığın sebebi olarak bu durumlar gösterilebilir. Örneğin Flaman bölgesindekilerin her iki diğer bölgede yaşayanlarla da istatistiki fark çıkan dini Talepler ve Hassasiyetler Boyutunu ele alacak olursak; bu boyut “Belçika’da sosyal ve siyasi karar verilirken İslam da dikkate alınmalıdır”, “İslam Belçika okullarında öğretilmelidir”, “kızlar başörtüsü ile okula gidebilmelidir”, “dünyada çile çeken Müslümanların durumuna üzülüyorum”, “Müslümanların dünyadaki durumunu umursuyorum” ve “bulunduğum bir ortamda Müslüman olduğumu söylerim” gibi bir sosyal kimlik formu olarak dini kimliğin yaşatılması, gruba aidiyet, kimliklerine verilmesi gereken saygı ve özgürlüklerle ilgili maddeleri içermektedir. Ayrıca bu maddeler çok-kültürlü bir toplum içinde kendi kültürel kimliğiyle var olabilmek ve anayasal haklar çerçevesinde kişilerin hakları ve özgürlükleriyle ilgili maddelerdir. Flaman bölgesinin baskın özellikleri düşünüldüğünde bu boyutun diğer iki bölgeden de yüksek ortalamaya sahip olması daha anlaşılır olmaktadır.

Bu özellikleriyle Flaman bölgesi üçüncü nesil gençlerin dini inanç ve tutumlarında, dini bilgilerinde ve dini tercih ve hassasiyet boyutunda bilinçlenmeye ve dini kimliklerini korumaya daha fazla önem vermeleri sonucunu doğurmuş olabilir. Ayrıca sadece farklılık çıkan bu üç boyutta değil bütün boyutlarda Flaman bölgesinde yaşayan gençlerin ortalaması daha yüksektir. Bunun sonucunda hem köken kültürel değerleriyle beraber dini kimliklerini koruyup sürdürdüklerini hem de dini kimliklerini çok-kültürlü bir yapı içerisinde inşa ettiklerini söyleyebiliriz.

Tablo 40: Öznel Dindarlık Durumuna Göre Anova Testi Sonuçları

Boyutlar	Öznel Dindarlık	n	Ortalama	Standart Sapma	f	Anlamlılık
DIT	Dindar değilim	31	3,0387	1,13708	32,195	,000
	Biraz dindarım	77	3,9167	,78964		
	Dindarım	267	4,4575	,83978		
	Çok dindarım	52	4,6395	,70164		
DTD	Dindar değilim	31	2,0408	1,01079	39,508	,000
	Biraz dindarım	77	2,5887	,91022		
	Dindarım	267	3,1705	,68375		
	Çok dindarım	52	3,6410	,65878		
DTH	Dindar değilim	31	3,1012	1,13070	14,499	,000
	Biraz dindarım	77	3,6840	,78991		
	Dindarım	267	3,9837	,83638		
	Çok dindarım	52	4,2853	,78545		
DB	Dindar değilim	31	3,3333	1,04654	12,693	,000
	Biraz dindarım	77	3,4848	,86947		
	Dindarım	267	3,8826	,73872		
	Çok dindarım	52	4,1923	,75651		
DBIE	Dindar değilim	31	3,6786	1,09800	6,993	,000
	Biraz dindarım	77	3,4394	1,05163		
	Dindarım	267	3,0082	,92024		
	Çok dindarım	52	3,0641	1,05624		

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin dini tutumlarının dindarlık durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir. İlgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının dindarlık durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği ($p \leq 0,05$) tespit edilmiştir. Bu farklılığın Dini inanç ve Tutum boyutunda dindar olmayanlar ile ($\bar{x} = 3,6786$) diğer gruplardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Tercih ve Düşünceler boyutunda Dindarlar ile ($\bar{x} = 3,1705$) dindar olmayanlardan kaynaklandığı ($\bar{x} = 2,0408$) belirlenmiştir. Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda dindar olmayanlar ile ($\bar{x} = 3,1012$) çok dindar olan katılımcılardan ($\bar{x} = 4,2853$) kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Bilgi

boyutunda ise bu farklılığın dindar olmayan katılımcılar ($\bar{x} = 3,3333$) ile dindar katılımcılardan ($\bar{x} = 3,8826$) kaynaklandığı ve Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi boyutunda ise dindar olmayan katılımcılar ($\bar{x} = 3,6786$) ile dindar katılımcılardan ($\bar{x} = 3,0082$) kaynaklandığı belirlenmiştir.

Farklı değerlendirmelerle dindarlığın nesnel olarak göstergelerinden bahsedilse de bunun aynı zamanda öznel bir durum ve değerlendirme olduğu unutulmamalıdır. Dinin temelinde iman yer almaktadır. İman yani kalben inanılan şeyler ise yere ve duruma göre bireyin günlük hayatına yansıyabileceği gibi tamamen kişiye özel de olabilir. Ancak inanan insan dini getirdiği emir ve yasaklara uysun veya uymasın, dinin getirmiş olduğu inanç ve değerler, dini kimlikle özdeşleşildiği düzeyde, bireyin davranışlarını örtük veya açık bir şekilde etkilemektedir (Yapıcı, 2006: 69). Bizim çalışmamızda da boyutlar arasındaki farklılıklar dindar olmayanlar ile dindar ve/veya çok dindarlar arasında görülmektedir. Kendi öznel değerlendirmelerine göre dindar olan ve olmayanların, dini tutumlarına da istatistiksel olarak yansıdığı görülmektedir. Bu doğrultuda H15 doğrulanmıştır. Yani kişilerin öznel dindarlık algıları yükseldikçe bu durumun dini tutumlara yansması da yükselmektedir. Benzer sonuçlar başka çalışmalarda da görülmektedir (Yapıcı, 2006: 107-108)

Tablo 41: Irkçılığa maruz kalıp kalmama durumuna göre T-Testi

BOYUT	KATEGORİ	N	x	P	FARK	S.s.
DIT	Evet	263	4,2793	0,880	-0,01380	0,09158
	Hayır	164	4,2931		-0,01380	0,08969
DTD	Evet	263	3,0613	0,672	0,03564	0,08406
	Hayır	164	3,0257		0,03564	0,08331
DTH	Evet	263	3,9264	0,582	0,04831	0,08762
	Hayır	164	3,8780		0,04831	0,08683
DB	Evet	263	3,7425	0,029	-0,17819	0,08119
	Hayır	164	3,9207		-0,17819	0,07920
DBIE	Evet	263	3,1461	0,836	0,02039	0,09855
	Hayır	164	3,1257		0,02039	0,09805

Tablo 41'e göre T-Testi sonuçları incelendiğinde Dini bilgi boyutunun ırkçılığa maruz kalma durumuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır ($p < 0,05$). Bu farklılığın negatif yönde bir farklılık olduğu görülmektedir. Geri kalan boyutlarda ise istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p > 0,05$).

İrkçilik, ötekileştirilme, önyargı ve dışlanma gibi olumsuz deneyimler yaptığımız literatür araştırmasına göre insan hayatında ve kimliğinde önemli etkilere sahiptir. Kimi zaman bu olumsuz tavırlara neden olduğu düşünülen kimlikten uzaklaşmayı, kimi zaman da ait olunan kimliğe daha çok sarılmayı ve içe kapanmayı doğurabilmektedir. Kimlik yaşam içerisinde sürekli bir var oluş içerisinde ve bu sürekli inşa halinde olma yaşanan deneyimlerin kimlik üzerinde etki etmesine sebep olmaktadır. Ancak yaptığımız analizler sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık çıkmaması ulus-ötesi alanlarda yaşayan yeni nesil gençlerin kimliklerini tanımlarken veya ele alırken sadece yaşanan olumsuz deneyimler karşısında şekillenen bir kimlik olarak ele alınmasının eksik bir değerlendirme olacağını bize göstermektedir.

Nitekim Arslan'ın Almanya'daki üçüncü nesil gençler örneğinde yaptığı çalışmada belirttiğine göre de; her ne kadar kuşaklar arası karşılaşmalar yapıldığında yeni kuşaklar için İslam ve dindarlığın anlamlandırılmasında farklılaşmalar olmuşsa da üçüncü kuşağın kendisini Müslüman olarak tanımlamasını; işsizlik, ırkçılık, dışlanma, yabancı düşmanlığı ve kimi zaman asimilasyon gibi sorun ve tehditlere karşı salt bir savunma biçimi olarak değerlendirmek eksik bir okuma olacaktır. Yeni kuşakların dinsel aidiyetlerini salt tepkisel belirlenimle açıklamak onların kökene ait kültürel değerlerle yetişmesi için gayret eden ailelerin ve diaspora Türklerine ait STK'ların din eğitimine ilişkin görece çabalarını yok saymak anlamına gelecektir (Arslan, 2019: 1126).

Üzerinde durulması gereken bir nokta da göçmen kökenli bir bireyin yaşadığı toplum içerisinde ırkçılığı hissetmesinin sadece bireysel olarak ve direkt olarak ırkçılığa maruz kalmasıyla her zaman doğru orantılı olmayabileceğidir. Burada kastedilen şudur; göçmen kökenli birey ırkçılığa birebir maruz kalmamış olsa bile bulunduğu ortamda aynı etnik kökeni ve dini paylaştığı insanların sıklıkla ırkçılığa maruz kaldığını duymaktadır ve kendisi kalmasa bile aynı gruba ait olan insanlarla paylaştığı ortak bir duygu-anlam dünyası vardır. Ayrıca baskın toplumda yaygın olan görüşlerin bilinmesi ve hissedilmesi, medyadaki Müslüman ve Türklere olan tepkiler, özellikle aşırı sağ partilerin söylemleri

gibi etkenler göçmen kökenli bir bireyin ırkçılığa direkt olarak maruz kalmasa bile hayatında bir şekilde yer almaktadır. Bu durumlar da ırkçılığa bireysel olarak maruz kalan ve kalmayan arasındaki farkı silikleştirmiş olabilir.

Tablo 42: Türkiye'ye gitme sıklığına göre Anova Testi

		N	Mean	Std. Deviation	F	P
DIT	Her sene izin ve tatil dönemlerinde	262	4,2089	,98574	2,322	0,099
	Birkaç sene de bir	105	4,4130	,83746		
	4- 5 senede bir	60	4,3903	,70885		
DTD	Her sene izin ve tatil dönemlerinde	262	2,9818*	,85090	3,726	0,025
	Birkaç sene de bir	105	3,2415*	,75455		
	4- 5 senede bir	60	2,9960	,92121		
DTH	Her sene izin ve tatil dönemlerinde	262	3,8463	,90714	2,063	,128
	Birkaç sene de bir	105	4,0515	,82904		
	4- 5 senede bir	60	3,9250	,82705		
DB	Her sene izin ve tatil dönemlerinde	262	3,7938	,83819	,205	,815
	Birkaç sene de bir	105	3,8220	,80770		
	4- 5 senede bir	60	3,8667	,76702		
DBIE	Her sene izin ve tatil dönemlerinde	262	3,1168	,96416	,372	,690
	Birkaç sene de bir	105	3,1341	,92017		
	4- 5 senede bir	60	3,2389	1,20434		

Tablo 42'ye göre ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde dini inanç ve tutumun boyutunun Türkiye'ye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini tercih ve düşünceler boyutunun Türkiye'ye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır ($p<0,05$). Dini talepler ve dini hassasiyet boyutunun Türkiye'ye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini bilgi boyutunun Türkiye'ye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunun Türkiye'ye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$).

Tablo 43: Aile İçerisinde Konuşulan Dile Göre Anova Testi

		N	x	Ss.	f	p
DIT	Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca	82	4,3799	,80038	1,333	,263
	Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil	212	4,3221	,88878		
	Türkçe	133	4,1760	1,02843		
DTD	Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca	82	3,0587	,85175	,084	,969
	Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil	212	3,0278	,82645		
	Türkçe	133	3,0707	,87184		
DTH	Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca	82	3,8972	,89488	,213	,887
	Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil	212	3,9396	,85638		
	Türkçe	133	3,8665	,91712		
DB	Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca	82	3,9184	,70240	2,170	,091
	Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil	212	3,8556	,78244		
	Türkçe	133	3,6840	,92890		
DBIE	Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca	82	3,0664	1,00229	,966	,409
	Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil	212	3,1712	,98310		
	Türkçe	133	3,1151	,99518		

Tablo 43'e göre ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde dini inanç ve tutumun boyutunun aile içinde konuşulan dile göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini tercih ve düşünceler boyutunun aile içinde konuşulan dile göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini talepler ve dini hassasiyet boyutunun aile içinde konuşulan dile göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini bilgi boyutunun aile içinde konuşulan dile göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunun aile içinde konuşulan dile göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$).

Bu tablo bize aile içerisinde konuşulan dil ile katılımcıların dini tutumları arasında bir farklılık olmadığını göstermektedir. Bu doğrultuda H18 reddedilmektedir.

Tablo 44: Arkadaş Çevresine Göre Anova Testi

		N	Mean	Std. Deviation	F	p
SMEAN(D IT)	Yalnızca Türkler	83	4,1490	1,07491	1,618	,169
	Türkler ve Belçikalılar	264	4,3603	,80748		
	Yalnızca Müslümanlar	39	4,2808	,87660		
	Diğer göçmenler	36	4,0301	1,28609		
	Total	427	4,2846	,91940		
SMEAN(D TD)	Yalnızca Türkler	83	2,9854	,93686	,262	,902
	Türkler ve Belçikalılar	264	3,0465	,81129		
	Yalnızca Müslümanlar	39	3,0989	,90129		
	Diğer göçmenler	36	3,1429	,85031		
SMEAN(D TH)	Yalnızca Türkler	83	3,9427	,94755	1,924	,105
	Türkler ve Belçikalılar	264	3,9649	,79322		
	Yalnızca Müslümanlar	39	3,7308	,86739		
	Diğer göçmenler	36	3,5880	1,26396		
SMEAN(D B)	Yalnızca Türkler	83	3,6664	,93880	2,998	0,18
	Türkler ve Belçikalılar	264	3,8737	,69843		
	Yalnızca Müslümanlar	39	3,9829	,80550		
	Diğer göçmenler	36	3,4815	1,21484		
SMEAN(D BIE)	Yalnızca Türkler	83	3,0981	,99932	,428	,798
	Türkler ve Belçikalılar	264	3,1782	,98370		
	Yalnızca Müslümanlar	39	3,1197	,87689		
	Diğer göçmenler	36	2,9630	1,11206		

a. Warning: Between-component variance is negative. It was replaced by 0.0 in computing this random effects measure.

Tablo 44'e göre ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde dini inanç ve tutumun boyutunun arkadaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini tercih ve düşünceler boyutunun arkadaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini talepler ve dini hassasiyet boyutunun arkadaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini bilgi boyutunun arkadaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunun arkadaş gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Bu doğrultuda H_{19} reddedilmektedir.

Katılımcıların arkadaş çevrelerine göre dini tutumları arasında bir farklılık olmaması, bize çevreleri hangi gruptan oluşursa oluşsun kendi dini kimliklerini bulundukları sosyal çevre içerisinde sürdürdüklerini göstermektedir.

Tablo 45: Camiye Gitme Sıklığına Göre Anova Testi

		N	x	S.s.	F	p
DIT	Sık sık giderim	38	4,1469	1,07689	1,219	,302
	Arasıra giderim	123	4,4030	,67501		
	Çok az giderim	109	4,1772	1,11340		
	Neredeyse hiç gitmem	97	4,2564	,93637		
	Hiç gitmem	59	4,3605	,82028		
DTD	Sık sık giderim	38	2,9937	,87730	,085	,987
	Arasıra giderim	123	3,0484	,84104		
	Çok az giderim	109	3,0577	,87860		
	Neredeyse hiç gitmem	97	3,0259	,88286		
	Hiç gitmem	59	3,0843	,71470		
DTH	Sık sık giderim	38	3,8377	,97759	1,016	,399
	Arasıra giderim	123	3,9965	,77357		
	Çok az giderim	109	3,7844	1,02447		
	Neredeyse hiç gitmem	97	3,9664	,81921		

	Hiç gitmem	59	3,8980	,83549		
DB	Sık sık giderim	38	3,6667	1,06260	1,942	,103
	Arasıra giderim	123	3,9417	,60695		
	Çok az giderim	109	3,8700	,85868		
	Neredeyse hiç gitmem	97	3,7060	,85786		
	Hiç gitmem	59	3,6917	,87083		
DBIE	Sık sık giderim	38	2,8596	1,26783	1,465	,212
	Arasıra giderim	123	3,2283	,91028		
	Çok az giderim	109	3,0398	,93070		
	Neredeyse hiç gitmem	97	3,2214	,98566		
	Hiç gitmem	59	3,1662	1,04726		

Tablo 45'e göre ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde dini inanç ve tutumun boyutunun camiye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini tercih ve düşünceler boyutunun camiye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini talepler ve dini hassasiyet boyutunun camiye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini bilgi boyutunun camiye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunun camiye gitme sıklığına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$).

Din sosyolojisi ve dini kimlik oluşturma açısından ise dini tecrübelerin yaşandığı, aktarıldığı, bireylerin din ile ilgili somut imgelerle karşılaştığı mekan olmasıyla ve fonksiyonlarıyla önemlidir. Türk gençleri, toplumun dinsel uygulamalarını, ailelerin beklentilerini, anne ve babalarının dillerini ve dinsel yaşam anlayışlarını camide öğrenmektedirler. Cami ve cami kurumları Türklerin kimliksel aidiyetlerinin yaşatıldığı ortak mekanlar olarak, ötekine karşı kültürel dayanışmanın gerçekleştiği bir ortam yaratmaktadır. Cami temelinde kurumsallaşan bu mekanlarda oluşturulan İslami ve milli doku anavatanla bütünleşmeyi de sağlayabilmektedir. Dolayısıyla cami yurt dışındaki kültürel ortam içerisinde bir sosyalleştirici araç olmaktadır. Sonuç olarak dinî kurumlar,

göçmenlerin etnik/milli ve dini kimliklerini koruma ve yeni toplum ve ortamlarına adapte olma konularında en sık faydalanılan ve bu konuda önemli ölçüde öne çıkan merkezlerdir (Güngör, 2012b: 121-133). Bu doğrultuda biz de camiye gitme sıklığına göre dini tutumlar arasında bir farklılık oluşturacağı öngörüsünde bulunmuştuk. Ancak katılımcılardan alınan veriler doğrultusunda oluşturulan tabloya göre Belçika’da yaşayan üçüncü nesil gençlerin dini tutumları camiye gitme sıklığına göre anlamlı farklılık göstermemektedir. Buna göre H₂₀ reddedilmiştir.

Tablo 46: Türk Mahallesinde Yaşama Durumuna Göre Anova Testi

		N	x	Ss	f	P
DIT	Türklerin yoğun olduğu yerde oturuyorum	278	4,2866	,93578	,036	,991
	Türklerin az olduğu yerde oturuyorum	107	4,2658	,91150		
	Türklerin olmadığı yerde oturuyorum.	42	4,3141	,93729		
DTD	Türklerin yoğun olduğu yerde oturuyorum	278	3,0710	,85809	,855	,464
	Türklerin az olduğu yerde oturuyorum	107	2,9588	,85017		
	Türklerin olmadığı yerde oturuyorum.	42	3,3143	,72647		
DTH	Türklerin yoğun olduğu yerde oturuyorum	278	3,9612	,87466	1,421	,236
	Türklerin az olduğu yerde oturuyorum	107	3,7717	,88748		
	Türklerin olmadığı yerde oturuyorum.	42	3,9241	1,00147		
DB	Türklerin yoğun olduğu yerde oturuyorum	278	3,8092	,78265	,085	,968
	Türklerin az olduğu yerde oturuyorum	107	3,8255	,89881		
	Türklerin olmadığı yerde oturuyorum.	42	3,8436	1,01240		
DBIE	Türklerin yoğun olduğu yerde oturuyorum	278	3,0997	,97852	,562	,640
	Türklerin az olduğu yerde oturuyorum	107	3,2069	,92539		
	Türklerin olmadığı yerde oturuyorum.	42	3,2113	1,22022		

Tablo 46’ya göre ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde dini inanç ve tutumun boyutunun bölgedeki Türk yoğunluğuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini tercih ve düşünceler boyutunun bölgedeki Türk yoğunluğuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği

sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini talepler ve dini hassasiyet boyutunun bölgedeki Türk yoğunluğuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini bilgi boyutunun bölgedeki Türk yoğunluğuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunun bölgedeki Türk yoğunluğuna göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$).

Hem Müslüman-Türk kültürü hem de içinde yaşanılan toplumdaki deneyimler göçmenleri kendilerine özgün bir yapılanma oluşturmaya getirmiştir. Bu yapılanmada bulunan cami, dernek, mağaza gibi birçok birim içerisinde Türk göçmenler sürekli bir arada bulunmaktadır. Türk Gettosu/Türk Mahallesi olarak adlandırılan bu bölgelerde sürekli Türkçe konuşulmakta ve ortak kültürel değerler paylaşılmaktadır (Başkurt, 2009: 86). Ortak kültürel değerlerin paylaşıldığı mekanlar olması sebebiyle katılımcıların dini tutumları ile Türk mahallesinde yaşama durumunun anlamlı farklılık göstereceği öngörüsünde bulunarak hipotezimizi buna göre oluşturmuştuk. Ancak ilgili tabloda Türklerin yoğun olduğu bir bölgede oturma dinî tutumlar arasında farklılık oluşturmadığı görülmektedir. Bu doğrultuda H_{21} reddedilmektedir.

Tablo 47: Kimlik Algılamalarına İlişkin Anova Testi

		N	x	Ss.	f	p
DIT	Türk	79	4,4288	0,69109	1,338	,227
	Belçikalı Türk	87	4,1667	1,21694		
	Müslüman	39	4,3438	1,02535		
	Belçikalı Müslüman Türk	138	4,1723	1,07805		
	Avrupalı Müslüman Türk	30	4,2907	1,09184		
	Diğer	55	4,2327	0,82845		
DTD	Türk	79	3,021	0,74578	1,452	,186
	Belçikalı Türk	87	2,8381	0,89844		
	Müslüman	39	3,1857	0,99196		
	Belçikalı Müslüman Türk	138	2,995	0,89618		
	Avrupalı Müslüman Türk	30	3,346	0,8164		
	Diğer	55	2,9744	0,84164		
DTH	Türk	79	3,9381	0,76848	,325	,972
	Belçikalı Türk	87	3,7222	1,13681		

	Müslüman	39	4,0042	0,90069		
	Belçikalı Müslüman Türk	138	3,8222	0,82488		
	Avrupalı Müslüman Türk	30	3,8963	0,96811		
	Diğer	55	3,9113	0,87505		
DB	Türk	79	3,9602	0,58032	1,756	,154
	Belçikalı Türk	87	3,4889	1,22712		
	Müslüman	39	3,7917	0,86951		
	Belçikalı Müslüman Türk	138	3,8889	0,68622		
	Avrupalı Müslüman Türk	30	3,8444	0,94975		
	Diğer	55	3,6729	0,86681		
DBIE	Türk	79	3,0859	0,94917	1,091	,442
	Belçikalı Türk	87	2,6444	0,84953		
	Müslüman	39	3,0292	1,18146		
	Belçikalı Müslüman Türk	138	3,1778	0,99096		
	Avrupalı Müslüman Türk	30	3,2	1,09036		
	Diğer	55	3,2142	0,88282		

a. Warning: Between-component variance is negative. It was replaced by 0.0 in computing this random effects measure.

Tablo 47'ye göre ANOVA Testi sonuçları incelendiğinde dini inanç ve tutumun boyutunun ait hissedilen kimliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini tercih ve düşünceler boyutunun ait hissedilen kimliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini talepler ve dini hassasiyet boyutunun ait hissedilen kimliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dini bilgi boyutunun ait hissedilen kimliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$). Dinin beşeri ilişkilere etkisi boyutunun ait hissedilen kimliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır ($p>0,05$).

Ulusal kimlik ile dinsel aidiyet arasında bir ilişki bulunmaktadır. Müslümanlık geçmişi bin yılı aşan Türk kimliği, dini aidiyeti yani İslam kimliğini de kapsayan bir anlam dünyasına sahiptir. Batıda da Türklük Müslümanlıkla eş algılanmaktadır. İslam, evrensel bir söyleme sahip uluslarüstü bir din olmakla birlikte, Türk toplumunun tarihinde kültürel öğelerle şekillenerek belirli milli renkler içerecek tarzda görünürlük kazanmıştır

(Arslan, 2019: 1128). Nitekim ölçekten elde edilen sonuçlar incelendiğinde de katılımcılarımızın dini tutumlarında kültürel öğelerin etkisi görülmektedir. Ancak İslam'ın evrensel bir din olması, onun belli bir ulusa bağlı olmadan da yaşanabileceğini göstermektedir. Tablo 47'ye göre ulusal kimlik kategorilerine göre dini tutumlar arasında anlamlı bir fark olmaması da Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin ulus-ötesi bir dini kimlik geliştirdiklerini bize göstermektedir. Bu doğrultuda H₂₂ reddedilmiştir.

5. SONUÇ

Çalışmamızda uygulanan anket ve ölçek formu sonucunda kapsamlı bulgular elde edilmiştir. Çalışmamızın anket kısmından elde edilen bulgularla Belçika’da yaşayan üçüncü nesil gençlerin sosyo-demografik özellikleri, bulundukları ülkedeki yaşamları ve entegrasyon durumlarına dair deneyim ve eğilimleri, karşılaştıkları problemler ve kimlik algılamalarına dair genel bir durum tespiti yapılmış ve betimlenmiştir. Ölçeğimiz sonucunda ise dini tutumlarına dair bulgular elde edilmiş ve 13 değişkene göre dini tutumlarında anlamlı farklılıklar olup olmadığı tespit edilmiştir.

Diasporada yaşayan yeni nesillerin kimlikleri ulus-ötesiliğin etkisiyle evrenselliği, çok-kültürlülüğü, köken ülke değer, kültür, bağ ve aidiyetlerini içerecek şekilde melezliklere imkan tanıyan çok yönlü şekilde inşa olmaktadır. Üçüncü nesil gençler bu yönlerin etkileşimiyle hem köken ülke hem de yaşanılan ülkeyi hayatlarında, düşüncelerinde, tutumlarında ve dolayısıyla kimliklerinde barındırmaktadırlar. Bütün bunların sonucunda Belçika’da yaşayan üçüncü nesil gençlerin bireysel ve sosyal yaşamlarında içerisinde Belçikalılık, Türklük, Müslümanlık, Avrupalılık vurgularını içeren kimlikler hayat bulmaktadır. Kendilerini tanımladıkları kimlikleri farklılaşabilen çoklu/çok-kültürlü veya tireli kimliklere sahip olabilmektedirler. Buna göre sırasıyla en çok oranlarla kendilerini “Belçikalı Müslüman Türk”, “Belçikalı Türk” ve “Türk” olarak tanımlamaktadırlar. Çok-kültürlü kimlik formu olarak değerlendirdiğimizde Belçika’daki *üçüncü kuşak gençler çoklu/ çok-kültürlü, melez kimliklere sahiptirler* ve kendilerini tanımladıkları kimlikler birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Belçika’da çoğunluk grup çok-kültürlü bir kimlik formu geliştirmişlerse de belirli bir grup genç, kendisini tanımlarken sadece Türk veya Müslüman kimliğini kullanmaktadırlar. Literatürde kimi zaman engel grupları olarak da adlandırılan bu grup gençler, ana-kültürün baskın olduğu gençlerdir ve tek bilinçli bir kimlik yapısı geliştirmişlerdir. Buna göre çoğunluk grup çok-kültürlü melez bir kimlik geliştirmiş olsa da ciddi oranda (%27,3) üçüncü nesil genç de, tek kültürlü ve tek bilinçli olarak ifade edilebilecek bir kimlik algılamasına sahiptir.

Belçika’da yaşayan üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin ulusal kimliklerine mesafelerini belirlemek amaçlı sorduğumuz sorulara göre, *kendilerini Türk kimliğine yakın hissetmektedirler*. Yalnızca küçük bir grubun Türk kimliğine uzaklaştığı görülmektedir. Belçikadaki üçüncü nesil gençlerin yaklaşık yarısı kendisini Belçikalı hissetmektedir, kalan yarısı ise Belçikalı hissettiklerini söylememektedirler. Buna göre, *Türk kimliğine oranla daha azı kendilerini Belçikalı olarak görmektedir*.

Bireylerin ait oldukları ve içinde bulundukları bağlar kimlik oluşumunun temelini oluşturma ve inşa sürecinde önemli bir yere sahiptir. Göç olgusu ve ulus-ötesi yaşam bu aidiyet ve bağları etkilemektedir. Üçüncü nesil gençler hem aileden aldıkları sosyal ilişkiler ağı hem de köken ülke ile olan bağlılıkları ile beraber doğdukları ve yaşadıkları ülkeye bağlılık geliştirip yeni ilişkiler ağı kurmaktadırlar. Belçika’daki üçüncü nesil gençlerin ülkeye aidiyet bağları çerçevesinde dört gruba toplandıkları görülmektedir. Birinci grup ve çoğunluğu oluşturan grup her iki ülkeye de ait hisseden gruptur. Buna göre üçüncü neslin yaklaşık yarısının iki ülkeyi de kimliklerinde barındıkları ve iki ülkeye de aidiyet besledikleri görülmektedir. Bu grup en yüksek oranı oluştursa da diğer gruplar da üzerinde durulması gereken oranlara sahiptirler çünkü örneklem grubunun yarısından fazlası iki ülkeye de aidiyet geliştiren grupta değildir. Gençlerin bir kısmı kendisini yalnızca Belçika’ya ait hissetmektedir. Bu durum, bu grubun köken ülkeyle olan bağlarının zayıfladığını göstermektedir. Köken ülkeye olan bağların zayıflaması zamanla köken ülke yani Türk kültür, değer ve aidiyetlerine de etki ederek bunlara da bağlılığın zayıflamasını doğurabilmektedir veya köken ülke kültür ve değerlerine uzaklaşmış olma sonucu gençler Türkiye’ye ait hissetmiyor olabilir. Daha düşük oranla bir grup da Türkiye’de kendisini evinde hissetmektedir. Bireylerin doğdukları, büyüdükları ve yaşadıkları ülke olan Belçika’ya ait hissetmemeleri entegrasyon ve kimlik problemlerini ortaya çıkarabilecek bir durumdur. Gençlerin %17,6’sı ise iki ülkeye de ait hissetmemektedirler. Bu grup gençler ise iki ülkeye de aidiyet geliştirememiş ve iki ülkede de kendisini yabancı hisseden gruptur.

Gençlerin %30,9’u temelli Belçika’da kalmak istediklerini belirtmişlerdir. Bu grubun Belçika’ya bir aidiyet geliştirdikleri söylenebilir. Katılımcıların %16,4’ü şimdi, bir süre sonra veya yaşlandığında Türkiye’ye dönmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu oran ise üzerinde durulması gereken bir orandır, çünkü artık 4. nesile ulaşan Belçika’daki Türk toplumu, yaşadıkları ülkeye yerleşmiş olan ve burada bir hayat kurmuş olan, nesillerdir burada varlıklarını sürdüren bir topluluktur. Yeni nesillerde

artık anavatana dönüş mitinin geride bırakılmış olması beklenmektedir. Çalışmalarda sıklıkla yeni nesillerin, önceki nesillerin aksine artık geri dönüş miti barındırmadıkları üzerinde durulmaktadır. Ancak buna rağmen Belçika’da üçüncü nesil gençler arasında hala geri dönüş mitini içinde barındıran bir grup bulunmaktadır. Ayrıca katılımcıların yaklaşık yarısı ya Türkiye’ye dönmek istiyorlar, ya başka bir ülkede yaşamak istiyorlar ya da ne yapacakları konusunda kararsızlar. Gençlerin yarısının bu durumda olması ise aidiyet çerçevesinde değerlendirildiği zaman düşündürücüdür. Gençlerin dengeli bir Belçika kimliği geliştirebilmesi ve yaşadıkları ülkede entegre bir yaşam sürebilmesi için ülkeye aidiyet geliştirebilmeleri gerekmektedir. Ancak gençlerin yarısının bu aidiyeti tam olarak geliştiremedikleri görülmektedir.

Bilindiği üzere ilk kuşak ve kısmen ikinci kuşak sosyalleşmelerinin bir kısmını zaten Türkiye’de geçirmiş olarak Belçika’ya göç etmişlerdir. Ancak üçüncü kuşağın sosyalleşmesi Belçika’da olmaktadır. Bu sebeple bu gençlerin Türkiye ile bağları ve aidiyetleri anne-babalarının ve dedelerinin anlattıkları nostaljik bağ ve Türkiye’ye olan ziyaretleri ile sınırlıdır. Türkiye’ye ziyaret hem Türkiye’ye hem de kültürel ve etnik kökenlere olan bağlılığı betimleyici özellikler göstermektedir. Gençlerin Türkiye ile olan ilişkilerine baktığımız zaman ise yarısından fazlasının her sene izin ve tatil dönemlerinde Türkiye’ye gittikleri ve Türkiye ile bağlarını korudukları görülmektedir. Bu durum gençlerin çoğunluğunun anavatanla bağlarının kopmadığını göstermektedir. Etnik iletişim bağlamında ise Türklerle iletişimlerinin yoğun olduğu söylenebilir. Çünkü gençlerin çoğunluğu Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde yaşamaktadırlar. Türk mahallesinde yaşama kimi zaman içe kapalı toplum özelliği göstererek entegrasyonun önünü kesen ve ulus-ötesi kimlik gelişimini engelleyen bir durum olarak değerlendirilse de etnik iletişimin sürdürülmesi, Türk kültürünün yaşatılması, kültürel değer ve sembollerin sıklıkla karşılaşıldığı mekanlar olmalarıyla Türk kimliğinin inşa süreci açısından katkılar da sunmaktadır.

Gençlerin ulus-ötesi alandaki deneyimleri, tutumları ve eğilimleri kimliksele var oluşlarıyla ilgili bir süreçtir. Kimlik, kişisel deneyimler ve çevresel değişimler sonucunda şekillenen ve değişim yaşayan bir nitelikte olduğundan bireysel ve sosyal hayatta karşılaşılan durumlar ve yaşamda karşılık bulan süreçler önemlidir. Bireylerin bir sosyal kimliğe ait hissedebilmeleri için, o sosyal grup tarafından da kabul görmeleri gerekir. Doğal olarak üçüncü nesil Türk gençlerinin sağlıklı bir Belçika aidiyeti ve sosyo-kültürel kimlik gelişimi için, içinde yaşadıkları Belçika toplumu tarafından kabul

görmeleri ve kimliklerine saygı duyulması gerekmektedir. Ancak gençler Müslümanlara karşı önyargılı olunması, ırkçılık, önyargı, yabancı düşmanlığı, dinlerine saygı gösterilmemesi, dışlanma ve ayrımcılık ile karşılaşma sorun alanlarını yoğun olarak yaşamaktadırlar. Bu sorun alanlarını ön plana çıkarmaları ise yaşadıkları toplum tarafından tam olarak kabul görmediklerini düşündüklerini göstermektedir. Kabul görmeme, dışlanma, ötekileştirilme gibi yaşam tecrübeleri entegrasyon, kimlik ve aidiyet sorunlarını ortaya çıkarabileceğinden bu problem alanlarının Belçika'daki üçüncü nesil gençler tarafından yoğun olarak ön plana çıkarılması dikkate değer ve önemli bir husustur.

İrkçılık, İslamafobi, yabancı düşmanlığı ve ötekileştirme Belçika'da siyasi düzlemde, özellikle aşırı sağ partilerde, medyada çeşitli haber, program ve yapımlarda sıklıkla yer bulmaktadır. Bu durumun yanında elde ettiğimiz bulgulara göre Belçika'daki üçüncü nesil gençlerin yarısından fazlası bir ırkçılık, ötekileştirme ve yabancı düşmanlığı mağdurdurlar.

Toplumların karşılaşma süreçlerinde ve entegrasyon süreçlerinde, aynı zamanda kültürel kimliğin yaşatılması, anlam dünyasının inşası gibi durumlarda dil önemli olarak öne çıkan faktörlerdendir. Belçika'daki üçüncü nesil gençler kendi öznel değerlendirmelerine göre hem yaşanan ülkede hakim dil olan Fransızca/Flamancaya hem de köken ülke dili olan Türkçe'ye hakimdirler. Ancak gözlemlerimize de yer verecek olursak; anket çalışmamız için gerçekleştirdiğimiz iletişimlerimizde ve günlük hayattaki karşılaşmalarımızda gençlerin konuşmaya Türkçe başlansa bile sürdürmekte zorlandıkları, sıklıkla Fransızca/Flamanca'dan yardım aldıkları veya geçiş yaptıkları, konuşma gündelik dilin ötesine geçtiğinde anlamakta zorlandıklarını ifade etmeleri sıklıkla karşılaştığımız durumlar arasındadır. Nitekim farklı ülkelerde yapılmış olan yeni nesil çalışmalarında da bu hususlar üzerinde durulmaktadır. Belçika'da Türk kökenli gençlerin Türkçeyi en çok kullandıkları mekan ve ortamın ev ve aile ile mahalle olduğu görülmektedir. Gerektiğinde de Türkçe konuştuklarını belirten gençlerin sosyal mekanlarında ve yaşamlarında Türkçenin en azından bulunduğu görülmektedir. Aile ilk sosyalleşmenin yaşandığı ve dolayısıyla kimlik inşasının temelinde olan bir kurum olmasıyla aile içerisinde konuşulan dil gençlerin anlam dünyası hakkında bilgi vermektedir. Belçika'daki Türk kökenli gençlerden ise bir grup aile içerisinde yalnızca Türkçe konuşmakta, çoğunluk ise Fransızca/Flamanca ve Türkçe karışık bir dil konuşmaktadır. Bütün bu sonuçlar doğrultusunda dil kullanımının bu iki yönlülüğü ve

melezliği aslında Belçika'daki üçüncü nesil Türk gençlerinin anlam dünyasındaki iki yönlülüğün ve melezliğin bir boyutudur. Ulusötesi alanda yaşamını sürdüren üçüncü nesil gençler hem köken ülke dilini hem de yaşanılan ülke dilini, o dilin temsil ettiği sembol, değer ve kültürü kimlik oluşum süreçlerine dahil etmektedirler.

Gençler kimliklerini inşa ederken, ilk nesillerde “öteki” konumunda olan Belçikalıları, kendilerine daha yakın şekilde konumlandırmakta ve arkadaş çevrelerinde Türkler kadar Belçikalılar da yer almaktadır. Üçüncü nesil gençler daha kozmopolit bir çevrede yaşamaktadırlar. Ancak hala sosyal çevresi sadece Türkler, Müslümanlar veya göçmenlerden oluşan önemli bir oranda genç bulunmaktadır. Bu duruma göre gençlerin çoğunluğu, kimliklerini inşa ederken Belçikalıları kendilerine daha yakın bir şekilde konumlandırmakta ve bu süreçte Belçikalılara da yer vermekte, ancak daha küçük ama önemli oranla bir grup içe kapalı toplum özelliği göstererek hala Belçikalıları öteki olarak konumlandırmaktadırlar.

Gençlerin *dini aidiyet olarak tamamına yakınının Müslüman kimliğine sahip olduğu* görölmektedir. Yalnızca %3,3'lük bir oran farklı dini kimliklere sahiptirler. Gençler öznel değerlendirmelerine göre dinin gereklerini yerine getiren veya getirmeye çalışan dindar bireylerdir. *Üçüncü kuşağın çoğunluğu dine önem vermektedir.* Üçüncü nesil gençler, gereklerini yerine getirmeseler veya hayatlarında sembolik olarak var olsa bile kimlik oluşum süreçlerinde dine yer vermektedir.

Bireylerin dini kimliklerini oluşturabilmeleri için din eğitimi almaları önemlidir. Böylece dinin ve Müslümanlığın ne olduğunu, neyi gerektirdiğini, nasıl düşüneneğini öğrenirler ve aynileşme yoluyla içinde bulundukları toplumdaki dini, kimliklerinin bir parçası haline getirirler. Belçika'daki gençler dinlerini aile ve büyüklerinden, cami hocasından, Kur'an kurslarından, okullarda verilen İslam derslerinden öğrenmektedirler. Ayrıca kişisel gayret, arkadaş çevresi ve dernek/vakıf gibi çeşitli kurumsallaşmalar Belçika'daki gençlerin din eğitimi konusunda etkilidir. Belçika'daki üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin dini eğitim alma ve dini kimlik edinme süreçlerinde aile, arkadaş çevresi, okul, dini kurum ve organizasyonlar çeşitli faktörler olarak birbirleriyle ilişkili ve karmaşık süreçler olarak (belki olumlu ve kimliği pekiştirici bir etkiyle, belki negatif yönde uzaklaştırıcı bir etkiyle) önemli ölçüde yer almaktadır. Bu faktörlerin bireylere doğrudan ne şekilde ve boyutta etki ettiğinin tespiti ise daha kapsamlı ve ayrıntılı çalışmaları gerektirmektedir.

Türkler örnekleminde yapılan göç çalışmalarında sıklıkla caminin fonksiyonları ve yapısıyla dini-etnik kimliğin inşasında ve korunmasında önemli rol oynadığı üzerinde durulur. Camiler dini eğitimin verildiği, ibadetlerin yapıldığı, dini tecrübelerin yaşandığı ayrıca ulus-ötesi alanlarda hem Müslümanlarla hem de Türklerle birarada olunabilecek, kimliğe ve kökene dair sembol ve öğelerin sıklıkla karşılaştığı, Türk-İslam kültürünün yaşandığı ve öğretildiği mekanlardır. Üçüncü kuşağın dini sosyalleşmelerine destek olacak dini faaliyetlere katılım sağlayabileceği, dini eğitim ve hizmet alabilecekleri imkanlar, kurslar, camiler, dini kurum ve organizasyonlar açısından önceki kuşaklara göre daha avantajlı olduğu söylenebilir. Çünkü ilk kuşaklar özellikle göçün ilk zamanlarında dini hizmet ile dini kurum ve kuruluşlardan mahrumdular. Ancak göçün üzerinden yıllar ve nesillerin geçmesiyle beraber Türk göçmenler artık dini kurum ve kuruluşlar etrafında teşkilatlanmışlar ve bulundukları ülkede dini eğitim ve hizmetler alabilmektedirler. Ancak gençlerin bir kısmının cami ile ilişkilerinin bulunduğu, bir kısmının çok az olduğu ve bir kısmının neredeyse hiç veya hiç olmadığı görülmektedir. Dini kültürel sembol ve öğeler bağlamında evlerinde Kur'an ve Mealinin, dini kültürel kitapların bulunduğu görülmektedir. Gençlerin çoğunluğu bir dini gruba üye değildir.

Araştırmacı tarafından düzenlenmiş olan ölçek maddelerinin ortalamalarına baktığımız zaman katılımcıların en yüksek oranda katıldıkları maddeler “Domuz eti yemem”, “Allah’a inanıyorum”, “Peygamberlere inanıyorum”, “Kadere, Meleklerle, Ahiret gününe (ölümden sonra bir yaşam olduğuna) inanıyorum” maddeleridir. Bu dört maddeden üçü İslam inanç esasları olduğundan ve örneklem grubunun tamamına yakının Müslüman olması sebebiyle bu ortalamaların yüksek olması beklenen bir durumdur. Katılımcıların Kadere, Meleklerle, Ahiret gününe (ölümden sonra bir yaşam olduğuna) inanma oranları Allah’a ve Peygambere inanma oranından düşüktür. Ciddi bir fark olmasa da bu farklılığın sebebi dini bilgi eksikliği, seküler eğilimler, değerler çatışması, şüpheli ve sorgulamacı yaklaşımlarla açıklanabilir.

Ancak burada çok küçük bir farkla da olsa İslam inanç esaslarından da yüksek orana sahip olan ve ölçeğimizin en yüksek ortalaması “Domuz eti yemem” ifadesidir. Türk toplumunda domuz eti yemek birçok günaha kıyasla kültürel olarak daha ön plana çıkan bir günahdır ve kültürde domuz eti yemek bulunmamaktadır. Bireylerden bazıları inanan ama birtakım değerlerini ihmal eden bireyler olsalar bile kültürel olarak alışık olmadığı ve içinde yaşadığı toplumda olumsuz bir algıya sahip olunan domuz etini

yememektedirler. Katılımcılar domuz eti yememek konusunda diğer günahlardan daha hassas davranmaktadırlar.

Öçekte en düşük ortalamaoya sahip olan yani katılımcıların en düşük oranlarla katıldıkları maddeler “Bence Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenebilirler”, “Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim”, “Arkadaşlarımı Müslüman olan kişilerden tercih ederim”, “Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim” maddeleridir. Bu maddelerin ortak özelliklerine baktığımız zaman ise ulus-ötesi bir alanda çok kültürlü bir ortamda Müslüman kimliğiyle var olmakla ilgili maddeler oldukları görölmektedir. İslam dininde Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenememektedirler. Bu konudaki hassasiyetin Belçika’daki üçüncü nesil gençlerde bulunduğı ve kendileri eş seçimi yaparken de Müslüman biriyle beraber olma konusunda diğer maddelere kıyasla daha hassas oldukları görölmektedir. Çünkü farklı bir kültür ve dinden birisiyle evlilik; çocukların yetiştirilmesi, gelecek nesillerde hangi din ve kültürün ağır basacağı gibi sorunlar doğurabilmektedir ve Türk göçmenler kendi kültürel kimliklerini koruma konusunda hassas oldukları kadar gelecek nesillerinin de kimliklerini korumasını istemektedirler. Çokkültürlü bir ortamda birçok milletten ve dinden insanlarla bir arada yaşadıklarından arkadaş seçimlerinde sadece Müslümanlara değil diğerlerine de yer vermektedirler ve bu sosyal çevrede Müslüman kimliklerini gizlemeden kendi aidiyetleriyle bulunmaktadırlar. En düşük ortalamaoya sahip maddenin “Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim” olması ise Müslüman kimlikleriyle bulundukları ortamda var olma tercih ve isteklerinin göstergesidir.

Bütün bunlara göre beşeri ilişkileri özetleyecek olursak; genel sosyal ilişkilerinde dini temel referans almamakta, sosyal çevrelerinde Belçikalı ve diğer din mensuplarından kişilere de yer vermektedirler. Evlilik söz konusu olduğunda ise daha hassas bir tavır sergilemekte ve eşin Müslüman ve dindar olmasını istemektedirler. Ancak Müslüman olmayanlarla evlilik konusuna katılımın diğer katılımlara göre düşük bir oran olsa da yarı yarıya olduğu görölmektedir. Ölçeğe göre genel olarak dindar bir katılımcı kitlesi ile karşı karşıya olduğumuz düşünölünce bu oran dikkat çekicidir. Nitekim diğer benzer çalışmalarda da genel eğilimin bu şekilde olduğu görölmektedir.

Araştırmada yapılan faktör analizi sonucunda ölçekte beş adet boyut tespit edilmiştir. Bu boyutlar “Dini İnanç ve Tutum (DIT)”, “Dini Tercih ve Düşünceler

(DTD)”, “Dini Talepler ve Hassasiyet (DTH)”, “Dini Bilgi (DB)”, “Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi (DBIE)” olarak belirlenmiştir.

Yapılan faktör analizi sonucunda ölçeğe ve alt boyutlarına ait ortalamalara bakıldığında en yüksek düzeyde algılanan boyutun Dini İnanç ve Tutum olduğu görülmektedir. Bu boyutu sırasıyla Dini Talep ve Hassasiyet boyutu, Dini Bilgi boyutu, Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi boyutu ve Dini Tercih ve Düşünceler boyutu izlemektedir. Ölçek genel ortalaması ise ($\bar{x}=3,6379$)’dir.

Araştırmada Belçika’da yaşayan üçüncü nesil Türk kökenli gençlerin dini tutumlarının çeşitli demografik özelliklerine ve öznel dindarlık durumlarına göre anlamlı farklılıklar oluşturduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gençlerin dini tutumlarının cinsiyet değişkenine göre Dini İnanç ve Tutum boyutu ile Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Her iki boyutta da kadınların daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir. Ortalamalara bakıldığında bütün boyutlarda hem kadın hem de erkek katılımcıların Dini kimlik algılamalarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türk kökenli gençlerin dini kimlik algılamalarının yaş değişkenine göre Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın 23-26 yaş katılımcılar ($\bar{x}=3,6281$) ile 19-22 yaş katılımcılardan ($\bar{x}=4,0203$) kaynaklandığı belirlenmiştir. 19-22 yaş katılımcıların daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir.

Dini kimlik algılamalarının eğitim değişkenine göre Dini İnanç ve Tutum boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın Üniversite mezunu katılımcılar ($\bar{x}=4,4525$) ile lise/ön lisans mezunu katılımcılardan ($\bar{x}=4,1775$) kaynaklandığı belirlenmiştir. Anova testi yapılabilmesi için eğitim değişkeninde kategorilendirme yapılmış ve buna göre ilkokul mezunu olanlar ve lise/önlisans okuyanlar kategorileri birleştirilmiştir. Üniversite okuyan katılımcıların ortalamaları, ilkokul ve lise okuyan katılımcıların ortalamalarından daha yüksektir. Yani eğitim seviyesinin arttıkça Dini İnanç ve Tutum boyutunda yükselmenin olduğu görülmektedir. Ancak yüksek lisans ve doktora seviyesine gelindiğinde yani eğitim seviyesi daha da yükseldikçe istatistiksel olarak fark olmasa da ortalamanın yeniden düştüğü görülmektedir.

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının medeni durum değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Ortalamalara bakıldığında Dini İnanç ve Tutum boyutu ($\bar{x}>4,20$) Dini kimlik algılamalarının diğer boyutlara göre nispeten daha yüksek olduğu görülmektedir ($\bar{x}>3,00$).

Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin dini tutumlarının yaşanılan bölgeye göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediği incelenmiş, ilgili tabloya göre Belçika’da yaşayan 3.kuşak Türklerin Dini kimlik algılamalarının yaşanılan bölgeye göre Dini İnanç ve Tutum boyutunda, Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda ve Dini Bilgi boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın Dini İnanç ve Tutum boyunda Valon bölgesinde yaşayan katılımcılar ile Flaman bölgesinde yaşayan katılımcılardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda Flaman bölgesinde yaşayan katılımcılar ile diğer bölgelerde yaşayan katılımcılardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Bilgi boyutunda ise Flaman bölgesinde yaşayan katılımcılar ile Valon bölgesinde yaşayan katılımcılardan kaynaklandığı görülmüştür. Farklılık oluşturan boyutlarda Flaman bölgesinde yaşayan katılımcıların ortalamalarının diğer bölgelerdekilerden yüksek olduğu görülmektedir. Yaptığımız araştırmalara göre Belçika’da Flaman bölgesinde aşırı sağ yönelimler yaygınlık kazanmakta ve bu grupların görüşleri hem meclislere taşınmış hem de medyada sık sık yer bulmaktadır, ırkçılık ve dışlanmayla karşılaşılma oranları diğer bölgelere yüksektir. Ayrıca farklı etnik grupların daha az olduğu, Flaman bölgesindeki Müslüman göçmen kökenliler ve etnik çoğunluk arasındaki mesafenin daha açık olduğu araştırmalarımız arasındadır. Dini tutumlardaki bu farklılığın sebebi olarak bu durumlar gösterilebilir.

Katılımcıların öznel dindarlık tanımlamalarına göre dini tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bu farklılığın Dini inanç ve Tutum boyutunda dindar olmayanlar ile diğer gruplardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Tercih ve Düşünceler boyutunda dindarlar ile dindar olmayanlardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Talepler ve Hassasiyet boyutunda dindar olmayanlar ile çok dindar olan katılımcılardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Dini Bilgi boyutunda ise bu farklılığın dindar olmayan katılımcılar ile dindar katılımcılardan kaynaklandığı ve Dinin Beşeri İlişkilere Etkisi boyutunda ise dindar olmayan katılımcılar ile dindar katılımcılardan kaynaklandığı belirlenmiştir. Boyutlar arasındaki farklılıklar dindar

olmayanlar ile dindar ve/veya çok dindarlar arasında görülmektedir. Kendi öznel değerlendirmelerine göre dindar olan ve olmayanların, dini tutumlarına da istatistiksel olarak yansıdığı görülmektedir. Yani kişilerin öznel dindarlık algıları yükseldikçe bu durumun dini tutumlara yansması da yükselmektedir. Benzer sonuçlar başka çalışmalarda da görülmektedir (bkz; Yapıcı, 2006: 107-108).

Yapılan t-testi ve anova sonuçlarına göre gençlerin ırkçılığa maruz kalıp kalmama durumları, aile içinde konuşulan dil, arkadaş grupları, camiye gitme sıklığı, Türklerin yoğun olduğu bir yerde yaşayıp yaşamama durumu ve ait hissedilen kimliklere göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmaktadır.

Ölçeğe genel olarak baktığımız zaman bireylerin dini tutumlarında ulus-ötesiliğin ve çokkültürlülüğün ayrıca Türk-İslam kültürünün etkilerinin yoğun olarak bulunduğu görülmektedir. Buna göre gençler dini kimliklerini oluştururken ulusal sınırları çizilmiş topraklardan bağımsız, ancak onlarla alakalı, kendilerine özgü ulus-ötesi bir dini kimlik geliştirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel Y. (2011). *Almanya'da Kültürel Çatışma Alanı Olarak Türkçe*. İstanbul University Journal of Sociology , 3 (22) , 231-251.

Akıncı MA. (2014). *Fransa'daki Türk Göçmenlerinin Etnik ve Dini Kimlik Algıları*. Prof. Dr., Rouen Üniversitesi, Dynamiques Sociales et Langagières (DySoLa, EA 4701) – Mont - Saint - Aignan / Fransa. Sayı: 70. ss: 29-58

Akıncı B, Nergiz E, Gedik E. (2015). *Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul*. Göç Araştırmaları Dergisi. C: 1, S: 2, ss: 58-83.

Aksoy E. (2010). *Almanya'da Yaşayan Üçüncü Kuşak Türk Öğrencilerin Kimlik Algılamaları ve Buna Bağlı Olarak Karşılaştıkları Ayrımcılık Sorunları*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Bahar (12), SS: 7-38.

Alanya A, Swyngedouw M. (2014). *Şehir Bağlamı ve Türk Göçmenlerin Ayrımcılık Algısı: İki Belçika Şehrinin Eğilim Skoru Eşleştirmesiyle Karşılaştırması*. Türk Psikoloji Yazıları, S:17 (34), SS: 53-65.

Alkış NS. (2020). *Belçika İslam Temsil Kurumu: Exekutif (EMB)*. Erişim Adresi: <https://perspektif.eu/2020/12/30/belcika-islam-temsil-kurumu-exekutif-emb/> [Erişim Tarihi: 31.01.2022].

Ammerman NT. (2014). *Dini Kimlikler ve Dini Kurumlar*. Editör: Dillon M. Çev: Ayyıldız E. Paradigma yayınları, İstanbul (Orjinal yayın tarihi: 2003).

ASBÜ. *Müslümanlar 2030'da Avrupa'nın yüzde 8'ini oluşturacak*. Erişim Adresi: <https://www.asbu.edu.tr/sites/anasayfa.asbu.edu.tr/files/inline-files/M%C3%BCsl%C3%BCmanlar%202030%20da%20Avrupan%C4%B1n%20y%C3%BCzde%2030%20unu%20olu%C5%9Fturacak.pdf> [Erişim Tarihi: 07.11.2021].

Aslan A. (2018). *Çokkültürlülük ve Entegrasyon Tartışmaları Bağlamında Üçüncü Kuşağın Kimlik Algısı ve Din: Köln Örneği*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi.

Aslan A. (2019). *Almanya'daki Türkiye Kökenli Üçüncü Kuşak Gençlerin Kimlik Algısı Ve Din (Köln Örneği)*. Turkish Studies. V: 14, I: 3, p. 1105-1145.

Aygül HH. (2016). *Avrupa'ya Göç, Mülteciler Ve Yeni Dini Coğrafya*. 2nd International Congress on Applied Sciences : Migration, Poverty and Employment – UUBK ss: 217-225.

Aydın MZ. (2008). *Belçika'da İslamofobi ve Müslümanlara Yönelik Ayrımcılık*. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. XIII. SS: 7-32.

Aydın C. (2017). *Göçmenlerin Karşılaştıkları Ve Neden Oldukları Bazı Psikolojik Sorunlar Ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Analiz*. In Proceedings Book of 2nd International Scientific Researches Congress on Humanities and Social Sciences.

Aydın MZ. (1999). *Belçikada İlk ve Orta Öğretimde Din ve Ahlak Öğretimi*. Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S: 3, SS: 112-113.

Aydın MZ. (2003). *Yurt Dışındaki Din Eğitimi Faaliyetlerinin Sorunları*. Yaygın Din Eğitiminin Sorunları Sempozyumu, İlahiyat Bilimleri Vakfı Yayınları Araştırma Bilimsel Eserleri Serisi:3, Kayseri.

Aydoğdu C, Karasu G. (t.y.). *Batı Avrupa ülkelerinde yaşayan Türk çocuklarının eğitim sorunları*. Anadolu Üniversitesi Yayın Araştırma Teşvik Projesi, Eskişehir.

Ayten A. (2012). *Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 12 (2), ss: 101-119.

Bakır ZZ. (2018). *Belçika'da Müslümanlar. İnsamer*. Erişim Adresi: https://insamer.com/tr/belcikada-muslumanlar_1214.html [Erişim Tarihi: 22.07.2022].

Başkurt İ. (2009). *Almanya'da Yaşayan Türk Göçmenlerin Kimlik Problemi*. Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi. S:12. SS:81-94.

Bauman Z. (2009). *Sosyolojik düşünmek*. (çev. A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bedirhan Y. (2009). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşayan Türk Çocuklarının Kültürel Uyum Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Akademik Bakış, S. 16, s 1-7.

Belçika Diyanet Vakfı Web Sitesi. Erişim Tarihi: 28.01.2022 <https://www.diyamet.be/Kurumsal/Hakk%C4%B1m%C4%B1zda>

Bostan H. (2017). *Türkiye'de İç Göçlerin Toplumsal Yapıda Neden Olduğu Değişimler, Meydana Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Coğrafya Dergisi – Journal of Geography, 35: 1- 16.

Can N, Can M. (2009). *Yurtdışında Bulunan Türk Çocuklarının Eğitimleriyle İlgili Sorunları ve Çözüm Önerileri*. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi , 4 (1) , 112-130 .

Canatan K. (2019). *Belçika'da İslam ve İslam'ın Kurumsal Temsili*. Çekmece İzü Sosyal Bilimler Dergisi, C:7, S:15, SS: 67-91

Certel H. (1998). *İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri*. Ekev Akademi Dergisi, C: 1, S: 3, ss.149-156.

Cornwall M. (1988). *The influence of three agents of religious socialization: Family, church, and peers*, In *The Religion and Family Connection: Social Science Perspectives*, ed. Darwin L. Thomas (Provo, UT: Religious Studies Center, Brigham Young University), 207–231.

Coşkun A. (2003). *Din ve Kimlik*. M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 24 (2003/1), 5-23.

Çapcıoğlu İ, Gürsoy Ş. (2006). *Din-kimlik ilişkisi üzerine*. Toplum Bilimleri Dergisi. 1-3, ss:115-120.

Çapcıoğlu İ, Akın M, Akyüz N. (2018). *Göç Olgusunun Dini ve Toplumsal Yansımaları: Kur'an'daki Atıflar Bağlamında*. Journal of History Culture and Art Research, 7(5), 596-605.

Çiçekli B. (2009). *Göç Terimleri Sözlüğü*. Uluslararası Göç Örgütü (IOM).

Çil ŞA, Küçükcan T, Gencer M, Koçak A. (2011). *Avrupa'da Yaşayan Türkler; Yaz Tatili Döneminde Türkiye'ye Gelen Türkler Örneği*. Saha Araştırması. T.C Başkanlık Yurtdışı Türkler Ve Akraba Toplulukları Başkanlığı, Ankara.

Çoştı Y. (2016). *Göçmenlerin Kimlik Arayışı –Avrupalı Türkler Örneği-*. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 9, Sayı 2, Aralık 2016, ss. 533-546.

Daas AE. (2016). *Islamofobia in Belgium National Report*. European Islamofobia Report, SETAV.

Davie G. (2006). *Religion in Europe in the 21st Century: The Factors to Take into Account*. European Journal of Sociology, Vol.47, pp.271-296.

Değer F. (2008). *Fransa'daki Türk Göçmenler Ve Kuşaklar Arasındaki Etkileşimde Eğitimin Rolü: Sosyolojik Bir Araştırma*. Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi. Danışman: Nurgün Oktik.

Demirağ H, Kakışım C. (2018). *Almanya'daki Türklerin Göç ve Entegrasyon Süreci: Birinci ve Üçüncü Kuşak Karşılaştırması*. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi/Journal of Social Policy Conferences, S: 75, SS: 123–152.

Demirbaş H. (2014). *Eğitim-Kültür Açısından -Avrupa'daki Türk Çocukları-Sorunlar ve Çözümler*. Nobel Yayınları, Ankara.

- Dowd D. (2006). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih*. Çev. Cihan Gerçek, Yordam Kitap, İstanbul.
- DPT. (2001). *İş Gücü Piyasası Özel İhtisas Raporu, Yurt Dışında Yaşayan Türkler Alt Komisyonu Raporu*. Ankara.
- Ebaugh HR. (2014). *Din ve Yeni Göçmenler. İn Din Sosyolojisi El Kitabı* Editör: Dillon M. Çev: Ayyıldız E. Paradigma yayınları, İstanbul (Orjinal yayın tarihi: 2003)
- Ekici S, Tuncel G. (2015). *Göç ve İnsan*. Birey ve Toplum Dergisi. C: 5. S:9 Ss: 9-22
- EMB. (2022). *Our Services*. Erişim Adresi: <https://www.embnet.be/nl> [Erişim Tarihi: 31.01:2022].
- Eren S. (2007). *Göç, Toplumsal Değişme ve Din: Avrupa'ya Göç Eden Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme*. C. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, S. 2, , s 267-288.
- Ermağan İ. (2013). *Almanya'da Üçüncü Türk Kuşağının Kimlik Problemleri*. Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi. Cilt: 4 Sayı:1, SS: 37-47.
- Erikson E. (1994). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W.W. Norton&Company.
- Esenlikçi AC, Engin MA. (2019). *1960'dan Günümüze Avrupa Birliği Ülkelerinde Yaşayan Türk Göçmenlerin Sorunları*. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi. C: 8 Yıl: 8 S:20 SS: 59-77.
- EUMC. (2006). *Les musulmans au sein de l'Union européenne: Discrimination et islamophobie*.
- Euronews. (2019). *Belçikalı Türklerin 'ithal eş' Sorunu*. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2019/02/08/belcikali-turklerin-ithal-es-sorunu> [Erişim tarihi: 29.11.2021].
- Gelekçi C. (2011). *Avrupa'da Yaşayan Türklere Yönelik Çifte Vatandaşlık Uygulamaları: Belçika Örneği*. Bilig. S:59, SS: 123-146.
- Gelekçi C, Köse A. (2011). *Misafir İşçilikten Etnik Azınlığa Belçika'daki Türkler*. Phoenix Yayınları. Ankara.
- Giddens A. (2012). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Greil AL, Davidman L. (2016). *Kimlik ve Din*. Çeviri: Abdullah Özbolat- Saffet Kartopu. İn Kimlik ve Din, Karahan Kitapevi, Adana.
- Güleç S, Sancak HÖ. (2009). *Göç, Kimlik ve Aidiyet: Almanya'da Yaşayan Türkiye Kökenli Gençler Açısından Bir Analiz*. Uluslararası Davraz Kongresi, Isparta.

Gün Z. (2006). *Psikolojide, Göç Çalışmalarındaki Metodolojik Problemler ve Çözüm Önerileri*. Türk Psikoloji Bülteni, c: 12, s: 38, ss: 27-41.

Gün Z, Bayraktar F. (2008). *Türkiye’de İç Göçün Ergenlerin Uyumundaki Rolü*. Türk Psikiyatri Dergisi, Cilt 19, Sayı 2, 167-176.

Günay Ü. (2003). *Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği*. Bilimname, Sayı:3, ss 35-64.

Günay Ü. (2012). *Din Sosyolojisi*. İnsan Yayınları. İstanbul.

Güngör Ö. (2012a). *1.5 ve 2. nesil Türk gençlerinin ailede dini sosyalleşmeleri: New Jersey, USA örneği*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53(2), ss: 85-119.

Güngör Ö. (2012b). *Amerika’daki Türk Gençleri İçin Cami ve Dini Sosyalleşme (New Jersey Örneği)*. Diyanet İlmi Dergi, c:48, s:4, ss:117-136.

Güngör Ö. (2015). *Akran Gruplarının Amerikalı Türk Gençlerinin Dini Sosyalleşmelerine Etkileri (12-15 Yaş)*. Değerler Eğitimi Dergisi. Cilt 12, No. 30, ss: 213-249.

Hayes N. (2018). *Psikolojiyi Anlamak*. Çev: Filiz Bolat- Asiye Hekimoğlu. Optimist Yayın Grubu. İstanbul.

Haksever A. (2014). *Federal Almanya’da Göç ve Entegrasyon Politikaları*. Yurtdışı İşçi Hizmetleri Uzmanlık Tezi. Ankara.

Hall S. (2015). *Kültürel Kimlik ve Diaspora*. (Çev. T. G. Sönmez), Diaspora ve Kimlik. M. A. Yolcu (ed.). Konya: Kömen Yayınları.

Hogg MA, Vaughan GM. (2014) *Sosyal Psikoloji*. Çev: Yıldız. İ; Gelmez. A. Yedinci Edisyon. Ütopya Yayınları, Ankara.

İçduygu A, vd. (2014). *Türkiye’nin Uluslararası Göç Politikaları 1923-2023: Ulus-Devlet Oluşumundan Ulus-Ötesi Dönüşümlere*. MiReKoc Araştırma Raporları. İstanbul.

Kaya A, Kentel F. (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği arasında Köprü mü Engel mi? Almanya- Türkleri ve Fransa-Türkleri üzerine karşılaştırmalı bir çalışma*. İstanbul Bilgi Üniversitesi. Göç Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.

Kaya A, Kentel F. (2008). *Belçika Türkleri Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi?*. Çeviren: Suna Gökçe. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kaya İ. (2008). *Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına*. Eastern Geographical Review Sayı:19, s.149-166.

Keyngnaert L. (2014). *Flaman Bölgesi'ndeki Türkçe Tercümanlığı Üzerine Bir İnceleme*. Masterproef voorgedragen tot het behalen van de graad van Master in het Tolken. Universiteit Gent, Faculteit Letteren Wijsbegeerte

Kirişçi K. (2003). *Turkey: A Transformation from Emigration to Immigration*". *The Online Journal Of The Migration Policy Institute. Migration Information Source*. Erişim Adresi: <https://www.migrationpolicy.org/article/turkey-transformation-emigration-immigration/> [Erişim tarihi: 09.09.2020]

Kocabıyık H. (2006). *Avrupa Birliği Süreci ve Batı Avrupa Türklerinin Türk-AB İlişkilerine Etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Koçak Y, Terzi E. (2012). *Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri Ve Çözüm Önerileri*. Kafkas Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. C: 3, S: 3, ss: 163-184.

Koyuncu A. (2011). *Anadolu Kentlerine Göç: Konya Örneği*. NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 1, 130-145.

Köse A, Küçükcan T. (2016). *Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi*. İSAM.

Macit M. (2014). *Medyada "İmam Hatipli" Sosyal Temsilleri: Kollektif Bir Kimlik Söylemindeki Toplumsal İz Düşümler*. A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 51, ss: 379-394.

Manço AA. (2000). *Belçika'da Türklerin 40 Yılı (1960-2000): Sorunlar, Gelişmeler, Değişmeler*. Muğla Üniversitesi SBE Dergisi. C:1, s:1 Ss: 119-133

Manço U, Manço A. (2017). *Belçika'da Çok Dilli Okul Öncesi Eğitim ve Türk Kökenli Göçmen Çocuklarının Durumu*. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/325020310_Belcika'da_Cok_Dilli_Okul_Oncesi_Egitim_ve_Turk_Kokenli_Gocmen_Cocuklarinin_Durumu [Erişim Tarihi: 18.11.2021]

Marshall G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çevirenler: Osman Akınhay, Derya Kömürcü. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

MFA. (2021). *Yurtdışında Yaşayan Türk Vatandaşları*. Erişim Adresi: https://www.mfa.gov.tr/yurtdisinda-yasayan-turkler_.tr.mfa [Erişim Tarihi: 07.11.2021]

MFA. (2021). *Ülke Künyesi*. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı. Erişim Adresi: <https://www.mfa.gov.tr/belcika-kunyesi.tr.mfa> [Erişim Tarihi: 21.11.2021].

Nuruan M, vd. (2005). *Federal Almanya’da Yaşayan Türklerin Aile Yapısı ve Sorunları Araştırması*. Aile Ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Okumuş E. (2014). *Din ve Sosyalleşme*. Electronic Turkish Studies, 9(11). s: 429-454.

Okumuş E. (2016). *Toplum Bağlamında Din-Kültür Etkileşimi*. Electronic Turkish Studies, 11(7). ss: 269-292.

Oral B, Çetinkaya F. (2017). *Sosyolojik Bir Olgu Olarak Göç, Tanımı, Nedenleri ve Göç Kuramları*. Türkiye Klinikleri J Public Health-Special Topics. 3(1). ss: 1-8 .

Peek L. (2016). *Müslümanlaşma: Bir Dini Kimliğin Gelişimi*. Çev: Macit. M, Öztaş. F. in Kimlik ve Din, Adana: Karahan Kitabevi, pp.293-33.

Plüss C. (2012). *Göç ve Küreselleşen Din*. İmge Kitabevi, Ankara.

Polat F. (2016). *Kültürel Kimlikten Ulusal Kimliğe, Kırgızistan Örneği*. Karahan Kitabevi, pp.167-189. Adana.

Sağlam S. (2006). *Türkiye’de İç Göç Olgusu ve Kentleşme*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD) , (5) , 33-44.

San V. (2001). *Belçika Özelinde Batı Avrupa Türkleri Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi .

Servantie D. (2016). *Türkiye-Belçika İlişkileri ve AB Perspektifi Açısından Önemi*. İKV Değerlendirme Notu. İktisadi Kalkınma Vakfı.

Sirkeci İ, Yüceşahin MM. (2014). *Türkiye’de Göç Çalışmaları*. Göç Dergisi. 1(1):1-10.

Smith TL. (1978). *Religion and Ethnicity in America*. American Historical Review. 83. ss. 1155-1185.

Stalker P. (2002). *Migration Trends and Migration Policy in Europe*. International Migration, Vol. 40, pp.151-176.

Şahin B. (2008). *Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklararası Karşılaştırması: Kimlik ve Ait Hissetme*. Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD), (8), 227-252.

Şahin B. (2010). *Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırılması: Kültürleşme*, Bilig, 55, 103–134.

Şahin İ. (2016). *Yol Bir, Sürek Binbir Modernleşme, Kimlik ve Topluluk: Alevilik Örneği*. Karahan Kitabevi, pp.127-165. Adana.

Taş E. (2018). *Türkiye'den Belçika'ya Damat Göçü ve Psikolojik Etkileri*. Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 8, Cilt: 8, Sayı: 15, ss: 341-352.

Tosun C. (2010). *Din ve Kimlik*. Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Tajfel H, Turner JC. (1986) *An Integrative Theory of Intergroup Conflict*. In: W. G. Austin; S. Worchel (Eds.) *The Social Psychology of Intergroup Relations*. Ss: 7-24. California: Brooks-Cole.

Tajfel H, Wilkes AL. (1979). *Classification et Jugement Quantitatif*. (Traduction de J. Deschamps). In: W. Doise, J. C. Deschamps (Eds.) *Experiences Entre Groupes*. Ss: 243- 262. Paris, Mouton.

Tajfel H. (1972). *La categorisation Sociale*. In: S. Moscovisi (Ed.) *Introduction a la Psychologie Sociale I*. Ss: 272-302. Paris: Librairie Larousse.

Tezcan M. (2019). Ülkemizde Göç Ve Eğitim Sorunları . Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES) , 27 (1) , 61-67 .

Templeton P. (2010). *Global Religious Futures, Belgium*. Pew Research Center. Erişim Adresi: http://www.globalreligiousfutures.org/countries/belgium#/?affiliations_religion_id=0&affiliations_year=2010®ion_name=A1%20Countries&restrictions_year=2015 [Erişim Tarihi: 23.11.2021].

Tunç İ. (2013). *Uluslararası Göç ve Göçmenlerin Sosyo-kültürel Uyum Sorunları*. Erişim Adresi: https://www.academia.edu/5875594/Uluslararası%C4%B1_G%C3%B6%C3%A7_ve_Uyum_Sorunları%C4%B1 [Erişim Tarihi: 22.11.2020].

Turner JC. (1975). *Social Comparison and Social Identity: Some Prospects For Intergroup Behaviour*. European Journal of Social Psychology. S: 5, ss: 5-34.

Turner JC. (1979). *Comparasion Sociale et Identite Sociale: Quelques Perspectives Pour etude du Comportement Intergruppes* (Traduction de: J. Deschamps). In: W. Doise, J. C. Deschamps (Eds.) *Experience Entre Groupes*. Ss: 151- 184. Paris, Mouton.

Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu Başkanlığı. (2014). *Avrupa'da Türkiye Kökenlilere Yönelik Irkçı ve Yabancı Düşmanlığı İçerikli Eylemler*.

Türkiye Cumhuriyeti Brüksel Büyükelçiliği (2022). *Belçika Bilgi Notu*, 13.1.2022. Erişim Adresi: <http://bruksel.be.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/390003> [Erişim Tarihi: 26.03.2022].

Türkmenoğlu M. (2018). *Belçika Türk Toplumunda Yaygın İslam Din Eğitimi Faaliyetleri Hakkında Öğretici Görüşleri (Antwerpen İli Örneği)*. T.C Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Din Eğitimi Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

UNIA. (2017). *Cijferrapport Unia, 2016*. UNIA. Erişim Adresi: [https://www.unia.be/files/Documenten/Jaarrapport/Cijferverslag_2016_def_\(2\).pdf](https://www.unia.be/files/Documenten/Jaarrapport/Cijferverslag_2016_def_(2).pdf) [Erişim Tarihi: 10.02. 2022].

Uyanık M. (2008). *Gençlerimizin Din-Kültür ve Kimlik İlişisini Kurgulamasında Peygamberimizin Bir Sosyal Model Olarak Sunumu*. Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü Sempozyumu, 11-12 Mayıs 2007, Konya.

Verkuyten M. (2007), *Religious Group Identification and Inter-Religious Relations: A Study Among Turkish-Dutch Muslims*. Group Processes ve Intergroup Relations 10 (3): 341-357.

Weinreich P. (2005). *Identity Exploration: Theory into Practice. Analysing Identity: Cross- Cultural, Societal and Clinical Contexts*. (Ed. P. Weinreich-W. Saunderson). London: Routledge.

Wets J. (2006). *The Turkish Community in Austria and Belgium: The Challenge of Integration*. Turkish Studies, 7: 1, 85-100

Yalçın C. (2002). *Çokkültürcülük Bağlamında Türkiye'den Batı Avrupa Ülkelerine Göç*. C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, 26(1), 45-60.

Yapıcı A, Yıldırım M. (2003). *Küreselleşme Sürecinin Dini Kimliklere Etkisi: Sosyal Psikolojik Bir Değerlendirme*. Dini Araştırmalar Dergisi. C: 6, s: 11, ss: 117-138.

Yapıcı A. (2006). *Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi*. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 6 (1), 65-115.

Yapıcı A and Özbolat A. (2016). *Dini grup Kimliği: Kimlik ve Dini Aidiyet*. Karahan Kitabevi Yayınları, pp.41-64. Adana.

Yavuz S. (2013). *Göç, Entegrasyon Ve Din: Avrupa'da Yaşayan Türkler Bağlamında Bir Değerlendirme*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi. The Journal of International Social Research. Cilt: 6 Sayı: 26 SS: 610- 623.

Yaylacı FG. (2014). *Belçika'da Yaşayan Türklerin Etnik Toplumsal İletişim Süreçlerine Katılımları: Emirdağ Ve Posof Kökenliler Örneği*. İdealKent. S:14, ss. 153-181.

Yeşildağ E. (2008). *Avrupa'da Yaşayan Türklerin Aile Yapıları Ve Entegrasyon (Uyum) Sorunları (Avusturya Örneği)*. T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.

Yılmaz A. (2014). *Uluslararası Göç: Çeşitleri, Nedenleri ve Etkileri*. International Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/2, p. 1685-1704.

Yurdakul A, Çaha Ö. (2018). *Almanya'da Yaşayan Üçüncü Nesil Türkiye Kökenli Göçmenlerde Kimlik Algısı*. Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi, S: 3 (1), ss:140-162

Zengin F. (2019). *Göç ve Göçün Sosyolojik Etkileri*. Erişim Adresi: <https://www.haberpodium.ch/goc-ve-gocun-sosyolojik-etkileri> [Erişim Tarihi:23.11.202]

Zhanadilova A. (2018). *Farklı Kuramlar Çerçevesinde Uluslararası Göç Sorunu*. Muhakeme Dergisi/Journal, 1 (2) s: 116-1220

EKLER

EK-1: Etik Kurulu Proje Onay Belgesi

EK-2: Türkçe Sosyo-Demografik Anket Formu: Türkçe

1 - Yaşınız

- ☐ 15-18
- ☐ 19-22
- ☐ 23-26
- ☐ 27-30

2 - Cinsiyetiniz

- ☐ Kadın
- ☐ Erkek

3 - Doğum Yeriniz

- ☐ Belçika
- ☐ Türkiye
- ☐ Diğer Avrupa ülkelerinin birinde
- ☐ Avrupa dışında başka bir ülke

4 - Vatandaşlık durumunuz nedir?

- ☐ Belçika Vatandaşım
- ☐ Türk Vatandaşım
- ☐ Çifte Vatandaşlığım var (Türk-Belçika)

5 - Eğitim/ Öğrenim Durumunuz nedir?

- ☐ İlkokul
- ☐ Lise/Önlisans
- ☐ Üniversite
- ☐ Yüksek Lisans-Doktora

6 - Şu anki çalışma durumunuz nedir?

- ☐ Düzenli bir işte ücretli-maaşlı olarak çalışıyor
- ☐ Kendi hesabına (serbest) çalışıyor
- ☐ İşsiz
- ☐ Hem öğrenci hem çalışıyor
- ☐ Öğrenci
- ☐ Ev Hanımı

7 - Medeni durumunuz nedir?

- ☐ Bekar
☐ Birlikte yaşıyor
☐ Evli
☐ Dul - Boşanmış

8 - Belçika'da hangi bölgede yaşıyorsunuz?

- ☐ Brüksel
☐ Valon Bölgesi
☐ Flaman Bölgesi

9 -Aşağıdaki dilleri hangi yeterlilikte biliyorsunuz?

	Hiç	Az	Orta	İyi	Çok iyi
Flamanca					
Fransızca					
Türkçe					

10 - Aşağıdaki ifadeler ne ölçüde katılıyorsunuz?

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
Ben kendimi Türk hissediyorum.					
Ben kendimi Belçikalı hissediyorum.					

11 -Kendinizi en çok hangi ülkeye ait hissediyorsunuz?

- ☐ Türkiye'ye ait hissediyorum
☐ Belçika'ya ait hissediyorum
☐ Her ikisine de ait hissediyorum
☐ Her ikisine de ait hissetmiyorum
☐ Kararsızım

12 -Aşağıdaki kimliklerden hangisi sizi daha çok tanımlar?

- ☐ Türk
☐ Avrupalı
☐ Belçikalı
☐ Avrupalı Türk Belçikalı Türk
☐ Müslüman Belçikalı Müslüman Türk
☐ Avrupalı Müslüman Türk Dünya Vatandaşı

13 -Dinsel aidiyet açısından aşağıdakilerden hangisi sizi tanımlar?

- ☐ Müslüman
- ☐ Sünni müslüman
- ☐ Alevi müslüman
- ☐ Alevi
- ☐ Hristiyan
- ☐ Yahudi
- ☐ Ateist
- ☐ Deist
- ☐ Agnostik
- ☐ Politeist
- ☐ Diğer

14 -Bulunduğunuz ülkede en çok karşı karşıya kaldığınız sorun aşağıdakilerden hangisidir? (birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- ☐ İşsizlik
- ☐ İyi eğitim alamamak
- ☐ Yabancı muamelesi görmek
- ☐ Dinimize saygı gösterilmemesi
- ☐ Müslümanlara önyargılı olunması
- ☐ Türklere tepkilerin oluşması
- ☐ Dinimizi yaşayamamak
- ☐ Ahlaki değerlerin bize ters gelmesi
- ☐ Yalnızlık, iletişimsizlik
- ☐ Dışlanma/ ayrımcılık ile karşılaşmak
- ☐ Emeğimizin sömürülmesi
- ☐ Irkçılık/önyargı/ yabancı düşmanlığı
- ☐ Yoksulluk
- ☐ Aile ilişkilerin eksik olması
- ☐ Dilimizi kültürümüzü koruyamamak
- ☐ Flamanca/ Fransızca konuşamamak, anlayamamak

15 -Hiç ırkçılığa, yabancı düşmanlığına veya ötekileştirilmeye maruz kaldınız mı?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

16 -Türkiye'ye hangi sıklıkta gidiyorsunuz?

- ☐ Her sene izin ve tatil dönemlerinde
- ☐ Birkaç sene de bir
- ☐ 4- 5 senede bir
- ☐ Düğün, cenaze gibi özel günlerde
- ☐ Sık sık
- ☐ Çok nadir
- ☐ Hiç gitmedim

17 -Hangi ortamlarda Türkçe konuşuyorsunuz?

- ☐ Evde ailemle
- ☐ Okulda
- ☐ Mahallede
- ☐ İşyerinde
- ☐ Bazen gerekli olduğu ortamda
- ☐ Hiçbir ortamda

18 -Aile içerisinde hangi dilde konuşuyorsunuz?

- ☐ Anne ve babamla Türkçe, kardeşlerimle Fransızca/Flamanca
- ☐ Türkçe- Fransızca/Flamanca karışık bir dil
- ☐ Türkçe
- ☐ Fransızca/Flamanca

19 -Belçika'da yaşamak ile ilgili gelecek planlarınız nedir?

- ☐ Temelli burada kalmak
- ☐ Bir an önce Türkiye'ye dönmek istiyorum
- ☐ Bir süre daha burada kalıp Türkiye'ye dönmek istiyorum.
- ☐ Yaşlandığımda emekli olup Türkiye'ye dönmek istiyorum
- ☐ Yaşlandığımda emekli olup Türkiye- Belçika arasında gidip gelmek istiyorum
- ☐ Başka bir ülkede yaşamak istiyorum
- ☐ Kararsızım

20 -Mevcut arkadaş çevreniz daha çok aşağıdaki gruplardan hangisinden oluşuyor?

- ☐ Yalnızca Türkler
- ☐ Türkler ve Belçikalılar
- ☐ Yalnızca Belçikalılar
- ☐ Yalnızca Müslümanlar
- ☐ Diğer göçmenler

21 -Oturduğunuz mahallede Türklerin yoğunluğu nasıldır?

- ☐ Türklerin yoğun olduğu yerde oturuyorum
- ☐ Türklerin az olduğu yerde oturuyorum
- ☐ Türklerin olmadığı yerde oturuyorum.
- ☐ Bilmiyorum

22 -Dine karşı tutumunuzu aşağıdaki cümlelerden hangisiyle tanımlarsınız?

- ☐ Dinin tüm gereklerini yerine getiren oldukça dindar biriyim
- ☐ Dinin gereklerini yerine getirmeye çalışan dindar biriyim
- ☐ İnançlı ama dinin gereklerini yerine getiremeyen biriyim
- ☐ Dinin gereklerine pek inanmayan biriyim
- ☐ Dinlere saygılıyım
- ☐ Din konusuna ilgisizim
- ☐ Dini inancı olmayan biriyim
- ☐ Dine ve dindarlığa karşıyım

23 -Dindarlık durumunuza uygun seçeneği işaretleyiniz.

- ☐ Hiç dindar değilim
- ☐ Dindar değilim
- ☐ Biraz dindarım
- ☐ Dindarım
- ☐ Çok dindarım

24 -Din sizin için ne kadar önemlidir?

- ☐ Hiç önemli değil
- ☐ Önemli değil
- ☐ Biraz önemli
- ☐ Önemli
- ☐ Çok önemli

25 -Herhangi bir din eğitimi/dini eğitim aldınız mı?

- ☐ Dini eğitim almadım
- ☐ Ailem ve büyüklerimden öğrendim
- ☐ Kur'an Kursuna gittim
- ☐ Cami hocasından öğrendim
- ☐ Diyanet Vakfının kurslarına gittim
- ☐ Okulda Din Eğitimi aldım
- ☐ Arkadaş çevremden öğrendim
- ☐ Kişisel gayretle öğrendim
- ☐ Cemaatimden öğrendim
- ☐ Dernek ve Vakıflar aracılığıyla öğrendim

26 -Kur'an okumayı biliyor musunuz?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

27 -Evinizde Kur'an'ı Kerim var mı?

- ☐ Arapça Kuran'ı Kerim var
- ☐ Hem Arapça ve Hem meali var
- ☐ Kur'an'ı Kerim meali var
- ☐ Yok

28 -Evinizde dini- kültürel içerikli kitaplar var mı?

- ☐ Evet
- ☐ Hayır

29 -Camiye ne sıklıkla gidersiniz?

- ☐ Sık sık giderim
- ☐ Arasıra giderim
- ☐ Çok az giderim
- ☐ Neredeyse hiç gitmem
- ☐ Hiç gitmem

30 -Herhangi bir dini gruba üye misiniz

- ☐ Bir dini grub dahil değilim
- ☐ Cemaat
- ☐ Tarikat
- ☐ Vakıf/Dernek

EK-3: Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Dini Kimlik Algılamaları Ölçeği

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum
Dindar biriyim					
İslam hakkında çok bilgiye sahibim					
İslami kuralları iyi biliyorum					
Nasıl ibadet edileceğini iyi biliyorum					
Allah'a inanıyorum					
Peygamberlere inanıyorum					
Kadere, Meleklerle, Ahiret gününe (ölümden sonra bir yaşam olduğuna) inanıyorum					
Düzenli namaz kılarım					
Ramazan'da oruç tutarım					
Dua ederim					
Dini bayramları kutluyorum					
İslami kuralların sıkı bir şekilde uygulanması gerektiğini düşünüyorum					
Günlük yaşamımda kararlar alırken İslami kuralları gözetirim					
Dinimce yasak olan şeyleri yapmamaya dikkat ederim					
İslami inancın kişisel bir mesele olduğunu düşünüyorum.					
Domuz eti yemem					
Dinime göre yasak olduğu için alkol ve alkollü ürünleri tüketmem					
Et ve et ürünlerinde helal sertifikası olmasına ve islami kesimlere uygun olmasına dikkat ederim					
İnsanlarla ilişkilerde temel referans din olmamalıdır					
Arkadaşlarımı Müslüman olan kişilerden tercih ederim					
Evleneceğim kişinin Müslüman					

olmasını isterim					
Evleneceğim kişinin dindar olmasını tercih ederim.					
Bence Müslüman kadınlar Müslüman olmayan erkeklerle evlenebilirler					
Bence Müslüman erkekler Müslüman olmayan kadınlarla evlenebilirler					
Müslüman olmayan biriyle evlenebilirim					
Giyim kuşamımda dinime uygun şekilde giyinmeye dikkat ederim					
Kadın erkek ilişkilerinde dinin belirlediği ölçülere uyulmalıdır					
Evlilik dışı cinsel deneyimlerden dinim sebebiyle uzak dururum					
Dindar nesiler yetiştirmek gerekir.					
Müslümanlar hakkında konuşulurken kendim hakkında konuşuluyormuş gibi hissediyorum					
Diğer Müslümanlarla aramda güçlü bir bağ hissediyorum					
Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu belirtirim					
Girdiğim bir ortamda Müslüman olduğumu gizlerim					
Sosyal çevrem tarafından iyi bir Müslüman olarak görülmem hoşuma gider					
Dünyadaki Müslümanların durumlarıyla ilgiliyim					
Dünyada sıkıntı yaşayan Müslümanların durumu beni üzer					
İslam bence saygın bir din ve dinini yaşayan Müslümanlar saygı görmeliler					
Kızlar başörtülü eğitim alabilmelidir					
Belçika okullarında islam dini öğretilmelidir					
Belçika'da toplumsal ve politik konularda İslam'ın rolü olmalı.					

EK-4: Sosyo-Demografik Anket Formu: Flamanca

1 - Leeftijd?

- ☐ 15-18
- ☐ 19-22
- ☐ 23-26
- ☐ 27-30

2 - Geslacht

- ☐ Vrouw
- ☐ Man

3 - Geboorteplaats

- ☐ België
- ☐ Turkije
- ☐ in een ander EU-land
- ☐ in een niet-EU-land

4 - Wat is uw nationaliteitsstatus?

- ☐ Ik ben Belgisch staatsburger
- ☐ Ik ben Turks staatsburger
- ☐ Ik heb de dubbele nationaliteit (Turkije-België)

5 - Wat is uw opleidingsniveau?

- ☐ Lagere school
- ☐ Middelbare school
- ☐ Bachelordiploma
- ☐ Master / Doctoraat

6 - Wat is uw huidige arbeidsstatus?

- ☐ Werkzaam in een reguliere baan
- ☐ Zelfstandige (freelance)
- ☐ Werkloos
- ☐ Studenten en werknemers
- ☐ Student
- ☐ Huisvrouw

7 - Wat is uw burgerlijke staat?

- ☐ Alleenstaand
- ☐ Samenwonend
- ☐ Gehuwd
- ☐ Weduwnaar, gescheiden

8 - In welk deel van België woont u?

- ☐ Brussel
- ☐ Wallonië
- ☐ Vlaanderen

9 - Welke vaardigheid ken je de volgende talen?

	geen	beginner	intermediair	Geavanceerd	Meesterschap
Nederlands					
Frans					
Turks					

10 - Gelieve de onderstaande vraag aan te kruisen als het meest toepasselijk voor u.

	helemaal mee eens	mee eens	noch mee eens, noch mee oneens	niet mee eens	sterk oneens
Ik voel me Turks					
Ik voel me Belg					

11 - Bij welk land voel je je het meest thuis?

- ☐ voel me alsof ik bij Turkije hoor
- ☐ voel je dat ik bij België hoor
- ☐ heb het gevoel dat ik bij beide hoor
- ☐ voel me niet bij beide
- ☐ onbeslist

12 - Welke van de volgende keuzes beschrijft u het best?

- ☐ Turks
- ☐ Europeaan
- ☐ Belg
- ☐ Europees Turks
- ☐ Belgisch Turks
- ☐ Moslim
- ☐ Belgisch Moslim Turks
- ☐ Europese moslim Turkse
- ☐ Wereldburger

13 -Welke van de volgende omschrijvingen heeft betrekking op uw geloofsovertuiging?

- ☐ Moslim
- ☐ Soennitische Moslim
- ☐ Alevitisch Moslim
- ☐ Alevitisch
- ☐ atheïst
- ☐ Deïst
- ☐ agnost
- ☐ Andere

14 -Welke van de volgende problemen ondervindt u het meest in België? (*U kunt meer dan één keuze aankruisen)

- ☐ werkloosheid
- ☐ Geen goed onderwijs krijgen
- ☐ Behandeld worden als een buitenlander
- ☐ Geen respect voor onze godsdienst
- ☐ Bevooroordeeld zijn tegen moslims
- ☐ Reacties op Turken
- ☐ Niet in staat zijn om onze godsdienst te belijden
- ☐ Morele waarden zijn in tegenspraak met ons
- ☐ Eenzaamheid, gebrek aan communicatie
- ☐ Ondervonden uitsluiting/discriminatie
- ☐ Uitbuiting van onze arbeid
- ☐ Racisme/ vooroordelen/ xenofobie
- ☐ Armoede
- ☐ Gebrek aan familiebanden
- ☐ Onze taal en cultuur niet kunnen beschermen
- ☐ Geen Vlaams/Frans kunnen spreken of verstaan

15 -Bent u als Turkse of moslim ooit het slachtoffer geweest van racisme, vreemdelingenhaat of marginalisering?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

16 -Hoe vaak gaat u naar Turkije?

- ☐ Elk jaar tijdens vakanties en feestdagen
- ☐ Om de paar jaar
- ☐ Om de 4-5 jaar
- ☐ Bij speciale gelegenheden zoals bruiloften en begrafenissen
- ☐ Vaak
- ☐ Zeer zelden
- ☐ Ik ben nog nooit geweest

17 -In welke omgevingen spreekt u Turks?

- ☐ Thuis met mijn familie
- ☐ Op school
- ☐ In de buurt
- ☐ Op het werk
- ☐ waar het nodig is
- ☐ nooit

18 -Welke taal spreekt u met uw familie?

- ☐ Turks met mijn ouders, Frans/Vlaams met mijn broers en zussen
- ☐ Een gemengde taal (Turks-Frans/Vlaams)
- ☐ Turks
- ☐ Frans/Vlaams

19 -Wat zijn uw toekomstplannen voor het leven in België?

- ☐ Ik wil hier permanent blijven
- ☐ Ik wil zo snel mogelijk terug naar Turkije
- ☐ Ik wil hier een tijdje blijven en dan terugkeren naar Turkije.
- ☐ Ik wil met pensioen en terugkeren als ik oud ben
- ☐ Als ik oud ben, wil ik met pensioen gaan en tussen Turkije en België reizen
- ☐ Ik wil in een ander land wonen
- ☐ Onbeslist

20 -Welke van de volgende is uw huidige vriendenkring?

- ☐ Alleen Turken
- ☐ Turken en Belgen
- ☐ alleen Belgen
- ☐ Alleen moslims
- ☐ Andere immigranten

21 -Zijn er Turken in uw buurt?

- ☐ ik woon in de Turkse wijk
- ☐ er zijn een paar Turkse gezinnen
- ☐ er zijn geen Turken
- ☐ Ik weet het niet

22 -Welke van de volgende zinnen beschrijft uw houding ten opzichte van religie?

- ☐ Ik ben een zeer godsdienstig persoon die aan alle vereisten van de godsdienst voldoet.
- ☐ Ik ben een religieus persoon die probeert te voldoen aan de vereisten van religie.
- ☐ Ik geloof, maar ik kan niet aan de eisen van de godsdienst voldoen.
- ☐ Ik ben een persoon die niet veel gelooft in de vereisten van religie.
- ☐ Ik respecteer godsdiensten

- ☐ Ik ben niet geïnteresseerd in religie
- ☐ Ik ben een niet-religieus persoon
- ☐ Ik ben tegen godsdienst en religiositeit

23 -Hoe religieus bent u?

- ☐ Ik ben helemaal niet religieus
- ☐ Ik ben niet godsdienstig
- ☐ Ik ben een beetje religieus
- ☐ Ik ben religieus
- ☐ Ik ben zeer religieus

24 -Hoe belangrijk is religie voor u?

- ☐ Het doet er niet toe
- ☐ Het doet er niet toe
- ☐ een beetje belangrijk
- ☐ Belangrijk
- ☐ Zeer belangrijk

25 -Hebt u ooit een religieuze opvoeding gehad?

- ☐ Ik heb geen godsdienstige opvoeding genoten
- ☐ van een cursus Koranonderwijs
- ☐ van de leraar van de moskee
- ☐ van de Diyanet Stichting.
- ☐ op school
- ☐ van mijn vriendenkring
- ☐ door persoonlijke inspanning
- ☐ van mijn gemeente
- ☐ via verenigingen en stichtingen

26 -Weet je hoe je de Koran moet lezen?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

27 -Heeft u de Koran in uw huis?

- ☐ We hebben Koran in het Arabisch
- ☐ We hebben zowel de Koran in het Arabisch als de vertalingen ervan
- ☐ We hebben een vertaling van de Koran
- ☐ geen

28 -Heeft u religieus-culturele boeken in uw huis?

- ☐ Ja
- ☐ Nee

29 -Gaats u naar de moskee?

- ☐ Ik ga vaak
- ☐ Ik ga af en toe
- ☐ Ik ga heel weinig
- ☐ Ik ga bijna nooit
- ☐ ik ga nooit

30 -Bent u lid van een religieuze groepering?

- ☐ Ik behoort niet tot een religieuze groep
- ☐ Gemeenschap
- ☐ Sekte
- ☐ stichting/vereniging

EK-5: Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Dini Kimlik Algılamaları Ölçeği: Flamanca

	Zeer oneens	Oneens	Onbeslist	Ik ga akkoord.	Helemaal mee eens.
Ik ben een religieus persoon					
Ik weet veel over de İslam					
Ik ken de islamitische regels goed					
Ik weet goed hoe ik moet aanbidden					
Ik geloof in god					
Ik geloof in profeten					
Ik geloof in het lot, engelen, het hiernamaals (het leven na de dood)					
Ik bid (namaz) regelmatig					
Ik vast in de Ramadan					
Ik bid (dua) regelmatig					
Ik vier religieuze feestdagen					
Ik vind dat islamitische regels strikt moeten worden toegepast					
Ik probeer bij het nemen van beslissingen in mijn dagelijks leven te handelen in overeenstemming met mijn religie					
Ik zorg ervoor dat ik geen dingen doe die door mijn godsdienst verboden zijn.					
Ik denk dat het islamitische geloof een persoonlijke zaak is.					
Ik eet geen varkensvlees					
Ik consumeer geen alcohol en alcoholische producten omdat dit volgens mijn geloof verboden is.					
Ik zorg ervoor dat vlees en vleesproducten een halal-certificaat hebben en geschikt zijn voor islamitische segmenten					

Godsdienst mag niet het voornaamste referentiepunt zijn in de betrekkingen met de mensen.					
Ik verkies mijn vrienden boven mensen die moslim zijn					
Ik heb liever dat de persoon met wie ik trouw een moslim is					
Ik heb liever dat de persoon met wie ik trouw religieus is.					
Ik denk dat moslimvrouwen kunnen trouwen met niet-islamitische mannen					
Ik denk dat moslimmannen kunnen trouwen met niet-moslimvrouwen					
Ik kan met een niet-moslim trouwen					
Ik let erop dat ik me in overeenstemming met mijn godsdienst klee					
In de relaties tussen mannen en vrouwen moeten de door de godsdienst bepaalde criteria worden gevolgd.					
Op grond van mijn godsdienst blijf ik weg van seksuele ervaringen buiten het huwelijk					
Het is noodzakelijk om religieuze generaties op te voeden					
Als iemand het over moslims heeft, heb ik het gevoel dat ze het over mezelf hebben					
Ik voel een sterke band met andere moslims					
Ik zeg dat ik een moslim ben in een omgeving waar ik ben					
Ik verberg dat ik een moslim ben in een omgeving waarin ik me bevind					
Ik wil door mijn sociale omgeving als een goede moslim gezien worden					
Ik ben begaan met de situatie van moslims in de wereld					
Ik ben bedroefd over de situatie van moslims die lijden in de wereld					

De islam is een respectabele godsdienst en moslims die hun godsdienst belijden moeten respecteerd worden					
Meisjes moeten onderwijs kunnen volgen met een hoofddoek op					
De islam moet onderwezen worden in Belgische scholen					
Bij het nemen van beslissingen over sociale en politieke kwesties in België, moet ook rekening gehouden worden met de islam					

EK-6: Sosyo-Demografik Anket Formu: Fransızca

1 - Votre âge?

- ☐ 15-18
- ☐ 19-22
- ☐ 23-26
- ☐ 27-30

2 - Votre sexe?

- ☐ Femme
- ☐ Homme

3 - Votre lieu de naissance?

- ☐ Belgique
- ☐ Turquie
- ☐ dans l'un des autres pays de l'UE
- ☐ dans un pays autre que l'UE

4 - Vatandaşlık durumunuz nedir?

- ☐ Je suis citoyen belge
- ☐ Je suis un citoyen turc
- ☐ J'ai la double nationalité (Turquie-Belgique)

5 - Quel est votre niveau d'éducation ?

- ☐ École primaire
- ☐ École secondaire
- ☐ Licence
- ☐ Master / Doctorat

6 - Quelle est votre situation professionnelle actuelle ?

- ☐ Employé dans un emploi régulier
- ☐ Indépendant (freelance)
- ☐ Sans emploi
- ☐ Étudiants et travailleurs
- ☐ Étudiant(e)
- ☐ Femme au foyer

7 - Quel est votre statut marital ?

- ☐ Célibataire
- ☐ Vivre ensemble

- ☐ Marié
☐ Veuve

8 - Dans quelle partie de la Belgique habitez-vous ?

- ☐ Bruxelles
☐ Wallonie
☐ Flandre

9 -À quel niveau de compétence connaissez-vous les langues suivantes ?

	aucun	débutant	intermédiaire	Avancé	Maitrise
Néerlandais					
Français					
Turc					

10 - Dans quelle mesure êtes-vous d'accord avec les déclarations suivantes?

	tout à fait d'accord	d'accord	ni d'accord ni en désaccord	pas d'accord	pas du tout d'accord
Je me sens turc					
Je me sens belge					

11 -Quel est le pays auquel vous vous sentez le plus appartenir ?

- ☐ J'ai le sentiment d'appartenir à la Turquie
☐ J'ai le sentiment d'appartenir à la Belgique
☐ J'ai le sentiment d'appartenir aux deux pays
☐ Je ne me sens pas des deux
☐ Je suis indécis

12 -Laquelle des identités suivantes vous décrit le mieux ?

- ☐ Turc
☐ Européen
☐ Belge
☐ Turc européen
☐ Turc belge
☐ Musulman

- ☐ Turc musulman belge
- ☐ Turc musulman européen
- ☐ Citoyen du monde

13 -Laquelle des catégories suivantes vous décrit en termes de croyance religieuse ?

- ☐ Musulman
- ☐ Musulman sunnite
- ☐ Musulman alévi
- ☐ Alévis
- ☐ athée
- ☐ Déiste
- ☐ agnostique
- ☐ Autre

14 -Parmi les problèmes suivants, quels sont ceux que vous rencontrez le plus en Belgique ? (*Vous pouvez cocher plus d'un choix)

- ☐ Chômage
- ☐ Ne pas recevoir une bonne éducation
- ☐ Être traité comme un étranger
- ☐ Ne pas respecter notre religion
- ☐ Avoir des préjugés contre les musulmans
- ☐ Réactions à l'égard des Turcs
- ☐ Ne pas pouvoir pratiquer notre religion
- ☐ Valeurs morales en contradiction avec nous
- ☐ Solitude, manque de communication
- ☐ Confrontation à l'exclusion/discrimination
- ☐ Exploitation de notre travail
- ☐ Racisme/ préjugés/ xénophobie
- ☐ Pauvreté
- ☐ Manque de relations familiales
- ☐ Ne pas pouvoir protéger notre langue et notre culture
- ☐ Ne pas pouvoir parler ou comprendre le flamand/français

15 -En tant que Turc ou musulman, avez-vous déjà été victime de racisme, de xénophobie ou de marginalisation ?

- ☐ Oui
- ☐ Non

16 -A quelle fréquence allez-vous en Turquie ?

- ☐ Chaque année pendant les vacances et les fêtes
- ☐ Tous les quelques ans
- ☐ Tous les 4-5 ans
- ☐ Lors d'occasions spéciales comme les mariages et les enterrements
- ☐ Souvent

- ☐ Très rarement
- ☐ Je n'ai jamais été

17 -Dans quels milieux parlez-vous le turc ?

- ☐ A la maison avec ma famille
- ☐ A l'école
- ☐ Dans le quartier
- ☐ Sur le lieu de travail
- ☐ où cela est nécessaire
- ☐ jamais

18 -Quelle langue parlez-vous avec votre famille ?

- ☐ Turc avec mes parents, français/flamand avec mes frères et sœurs
- ☐ Une langue mixte (turc-français/flamand)
- ☐ Turc
- ☐ Français/Flamand

19 -Quels sont vos projets futurs concernant la vie en Belgique ?

- ☐ Je veux rester ici de manière permanente
- ☐ Je veux retourner en Turquie dès que possible.
- ☐ Je veux rester ici pendant un certain temps et retourner en Turquie.
- ☐ Je veux prendre ma retraite et revenir quand je serai vieux
- ☐ Quand je serai vieux, je veux prendre ma retraite et voyager entre la Turquie et la Belgique
- ☐ Je veux vivre dans un autre pays
- ☐ Indécis

20 -Parmi les catégories suivantes, quel est votre cercle d'amis actuel ?

- ☐ Turcs uniquement
- ☐ Turcs et Belges
- ☐ Belges uniquement
- ☐ Musulmans uniquement
- ☐ Autres immigrants

21 -Y a-t-il des Turcs dans votre quartier ?

- ☐ Oui, j'habite dans le quartier turc
- ☐ Oui, il y a quelques familles turques
- ☐ Non, il n'y a pas de Turcs
- ☐ Je ne sais pas

22 -Laquelle des phrases suivantes décrit votre attitude envers la religion ?

- ☐ Je suis une personne très religieuse qui remplit toutes les exigences de la religion
- ☐ Je suis une personne religieuse qui essaie de remplir les exigences de la religion

- ☐ Je crois, mais je ne peux pas remplir les exigences de la religion.
- ☐ Je suis une personne qui ne croit pas beaucoup aux exigences de la religion.
- ☐ Je respecte les religions
- ☐ Je ne suis pas intéressé par la religion
- ☐ Je suis une personne non religieuse.
- ☐ Je suis contre la religion et la religiosité.

23 -Dans quelle mesure êtes-vous religieux ?

- ☐ Je ne suis pas du tout religieux
- ☐ Je ne suis pas religieux
- ☐ Je suis un peu religieux
- ☐ Je suis religieux
- ☐ Je suis très religieux

24 -Quelle importance accordez-vous à la religion ?

- ☐ Elle n'a pas d'importance
- ☐ Cela n'a pas d'importance
- ☐ un peu importante
- ☐ Important
- ☐ Très importante

25 -Avez-vous déjà reçu une éducation religieuse ?

- ☐ Je n'ai pas reçu d'éducation religieuse
- ☐ de ma famille et de mes aînés
- ☐ d'un cours d'enseignement coranique
- ☐ de l'enseignant de la mosquée
- ☐ de la Fondation Diyanet.
- ☐ à l'école
- ☐ par mon cercle d'amis
- ☐ par un effort personnel
- ☐ de ma congrégation
- ☐ par des associations et des fondations

26 -Savez-vous comment lire le Coran ?

- ☐ Oui
- ☐ Non

27 -Avez-vous le Coran dans votre maison ?

- ☐ Nous avons le Coran en arabe
- ☐ Nous avons à la fois le Coran en arabe et ses traductions
- ☐ Nous avons une traduction du Coran
- ☐ pas de

28 -Avez-vous des livres religieux-culturels dans votre maison ?

- ☐ Oui
- ☐ Non

29 -Allez-vous à la mosquée ?

- ☐ J'y vais souvent
- ☐ J'y vais occasionnellement
- ☐ J'y vais très peu
- ☐ Je n'y vais presque jamais
- ☐ je n'y vais jamais

30 -Êtes-vous membre d'un groupe religieux ?

- ☐ Je n'appartiens pas à un groupe religieux
- ☐ Communauté
- ☐ Secte
- ☐ fondation/association

EK-7: Araştırmacı Tarafından Oluşturulan Dini Kimlik Algılamaları Ölçeği: Fransızca

	pas du tout d'accord	pas d'accord	ni d'accord ni en désaccord	d'accord	tout à fait d'accord
Je suis une personne religieuse					
Je sais beaucoup de choses sur l'islam					
Je connais bien les règles islamiques					
Je sais bien comment pratiquer le culte					
Je crois en Dieu					
Je crois aux prophètes					
Je crois au destin, aux anges, à l'au-delà (la vie après la mort)					
Je prie (namaz) régulièrement					
Je jeûne pendant le Ramadan					
Je prie (dua) régulièrement					
Je célèbre les fêtes religieuses					
Je pense que les règles islamiques doivent être appliquées strictement					
J'essaie d'agir en accord avec ma religion lorsque je prends des décisions dans ma vie quotidienne					
Je fais attention à ne pas faire des choses qui sont interdites par ma religion.					
Je pense que la foi islamique est une affaire personnelle					
Je ne mange pas de porc					
Je ne consomme pas d'alcool et de produits alcoolisés car c'est interdit selon ma religion					
Je m'assure que la viande et les produits carnés ont un certificat halal					

et conviennent aux segments islamiques					
La religion ne doit pas être la référence principale dans les relations avec les gens					
Je préfère mes amis aux personnes qui sont musulmanes					
Je préfère que la personne que j'épouse soit musulmane					
Je préfère que la personne que j'épouse soit religieuse					
Je pense que les femmes musulmanes peuvent épouser des hommes non-musulmans					
Je pense que les hommes musulmans peuvent épouser des femmes non lmanes					
Je peux épouser un non-musulman					
Je fais attention à m'habiller en accord avec ma religion dans mon habillement					
Dans les relations entre les hommes et les femmes, il faut suivre les critères déterminés par la religion.					
En raison de ma religion, je me tiens à l'écart des expériences sexuelles hors mariage					
Il est nécessaire d'élever des générations religieuses					
Quand quelqu'un mentionne les musulmans, j'ai l'impression qu'il parle de moi					
Je ressens un lien fort avec les autres musulmans					
Je déclare que je suis musulman dans un environnement où je me trouve					
Je cache que je suis musulman dans un environnement dans lequel je me trouve					
J'aime être considéré comme un bon musulman par mon entourage social					

Je suis concerné par la situation des musulmans dans le monde					
Je suis attristé par la situation des musulmans qui souffrent dans le monde					
L'islam est une religion respectable et les musulmans qui pratiquent leur religion doivent être respectés					
Les filles devraient pouvoir recevoir une éducation en portant un foulard					
L'islam devrait être enseigné dans les écoles belges					
Lors de la prise de décisions sur des questions sociales et politiques en Belgique, l'Islam devrait également être pris en considération					